

ISSN 2616-7611 (Print)
ISSN 2616-762X (Online)

ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Збірник наукових праць

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

ВИПУСК 11

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО ЛЬВІВСЬКОГО
ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
2022

Вісник Львівського торговельно-економічного університету / [ред. кол.: Щур Б. В., Кельман М. С., Котуха О. С. та ін.]. – Львів : Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2022. – Вип. 11. – 66 с. – (Юридичні науки).

Збірник наукових праць

Випуск 11

Вісник Львівської комерційної академії. Серія юридична перейменовано у Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки.

Згідно наказу МОН України № 157 (Додаток 4) від 09.02.2021 вісник включено до Переліку наукових фахових видань України категорії “Б”.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ від 16.06.2016 р. Серія КВ № 22164-12064 ПР. Друкується за ухвалою Вченої ради Львівського торговельно-економічного університету. Протокол засідання Ради № 12 від 14 червня 2022 року.

Редакційна колегія:

Щур Б. В., д.ю.н., проф., заслужений юрист України (головний редактор);

Кельман М. С., д.ю.н., проф.;

Котуха О. С., к.ю.н., проф.;

Лемеха Р. І., к.ю.н.;

Мальський М. М., д.ю.н.;

Медвідь А. Б., д.ю.н.;

Монаснко А. О., д.ю.н., проф., заслужений юрист України;

Подорожна Т. С., д.ю.н., доц.;

Тильчик О. В., д.ю.н., проф.;

Хайтас Даніел, PhD (Угорщина).

Видання індексується у наукометричних базах:

Vernadsky National Library, Ulrich’s Periodicals, Index Copernicus, Google Scholar, ROAD, WorldCat

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN: 2616-7611 (Print), 2616-762X (Online)

DOI: 10.36477/2616-7611

Електронна версія : <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law>

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ Й ПРАВА

Кельман М. С., Котуха О. С., Гентош Р. Є.

ПРАВОВА ДЕРЖАВА ЯК НЕОБХІДНА УМОВА РОЗВИТКУ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....5

Токарська А. С., Кельман С. М., Кельман Р. М.

«ЗАБОРОНА» ЯК ПОНЯТІЙНИЙ ЕЛЕМЕНТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....11

Ткалич М. О., Федосов Д. В.

КОНВЕРГЕНЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА
У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ, ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....16

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Новицька Н. Б., Миколасць В. А., Мацелик Т. О.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ ІНФОРМАЦІЙНОМУ НАСИЛЬСТВУ НАД ДІТЬМИ.....23

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Гоцуляк Ю. В., Турченко О. Г.

ВЕРХОВЕНСТВО КОНСТИТУЦІЇ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ ПРИНЦИП
ПРАВОПОРЯДКУ У НОРМАТИВІСТСЬКІЙ ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ.....29

Нестор В. Р.

МІСЦЕ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
В СИСТЕМІ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ,
ЩО ЗАПОДІЯНА ВНАСЛІДОК БОЙОВИХ ДІЙ.....35

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

Одинець І. В.

ПІДКУП ЯК СПОСІБ МАНІПУЛЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТАМИ ОФІЦІЙНИХ
СПОРТИВНИХ ЗМАГАНЬ.....44

Серкевич І. Р., Лісіцина Ю. О.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕКОНАННЯ СУДДІ.....51

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

Серажим І. Р.

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПРОБЛЕМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ
ПЕРСОНАЛУ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ.....58

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF THE LAW AND THE STATE

Kelman M. S., Kotukha O. S., Hentosh R. Ye.

THE RULE-OF-LAW STATE AS A NECESSARY CONDITION
FOR THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY.....5

Tokarska A. S., Kelman S. M., Kelman R. M.

«ЗАБОРОНА» ЯК ПОНЯТІЙНИЙ ЕЛЕМЕНТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....11

Tkalych M. O., Fedosov D. V.

CONVERGENCE OF NATIONAL AND INTERNATIONAL LAW IN GREAT BRITAIN,
POLAND AND UKRAINE: CURRENT STATE AND PROSPECTS.....16

ADMINISTRATIVE LAW OF UKRAINE

Novytska N. B., Mykolaiets V. A., Macelyk T. O.

LEGAL ASPECTS OF COUNTERING INFORMATIONAL VIOLENCE
AGAINST CHILDREN.....23

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Hotsuliak Yu. V., Turchenko O. H.

CONSTITUTIONAL SUPREMACY AS A FUNDAMENTAL PRINCIPLE
OF LEGAL ORDER IN THE NORMATIVE LEGAL DOCTRINE.....29

Nestor V. R.

THE PLACE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN THE SYSTEM
OF COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED BY HOSTILITIES.....35

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

Odynets I. V.

BRIBERY AS A METHOD OF MANIPULATING THE RESULTS
OF OFFICIAL SPORTS COMPETITIONS.....44

Serkevych I. R., Lisitsyna Yu. O.

PSYCHOLOGICAL PARTICULARITIES OF JUDGE'S INTERNAL CONVICTIONS.....51

CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINOLOGY

Serazhym I. R.

STATE OF SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF THE PROBLEM OF DEVIANT BEHAVIOR
OF THE PERSONNEL OF THE STATE CRIMINAL-EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE.....58

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ Й ПРАВА

УДК 340.1

Кельман М. С.

michaylo_lviv@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4393-4626>

д.ю.н., проф., професор кафедри теорії права та конституціоналізму,

Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів

Котуха О. С.

kotuha1@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-1198-8849,

Researcher ID: G-6561-2019,

к.ю.н., проф., декан юридичного факультету,

Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Гентош Р. Є.

ursgros@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-9264-2371

Researcher ID: G-2060-2019

к.ю.н., доцент кафедри господарського права та процесу,

Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ПРАВОВА ДЕРЖАВА ЯК НЕОБХІДНА УМОВА РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. *Громадянське суспільство – це сукупність недержавних організацій та інститутів, які є представницьким органом волі та інтересів громадян. Це ніщо інше як «третій сектор» суспільства, що паралельно існує і трансформується поряд з державними інституціями та бізнесом. Елементами громадянського суспільства є різні об'єднання та спілки (професійні, творчі, спортивні, конфесійні, тощо), що охоплюють практично всі сфери суспільного життя.*

Обґрунтовано, що громадянське суспільство виникає як відносно незалежна від держави сфера суспільного життя, що здатна до самоорганізації, "роздержавлення" низки суспільних відносин.

Доведено, що основними рисами громадянського суспільства є наявність демократичної правової самобутності, самоврядування індивідів, спілок та об'єднань громадян, правовий захист державної, комунальної та приватної форм власності, доступні механізми контролю суспільства за діяльністю органів публічної влади, а також багатоманіття соціальних ініціатив.

Аргументовано, що розвиток інститутів конституційного права, полягає не тільки у закріпленні основоположних прав і свобод членів громадянського суспільства, але й у наданні громадянам інструментарію впливу на державну владу. Основоположними чинниками громадянського суспільства є: свобода особистої ініціативи, самостійність громадян у здобутті засобів існування.

Зроблено висновок, що ефективна взаємодія громадянського суспільства та держави можлива лише в правовій державі, що гарантує незалежність інститутів громадянського суспільства від впливу державних органів та органів публічної влади, та, водночас, регламентує здатність громадянського суспільства впливати на прийняття рішень органами публічної влади. Дієвість принципу верховенства права – є основоположним чинником належного функціонування інститутів громадянського суспільства у правовій державі.

Ключові слова: *громадянське суспільство, держава, право, народ, верховенство права, плюралізм, політична культура, публічна влада, демократія.*

Kelman M. S.

muchaylo_lviv@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4393-4626>

Doctor of Law, Prof., Professor at the Department of Theory of Law and Constitutionalism, Institute of Law, Psychology and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University, Lviv

Kotukha O. S.

kotukha1@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-1198-8849,

Researcher ID: G-6561-2019,

PhD in Law, Prof., Dean of the Faculty of Law, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Hentosh R. Ye.

ursgros@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-9264-2371

Researcher ID: G-2060-2019

PhD in Law., Senior Lecturer at the Department of Commercial Law and Procedure, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

THE RULE-OF-LAW STATE AS A NECESSARY CONDITION FOR THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY

Abstract. *Civil society is a set of non-governmental organizations and institutions that are a representative body of the will and interests of citizens. It is nothing more than a "third sector" of society, coexisting and transforming alongside government institutions and business. Elements of civil society are various associations and unions (professional, creative, sports, religious, etc.), covering almost all spheres of public life.*

It is substantiated that civil society emerges as a relatively independent sphere of public life, capable of self-organization, "privatization" of a number of social relations.

It is proved that the main features of civil society are the existence of democratic rule of law, self-government of individuals, unions and associations of citizens, legal protection of state, municipal and private property, available mechanisms of public control over public authorities, and diversity of social initiatives.

It is argued that the development of institutions of constitutional law is not only to consolidate the fundamental rights and freedoms of members of civil society, but also to provide citizens with tools to influence state power. The fundamental factors of civil society are: freedom of personal initiative, independence of citizens in obtaining livelihoods.

It is concluded that effective interaction between civil society and the state is possible only in a state governed by the rule of law, which guarantees the independence of civil society institutions from the influence of state bodies and public authorities, and regulates the ability of civil society to influence public authorities. The effectiveness of the rule of law – is a fundamental factor in the proper functioning of civil society institutions in the rule of law.

Key words: *civil society, state, law, people, rule of law, pluralism, political culture, public power, democracy.*

JEL Classification: K30

DOI: <https://doi.org/110.36477/2616-7611-2022-11-01>

Актуальність теми. Відповідно до ст. 15 Конституції України суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах

національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей (ч.1 ст. 36 Конституції України) [1]. Ці конституційні норми створюють необхідні правові умови для формування інститутів громадянського суспільства.

В розвинутих демократичних державах функціонування громадянського суспільства врегульоване нормами права, що регламентують взаємовідносини держави з інститутами грома-

дянського суспільства, забезпечують діалог між органами публічної влади та представниками громадянського суспільства, дають можливість інститутам громадянського суспільства впливати на діяльність таких органів.

Громадянське суспільство виникає внаслідок правового відособлення інститутів громадянського суспільства як відносно незалежної від держави сфери суспільного життя, здатної до самоорганізації, роздержавлення низки суспільних відносин.

Громадянське суспільство – це не просто сукупність окремих громадян. Суспільство стає громадянським лише за наявності реальних можливостей громадян та їх об'єднань впливати на діяльність держави та органів публічної влади. Такий вплив у правовій державі можливий лише за умови належного правового регулювання відносин між інститутами громадянського суспільства та державою чи органами публічної влади.

Мета статті – аналіз сутності та особливостей існування громадянського суспільства у правовій державі.

Виклад основного матеріалу. Історично ідея громадянського суспільства походить ще з античних часів. Так, у працях Цицерона й Аристотеля знаходимо уявлення про громадянське суспільство як про сукупність громадян, які проживають у граді або полісі. Тобто, таке розуміння фактично ототожнювало державу і громадянське суспільство. А ось у працях Н. Макіавеллі громадянське суспільство активно протиставляється державі як структурі, що прагне «підім'яти» під себе життя суспільства. Із середніх віків поняття «громадянське суспільство» вирізняється крайньою неоднозначністю і різноманітністю тлумачень [2, с. 88].

Категорія «громадянське суспільство» стала предметом вивчення у XVII – XIX ст., ґрунтовно розглянута у «Філософії права» Гегеля. Громадянське суспільство – це зв'язок осіб через систему потреб і поділу праці, правосуддя (правові основи і правопорядок), зовнішній порядок (поліція і корпорація). У філософії права – правова сутність громадянського суспільства – це рівність людей як суб'єктів права, їх юридична свобода, приватна інтелектуальна власність, бездоганність договорів, охорона права від порушень, упорядковане законодавство, авторитетний суд (Гегель вважав громадянським суспільством сучасне йому буржуазне суспільство) [3, с. 277]. Це був, без сумніву, прорив у розвитку суспільних наук.

За умови демократизації всіх сфер суспільного життя інститути громадянського суспільства можуть ефективно брати участь у вирішенні проблем суспільства. У такому випадку у людей формується мотивація до саморозвитку та ініціативність. Рішення приймаються не вольовим поштовхом згори, а за активної участі громадян. Інститути громадянського суспільства зі свого боку сприяють демократизації. Вони забезпечують визначеність у діяльності держави, надають сталості відповідним суспільним зв'язкам, що забезпечують цілісність у сфері суспільної й державної діяльності [4, с. 67].

Основними рисами громадянського суспільства є :

- самоврядування об'єднань громадян;
- різноманітність форм власності – їх захист та охорона;
- плюралізм ідеологій і політичних поглядів, багатопартійність;
- доступ усіх громадян до участі в державних і суспільних справах;
- взаємна відповідальність держави та громадян;
- наявність розвинутої соціальної структури;
- розвинена громадянська політична культура і свідомість;
- дотримання державою, органами публічної влади принципу верховенства права;
- багатоманіття соціальних ініціатив;
- контроль суспільства за діяльністю органів публічної влади.

У розвиненому громадянському суспільстві, яке характеризується високим рівнем політичної організованості, активно функціонують суспільні організації. До останніх належать політичні партії, громадські організації, об'єднання й рухи, конфесії і т. ін., які разом з окремими громадянами становлять структуру громадянського суспільства [5, с. 147].

Поняття «громадянське суспільство» дуже часто використовується власне у співставленні з поняттям держава. Громадянське суспільство і держава – взаємно обумовлені, онтологічно пов'язані між собою феномени. При цьому мається на увазі, що держава виступає як виконавець волі суспільства і з цією метою наділяється відповідними інструментами управління суспільними справами.

Громадянське суспільство розташовується, ніби, над державою, яка виконує його замовлення та відповідає на його запити. Держава відокремилась від суспільства на певному ступені його зрі-

лості і залежить від рівня розвитку соціуму – яке суспільство, таке і держава. У процесі розвитку суспільства трансформується і держава, з удосконаленням суспільства держава стає більш демократичною, в ній здійснюються народовладдя, визрівають економічна свобода та свобода особистості, а з формуванням громадянського суспільства держава стає правовою [6, с. 38].

Особлива заслуга в розробці концепції громадянського суспільства належить Г. В. Ф. Гегелю, який здійснив найбільш глибоку, усебічну та системну рефлексію цього явища. На основі систематизації всього спадку англійської, французької та німецької суспільно-політичної думки Г. В. Ф. Гегель дійшов висновку, що громадянське суспільство є диференціація, яка стоїть між сім'єю та державою, хоча розвиток громадянського суспільства приходить пізніше, ніж розвиток держави; оскільки в якості диференціації воно передбачає державу, яку воно, щоб існувати, повинно мати перед собою як щось самостійне. У «Філософії права» він показує, що суть громадянського суспільства визначається двома принципами: 1) самоцінністю індивідуального буття конкретної людини, яка «є для себе особливою метою, цілісністю власних потреб і сумішшю природної необхідності та свавілля» 2) опосередкованістю індивідуального буття, формою загальності, оскільки «кожне з них стверджує свою значимість і задовольняється тільки як опосередковане іншими такими ж індивідуальними буттями» [3, с. 163].

Держава, право та суспільство тісно взаємопов'язані категорії. Розвиток законодавства, особливо конституційного, полягає не тільки у закріпленні прав і свобод членів громадянського суспільства, але й у наданні громадянам засобів впливу на державну владу. Власне становлення громадянського суспільства дало можливість теоретично осмислити проблему політичного відчуження і створило передумови для його подолання.

У структурі органів держави "нового часу" з'являються (постійні, загальнонаціональні представницькі установи парламентського типу), наділені правом встановлення податків та зборів, а також прийняття найбільш важливих нормативно-правових актів (законів).

Виникнення і розвиток представницької демократії – явище, властиве епосі формування громадянського суспільства. Представницькі інституції завжди здійснювали законодавчу функцію від імені народу (нації).

Зазіхання представницьких органів (установ) на участь у державній владі (від імені суспільства) у ряді країн призвело до революцій, а це обумовило виникнення ідеї розподілу влади з метою забезпечення прав і свобод членів суспільства.

Як відомо, важливими чинниками громадянського суспільства є: свобода особистої ініціативи, самостійність громадян у здобутті засобів існування.

Звісно, така свобода різко контрастувала зі станомо-кастовими обмеженнями роду і виду занять (боязкість втратити все). Ще Кант стверджував, що свобода проявляється тоді коли «кожен шукає своє щастя на тому шляху, який йому уявляється добрим, якщо він цим тільки не завдає шкоди свободі інших». Розвиваючи цю думку філософ відзначив, що правління, яке базується на принципі звеличення народу, подібне до батька, який обоює своїх дітей (правління батьківське, за якого всі піддані як неповнолітні неспроможні розрізнити, що для них корисне, а що шкідливе, вимушені залишатися пасивними, очікуючи від глави держави суджень про те, що нам робити, щоб бути щасливими, і чекають на милостиню від нього). Таке правління – це деспотизм (будь-яка свобода знищується, жодних прав просто немає) [7, с. 285].

Теорія громадянського суспільства нерозривно пов'язана з концепцією правової держави. Правова держава – це така організація публічної влади, яка базується на принципах поваги до особи й недоторканності її прав і свобод, верховенства права, дотримання закону, а також рівних можливостей громадян. Правова держава є системою органів та інститутів, які гарантують та охороняють нормальне функціонування громадянського суспільства [8, с. 285].

Сутність же правової держави полягає у тому що вона:

- а) охороняє правопорядок;
- б) забезпечує свободу і рівність членів суспільства;
- в) гарантує співвідношення права і держави у громадянському суспільстві, що базується на законності дій держави, її органів і посадових осіб.

Дуже вдало висловився у цьому контексті Ф. Хайек: «Сутність правової держави не в тому, що все регулюється законом, а в тому, що державний апарат примусу застосовується тільки тоді, коли це заздалегідь обговорено законом, причому

так, щоб засоби його застосування можна було вчасно передбачити» [9, с. 215].

Протягом останніх років про правову державу опубліковано чимало праць. Одні автори витоки такої держави шукають у далекому минулому, інші ж стверджують, що її ніколи не було і не може бути. На думку Г. Кельзена, будь-яка держава є правовою, оскільки вона формується правом. Правова держава-відносно централізований правопорядок, відповідно до якого відправлення правосуддя і управління ґрунтується на законах, прийнятих обраним народом парламентом за участю чи без участі глави держави, судді незалежні, члени уряду відповідальні за свої акти, гарантуються основні громадські свободи [10, с. 115].

У процесі дослідження правової держави висуваються такі тези:

– це ідеальний тип правління (як стверджують філософи права);

– це запрограмований стан, що не може бути повністю реалізованим (але передбачає широкомасштабну роботу);

– це ідея для втілення якої потрібні титанічні зусилля [11, с. 63].

Багато держав відповідно до їхніх конституцій є нібито правовими. Однак, насправді, жодна держава не може бути стовідсотково правовою.

Хоча сутність правової держави і пов'язана з її формою, і навіть обумовлена нею (оскільки поділ влади – важлива ознака правової держави), проте не зводиться тільки до неї. Правова держава – не тільки устрій, спосіб організації державної влади, стан державної влади, підкорення закону, всіх без винятку. Це, мрія про те, щоб правила закони, а не персони.

Постає питання, якщо конституційний обов'язок держави полягає в утвердженні і забезпеченні прав і свобод людини (ст. 3 Конституції України), то чому при визначенні правової держави слід брати за основу не правовий статус особи у державі, а нагромадження ознак такої держави? Можна з впевненістю стверджувати, що устрій держави, поділ влади – не самоціль, а тільки засіб забезпечення свободи людини у громадянському суспільстві.

Відповідно до ст. 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Актуальним у співвідношенні права і держави у громадянському суспільстві залишається підпорядкування держави праву, включаючи права і свободи членів суспільства, їх об'єднань, неухильне здійснення гарантій законності діяльності державних органів і посадових осіб, удосконалення правосуддя, роботи правоохоронних органів.

Висновки. Враховуючи вищенаведене, громадянське суспільство є результатом реалізації конституційних прав громадян, які мають можливість впливати на діяльність держави та прийняття рішень органами публічної влади.

Формування громадянського суспільства можливе лише за умови створення належної правової бази функціонування його інститутів, забезпечення реалізації громадянських прав, врегулювання взаємовідносин між державою, органами публічної влади, з однієї сторони, та суб'єктами громадянського суспільства, з іншої.

Ефективна взаємодія громадянського суспільства та держави можлива лише в правовій державі, що забезпечує незалежність інститутів громадянського суспільства від держави та органів публічної влади, та, водночас, регламентує можливість впливу суб'єктів, які виступають від імені громадянського суспільства, на прийняття рішень органами публічної влади виключно таким чином, як це визначено нормами права.

Важливим чинником забезпечення умов для забезпечення належного функціонування інститутів громадянського суспільства є принцип верховенства права, який є гарантією, яка запобігає втручанням держави у справи громадянського суспільства.

Органи публічної влади повинні дотримуватись принципу верховенства права, а отже, втручання держави у сферу діяльності суб'єктів громадянського суспільства є неприпустимим.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. <https://zakon.rada.gov.ua>
2. Розвиток взаємодії держави і громадянського суспільства в контексті впровадження європейських принципів належного врядування : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (12 грудня 2012 р., м. Київ) / упоряд. В. М. Яблонський, О. А. Корнієвський, П. Ф. Вознюк. К. : НІСД, 2013. 504 с.
3. Гегель Г-В-Ф. Філософія права / Пер. с нем. Ред и сост. Д.А. Керимов и В.С. Нерсисянц. / Г.-В.Ф. Гегель. М.: Мысль, 1990. 526с.
4. Крицкалюк Н. І. Інституціоналізація громадянського суспільства як чинник становлення демократії в Україні [Текст] : Дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Крицкалюк Назар Іванович ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2016. 221с.
5. Бебик В.М. Політологія для політика і громадянина: Монографія. 2003р. Видавець: Київ: МАУП: 424 с.

6. Костючков С. К. Громадянське суспільство і держава: політико-правові та соціальні аспекти взаємодії / С. К. Костючков // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія. 2012. – Т. 182, Вип. 170. С. 38-40.

7. Кант І. Трактати і письма / І. Кант. М.: Наука, 1980. 709 с.

8. Кельман М.С., Котуха О.С., Коваль І.М. Загальна теорія держави і права : підручник. За заг. ред. проф. М.С. Кельмана. Тернопіль, 2018. 804 с.

9. Хайек Ф. Дорога к рабству / Ф. Хайек // Новый Мир. 1990. – № 7. С. 209-215.

10. Демиденко Г.Г. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. 256 с.

11. Тимошенко В. І. Правова держава (теоретично-історичне дослідження) / В.І. Тимошенко. К.: Наукова думка, 1994. 132 с.

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy Verkhovna Rada Ukrainy; Konstytutsiia Ukrainy, Konstytutsiia, Zakon vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. <https://zakon.rada.gov.ua>

2. Rozvytok vzaiemodii derzhavy i hromadianskoho suspilstva v konteksti vprovadzhennia yevropeiskykh pryntsyviv nalezhnoho vriaduvannia : zb. materialiv mizhnar. nauk.-prakt. konf. (12 hrudnia 2012 r., m. Kyiv) / uporiad. V. M. Yablonskyi, O. A. Korniiievskyi, P. F. Vozniuk. K. : NISD, 2013. 504 s.

3. Hehel H.-V.-F. Fylosofyia prava / Per. s nem. Red y sost. D.A. Kerymov y V.S. Nersesiants. / H.-V.F. Hehel. M.: Mysl, 1990. 526s.

4. Krytskaliuk N. I. Instytutsionalizatsiia hromadianskoho suspilstva yak chynnyk stanovlennia demokratii v Ukraini [Tekst] : Dys. ... kand. polit. nauk : 23.00.02 / Krytskaliuk Nazar Ivanovych ; NAN Ukrainy, In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho. Kyiv, 2016. 221 s.

5. Bebyk V.M. Politolohiia dlia polityka i hromadianyna: Monohrafiia. 2003r. Vydavets: Kyiv: MAUP: 424 s.

6. Kostiuchkov S. K. Hromadianske suspilstvo i derzhava: polityko-pravovi ta sotsialni aspekty vzaiemodii / S. K. Kostiuchkov // Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly]. Ser. : Politolohiia. 2012. – Т. 182, Vyp. 170. S. 38-40.

7. Kant Y. Traktaty y pysma / Y. Kant. M.: Nauka, 1980. 709 s.

8. Kelman M.S., Kotukha O.S., Koval I.M. Zahalna teoriia derzhavy i prava : pidruchnyk. Za zah. red. prof. M.S. Kelmana. Ternopil, 2018. 804 s.

9. Khaiek F. Doroha k rabstvu / F. Khaiek // Новии Мир. 1990. – № 7. S.209-215.

10. Demydenko H.H. Istoriia vchen pro derzhavu i pravo : pidruchnyk / za red. prof. H. H. Demydenka, prof. O. V. Petryshyna. Kh.: Pravo, 2009. 256 s.

11. Tymoshenko V.I. Pravova derzhava (teoretichno-istorychne doslidzhennia) / V.I. Tymoshenko. K.: Naukova dumka, 1994. 132 s.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2022

УДК 340.131:340.02

Токарська А. С.,

ninatokarsky@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0789-265X

д.ю.н., проф., професор кафедри теорії права та конституціоналізму,

Інститут права, психології та інноваційної освіти

Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів

Кельман С. М.,

michaylo_lviv@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-4393-4626

д.ю.н., проф., професор кафедри теорії права та конституціоналізму,

Інститут права, психології та інноваційної освіти

Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів

Кельман Р. М.,

rtrtrt777r@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7704-2055

аспірант кафедри теорії права та конституціоналізму,

Інститут права, психології та інноваційної освіти

Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів

«ЗАБОРОНА» ЯК ПОНЯТІЙНИЙ ЕЛЕМЕНТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Анотація. *Аналіз ключового терміна в сучасній літературі цілком зневажений. Тим більше за всіма доступними джерелами уніфікованого варіанту використовуваної категорії у сучасній правознавчій теорії. Хоча водночас не можна стверджувати і про повну відсутність уваги до поняття «заборона».*

Обґрунтовано, що поняття заборона постає визначальним чинником правового дискурсу. Потреба удосконалення наукових ідей для правозастосовної практики стосується заборони як одного із методів правового регулювання, а також диференціювання меж заборон, які регламентують відносини в інших галузях права (житлове, митне, сільськогосподарське, підприємницьке, сімейне, трудове та ін.).

Доведено, що термінологічна недостатність дефініції «заборона» підтверджує неоднозначність її семантики, виявленої у філософському, лінгвістичному, правовому, психологічному та ін. дискурсах. Це свідчить про величезну потенційну змістову сутність функціонального поняття. Отже, оцінювати заборону лише із кримінально-правових чи з філософських позицій у процесі законотворчої чи правозастосовної діяльності не достатньо. Щоб визначити позитивні довгострокові наслідки заборонних заходів, виправданим у застосуванні є комплексний підхід оцінювання нормативності запропонованих заборон.

Зроблено висновок, що табу піддаються просторово-темпоральним трансформаціям та оцінкам. Прийнятні зміни заборон часткові (тимчасові) як засоби для поліпшення морально-психологічної атмосфери у суспільстві (колективі). Від обмежень очікують і позитивних стимулів. Проблематика міжгалузєвого функціонування заборон та їхня уніфікованість – це важлива масштабна робота, яка очікує свого перспективного розвитку для сфери правового регулювання.

Ключові слова: *табу, заборона, державна заборона, конвенційні і конверсаційні, універсальні, локальні й індивідуальні заборони.*

Tokarska A. S.,

ninatokarsky@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0789-265X

Doctor of Law., Prof., Professor at the Department of Theory of Law and Constitutionalism, Institute of Law, Psychology and Innovative Education,

Lviv Polytechnic National University, Lviv

Kelman S. M.,

michaylo_lviv@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-4393-4626

Doctor of Law., Prof., Professor at the Department of Theory of Law and Constitutionalism, Institute of Law, Psychology and Innovative Education,

Lviv Polytechnic National University, Lviv

Kelman R. M.,

rttrtr777r@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7704-2055

Postgraduate Student at the Department of Theory of Law and Constitutionalism, Institute of Law, Psychology and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University, Lviv

«ЗАБОРОНА» ЯК ПОНЯТІЙНИЙ ЕЛЕМЕНТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Abstract. Analysis of the key term in modern literature is completely despised. Especially for all available sources of a unified version of the category used in modern legal theory. Although at the same time it cannot be said that there is a complete lack of attention to the concept of "prohibition".

It is substantiated that the concept of prohibition is a determining factor in legal discourse. The need to improve scientific ideas for law enforcement practice concerns prohibition as one of the methods of legal regulation, as well as differentiation of prohibitions that regulate relations in other areas of law (housing, customs, agricultural, business, family, labor, etc.).

It is proved that the terminological inadequacy of the definition of "prohibition" confirms the ambiguity of its semantics, found in philosophical, linguistic, legal, psychological and other discourses. This indicates the huge potential content essence of the functional concept. Therefore, it is not enough to evaluate the ban only from a criminal law or philosophical standpoint in the process of lawmaking or law enforcement. In order to determine the positive long-term consequences of prohibitive measures, a comprehensive approach to assessing the normative nature of the proposed prohibitions is justified.

It is concluded that taboos are subject to spatial and temporal transformations and evaluations. Acceptable changes to prohibitions are partial (temporary) as a means to improve the moral and psychological atmosphere in society (team). Positive incentives are also expected from restrictions. The issue of intersectoral functioning of prohibitions and their unification is an important large-scale work that is waiting for its long-term development for the field of legal regulation.

Key words: taboo, prohibition, state prohibition, conventional and conversational, universal, local and individual prohibitions.

JEL Classification: K 10

DOI: <https://doi.org/110.36477/2616-7611-2022-11-02>

Актуальність теми. Щоб збагнути сутність поняття «заборона», варто осягнути його етимологію та сучасне функціонування у правовому регулюванні. Подібне маркування виправдане, оскільки саме в такий спосіб можна простежити наявні змістові прогалини в оцінках і підходах використання зазначеної категорії правотворення на сучасному етапі.

Аналіз ключового терміна в сучасній літературі цілком зневажений. Тим більше за всіма доступними джерелами уніфікованого варіанту використовуваної категорії у сучасній правознавчій теорії. Хоча водночас не можна стверджувати і про повну відсутність уваги до поняття «заборона».

До процесів наукового пізнання долучалися Ю. Баунін, О. Бучма, В. Гришук, Ю. Єловська, В. Карасик, М. Тофтул та ін. Певна самостійність порушення теми спостерігається у контексті правового регулювання серед понять правова заборона, дозволяння, зобов'язування (веління), заборона, юридична заборона.

Масштаби заборон поширюються в сучасному суспільстві у все нових сферах життєдіяльності. Результати такого поширення не завжди досягають поставленої правової мети, а радше навпаки, тому критичний погляд на заборони актуалізується з метою з'ясування не тільки «сутності заборонних рішень не лише емоційних, цьогочасних, піарних, але й їхніх об'єктивних та довгострокових наслідків. Від заборони очікуються стимули, результативності, позитивні наслідки».

Мета статті – аналіз семантичної сутності поняття «заборона» у міждисциплінарному вимірі.

Виклад основного матеріалу. У сучасній гуманітаристиці, на жаль, уніфіковане трактування ключового терміна «заборона» відсутнє. Не сформована й досі різноспрямованість характеристик. Їхня неуніфікованість хоча й ґрунтується на концепті «недозволеності», «табування», все-таки увідповіднює ті сфери і галузі, в яких у правовому відношенні і досі існують недогляди щодо уніфікованості та диференційованості кри-

мінальної, адміністративної, цивільної чи міжнародно-правової заборон на етапі унормування трудових відносин.

Наприклад, із духовної сфери термін «брехня» чи «крадіжка» набуває розширеної семантизації заборони скажімо, в кримінальному праві. Чи навпаки у воєнній сфері, в якій значна кількість заборон (наприклад, сучасний колабораціоналізм та ін.) не набувають належного правового втілення у законодавчих актах.

Найвні висновки стосуються тематичних і дискурсивних видів заборон, які у своїх способах забороненої діяльності підлягають правовому регулюванню (конвенційні, конверсаційні); у зв'язку із строгим регламентуванням додержання заборон у суспільному житті (жорсткі і м'які), а також за ступенем поширення (універсальні, локальні й індивідуальні).

Відтак регламентація заборон усіх рівнів та реалізація заборон у різних типах дискурсів актуальна у зв'язку із потребою уніфікації більше 10 тисяч наявних законодавчих актів.

Великий тлумачний словник сучасної української мови так трактує поняття «заборона»: це «наказ не робити чого-небудь» [2, с. 376]. Таке стисле визначення синонімізується із категорією «табу» – заборонаю певних слів, дій тощо, порушення якої, за упередженими уявленнями людей, неминуче спричиняє тяжкі покарання (йдеться про розуміння заборони у первісних племенах і релігійних народів) [2, с. 1426]. Згадане значення трактується як «взагалі яка-небудь заборона», однак, зауважено: «у переносному значенні». Вважаємо, що поняття заборони формувалося ще в первісному суспільстві на ґрунті значення «табу». Тому осмислювати її семантику варто починати із етимології табу.

«Табу (від полінезійського слова *tapu* або *tabu*, що означало заборона) – це негативні приписи (категоричні заборони) на різні дії людей, порушення яких повинно спричинити відповідні санкції». Виникнення їх не пов'язане із регламентуванням і регулюванням життя індивідів і груп (родини, роду, племен та ін.). Поява табу сформована «на соціальній, магійній і релігійній основі в період існування первісного суспільства.

Табу поширювалися на:

- слова (заборона вимовляти імена людей, небіжчиків, духів, богів, назви тварин і ін.);
- людей (жінок, воїнів, правителів тощо);
- тіло людини і частини тіла;
- спілкування, сексуальні і шлюбні відносини, різноманітні форми і види поведінки, дії

повсякденного життя (відкриття обличчя, вихід з житла та ін.);

- їжу і питво;
- тварин. Рослини, різні предмети і символи предметів (землю, зброю, амулети тощо), відвідування тих чи інших місць та багато інших.

Дослідники розрізняють «Комунікативні табу як мовно, тематичні та контактні заборони у спілкуванні.

Це комунікативні традиції уникати певних мовних виразів або зачіпати певні теми спілкування в певних комунікативних ситуаціях [12]. Щодо мовних заборон – то це заборона на «вживання у мовному спілкуванні носіїв певної культури окремих слів і словосполучень (наприклад, заборона на вживання нецензурних слів).

Тематичні табу стосуються повної заборони «для окремих осіб у конкретних ситуаціях спілкування, розмов на певну тематику».

Існують контактні табу як заборона на будь-які форми міжособистісного спілкування [12].

За недодержання табу, згідно з традиційними підходами вчинялася кара надприродних сил (забобони) у формі хвороб або смерті. Так пояснювали причини ті, хто виконував роль соціальних контролерів і соціального керування.

Із часом у процесі розвитку суспільних уявлень і відносин склалося розуміння цінностей і норм поведінки, трактування гріха, моралі, релігії і права.

Найвні чотири основні концепції появи семантики і функціонування табу серед багатьох інших, які не мають особливого впливу на формування наукового бачення цієї категорії. Перша – пов'язана із ім'ям Джеймса Джорджа Фрейзера – представника англійської школи соціальної антропології, релігієзнавця, етнолога та історика, вчення якого тепер не є визнаним. Як автор 12-томної монументальної праці «Золота гілка», вчений систематизував матеріал про табу у своїй концепції, яка одержала назву «магічна», що розглядає «заборони як негативну форму практичної магії, яка відрізняється від чаклунства як позитивної форми магії».

Друга концепція із назвою «релігієзнавча» трактує табу як священні закони і заборони, пов'язані із віруваннями в надприродні сили. Її основоположник теж англійський антрополог, він же – засновник культурної антропології, Едвард Барнетт Тайлор.

Третя концепція – психологічна, пояснює табу «як враження амбівалентних станів і стосунків», як форму первісної моралі й одного з «пускових

механізмів цивілізації». Свої погляди на цей тип табу виклав психолог, невролог і засновник психоаналізу за походженням австрійської і єврейської приналежності Зигмунд Фрейд.

Четверта концепція іменована як антропологічна, є за своїм змістом сформованою професором, польсько-англійським антропологом, етнографом, соціологом та основоположником функціональної школи в антропології і соціології, доктором філософії Броніславом Маліновським. Суть ідеї табу як заборони, на думку вченого, полягає у формі соціального контролю та його різних версіях і комбінаціях.

На думку Ю. Єловської, табу – це заборона конвенціонального характеру, накладена (у т. ч. – А. Т.) на мовленнєву діяльність особи, групи чи певної лінгвоспільноти. Додержання заборон зумовлюється, до прикладу, цензурними, культурними, морально-етичними, соціально-політичними факторами [6, с. 222].

Так, не однаковими є ментальні табу культури різних народів, які набувають свого активного поширення у зв'язку із глобалізацією світових сакральних традицій, до яких суспільство починає ставитися все більш толерантно. Тобто заборона стає культурним феноменом і може набувати свого правового утвердження.

Конвенціональні заборони пов'язані із комунікацією в окремій соціальній групі («специфічні теми для обговорення, наприклад, сумарні доходи особи в Англії та США, питання здоров'я»). Такою є думка В. Карасика і Г. Слишкіна і щодо ідеологічних табу. Наприклад, заборона на цитування [7, с. 25–26].

Ще один різновид – це *конверсаційні* заборони – як сформовані у суспільстві індивідуальні вимоги щодо додержання заборони. Заувага стосується «внутрішньо індивідуальних, підпорядкованих стереотипним межах певної культури».

Існує практика заборон, усталена в релігійній сфері. Йдеться про заборону священослужителям здійснювати обряд відспівування тих осіб, які закінчили життя самогубством. Такою ж є практика заборон на шлюб дітям, батьки яких не перебувають у шлюбі. Щоправда, тут варто зауважити на заборони, які існують у різних конфесіях.

Однак найскладнішою сферою є узус права.

В адміністративному праві заборона віднесена до прийомів, які методологічно формують правове регулювання: це приписи, зміст яких полягає у покладенні прямих юридичних обов'язків не чинити тих чи інших дій в умовах, передбачених правовою нормою.

Оскільки заборони покладені в основу регулювання суспільних відносин, то вони стосуються не лише адміністративного права, але й інших його сфер. Однак заборони методологічно правильно розглядати в єдності із приписами, заборонами та дозволами. Причому цю просту сукупність варто оцінювати у відповідній єдності – в пропорційно кількісному вимірі [13].

Межі диференціювання адміністративного і кримінального права встановлені відповідно до спрямованості і характеру відповідних заборон.

З іншими галузями права – митним, правоохоронним, сільськогосподарським, підприємницьким таке розмежування складне через відносини, які регулюються методами як адміністративного, так і названих видів права.

Про важливість самого поняття заборона у законодавчій і правозастосовній діяльності свідчить і дискусія відомих учених у галузі кримінального права.

Кримінально-правова політика, на думку авторитетного вченого Ю. В. Бауліна, у правовій державі займає особливе місце з метою протидії злочинності [8].

Чи заборона виступає одним з елементів системи заходів кримінально-правового характеру? Дослідники виокремлюють «негативну (ретроспективну) і позитивну (перспективну) кримінальну відповідальність, норми якої проявляються 1) в усвідомленому дотриманні кримінально-правової заборони чи виконанні свого кримінально-правового обов'язку або здійсненні ним свого суб'єктивного права». Така думка В. К. Грищука.

Привертає увагу те, що заборона спричиняє позитивну (перспективну) кримінальну відповідальність: вона являє собою форму приписів та їх реалізації у кримінальному законі, що виявляється в усвідомленому дотриманні суб'єктом кримінально-правової заборони чи виконання ним свого суб'єктивного права, передбаченого законом.

Припинення позитивної кримінальної відповідальності, за твердженням дослідника В. К. Грищука, теж передбачає застосування поняття заборони. Йдеться про фактори: 1) припинення чинності кримінального закону, який встановлює певну заборону; 2) невиконання суб'єктом кримінально-правової заборони чи покладеного на нього обов'язку.

У дискусії двох вчених, як бачимо, заборона виступає регулятором суспільних відносин, а також мірою вияву свободи суб'єктів цих відносин.

Однак, Ю. В. Баулін вважає, що з моменту набрання чинності кримінальним законом ніяких кримінально-правових відносин не виникає, як і не існує кримінально-правових заборон». «Заборони не вчиняти певні дії чи бездіяльність передбачені у т. зв. охоронювальних нормах регулятивного приватного і публічного права». Тобто, кримінальний кодекс України «нічого не забороняє, не встановлює кримінально-правових заборон, а лише містить описання вичерпного переліку видів суспільно небезпечної поведінки, що визнаються державою в якості злочинів (склади злочинів) [8].

Отже, така дискусійність у розумінні трактування заборон досі поки що не вичерпана.

Висновки. Термінологічна недостатність дефініції «заборона» підтверджує неоднозначність її семантики, виявленої у філософському, лінгвістичному, правовому, психологічному та ін. дискурсах. Це свідчить про величезну потенційну змістову сутність функціонального поняття. Отже, оцінювати заборону лише із кримінально-правових чи з філософських позицій у процесі законотворчої чи правозастосовної діяльності не достатньо. Щоб визначити позитивні довгострокові наслідки заборонних заходів, виправданим у застосуванні є комплексний підхід оцінювання нормативності запропонованих заборон.

Табу піддаються просторово-темпоральним трансформаціям та оцінкам. Прийнятні зміни заборон часткові (тимчасові) як засоби для поліпшення морально-психологічної атмосфери у суспільстві (колективі). Від обмежень очікують і позитивних стимулів. Проблематика міжгалузевого функціонування заборон та їхня уніфікованість – це важлива масштабна робота, яка очікує свого перспективного розвитку для сфери правового регулювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бучма О. Табу // Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ: Ін-т філософії імені Григорія Сковороди НАН України; Абрис, 2002. 742 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови. К.; Ірпін: КТФ «Перун», 2009. 1736 с.
3. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Філологія.* 2014. № 8. Т. 2.
4. Торфул М. Г. Сучасний словник з етики. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.
5. URL: <http://tnik-philology.mgu.od.ua>. перегляд 29.07.2021 р.

6. Словська Ю. В. Поняття табу та його класифікології у сучасному мовознавстві. С. 220–223.

7. Карасик В. И. Запрет и нарушение запрета как коммуникативные действия. Злая материя...: сб. ст. М.: Ладомир, 2005. С. 17–33.

8. Баулін Ю. В. Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності. URL: <https://newcrimaleode.org.ua>. Перегляд 04.09.2021.

9. Тулякль В. О. Моральна адекватність кримінально-правової заборони. *Актуальні проблеми держави і права.* 2008. С. 257–261.

10. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право / за заг. ред. М. І. Хавронюка. К.: Ваїте, 2014. 944 с.

11. Баштанник В. В., Шумляева І. Д. Адміністративне право. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2018. 200 с.

12. URL: <https://studfile.net>>preview.

13. URL: <https://arm.nalau.kiev.ua>. Перегляд 04.09.2021.

REFERENCES:

1. Buchma O. Tabu // *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk / V. I. Shynkaruk (hol. redkol.) ta in.* Kyiv: In-t filosofii imeni Hryhoriia Skovorody NAN Ukrainy; Abrys, 2002. 742 s.

2. *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy.* K.; Irpin: KTF «Perun», 2009. 1736 s.

3. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii Filolohiia.* 2014. № 8. T. 2.

4. Torful M. H. *Suchasnyi slovnyk z etyky.* Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2014. 416 s.

5. URL: <http://tnik-philology.mgu.od.ua>. perehliad 29.07.2021 r.

6. Ielovska Yu. V. Poniattia tabu ta yoho klasyfikolohii u suchasnomu movoznavstvi. S. 220–223.

7. Karasik V. I. Zapret i narushenie zapreta kak kommunikativnye dejstvija. Zlaja materija: sb. st. M.: Ladomir, 2005. S. 17–33.

8. Baulin Yu. V. Fundamentalni problemy kryminalnoi vidpovidalnosti. URL: <https://newcrimaleode.org.ua>. Perehliad 04.09.2021.

9. Tuliakov V. O. Moralna adekvatnist kryminalno-pravovoi zaborony. Aktualni problemy derzhavy i prava. 2008. S. 257–261.

10. Dudorov O. O., Khavroniuk M. I. Kryminalne pravo / za zah. red. M. I. Khavroniuka. K.: Vaite, 2014. 944 s.

11. Bashtannyk V. V., Shumliaieva I. D. *Administrativne pravo.* Dnipro: DRIDU NADU, 2018. 200 s.

12. URL: <https://studfile.net>>preview.

13. URL: <https://arm.nalau.kiev.ua>. preview 04.09.2021.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2022

УДК 340.137:[342.1:341](410+438+477)

Ткалич М. О.,

maxx.tkalich@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4224-7231

к.ю.н., доц., доцент кафедри цивільного права,

Запорізький національний університет, м. Запоріжжя

Федосов Д. В.,

fiedosovden@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3798-9628

магістр права, м. Київ

КОНВЕРГЕНЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ, ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

***Анотація.** У статті досліджено особливості співвідношення національного та міжнародного права у Великобританії, Польщі та Україні, із врахуванням конституційних положень і практики Європейського суду з прав людини. Принципи співвідношення національного та міжнародного права закріплені в джерелах конституційного права відповідних країн та міжнародних нормативно-правових актах. Автори, зокрема, досліджують прояви кризових явищ у Великій Британії щодо визнання і застосування міжнародно-правових актів і винесених на їх підставі рішень Європейського суду з прав людини. Встановлено, що у минулому Великобританія неодноразово критикувала рішення Європейського суду з прав людини та допускала прийняття відповідних змін до внутрішнього законодавства, з метою невиконання окремих рішень зазначеного суду. Проте, на сьогоднішній день, у Великій Британії підготовлено законопроект «Білль про права», який дозволить британській владі не вважати постанови Європейського суду з прав людини обов'язковими до виконання. Автори звертають увагу на те, що позиція Великої Британії у досліджуваній сфері може завдати шкоди як діяльності ЄСПЛ зокрема, так і міжнародному правопорядку загалом. Встановлено, що Республіка Польща, незважаючи на принцип верховенства права Європейського Співтовариства та закріпленого в Конституції пріоритету міжнародного законодавства, в Конституційному суді намагається визнати невідповідність європейського законодавства власній Конституції. Автори проаналізували аргументи Польщі щодо неконституційності Європейської конвенції про захист прав людини в частині визнання компетенції Європейського суду з прав людини відносно оцінки законності вибору суддів Конституційного трибуналу. Автори статті наголошують, що в Європі, зокрема у досліджуваних країнах, існують розбіжності у відношенні міграційних, судових та інших питань. Робиться висновок про доцільність подальшої інтеграції України до європейської спільноти, а також необхідності використання міжнародного права з метою припинення та покарання військової агресії з метою збільшення довіри до міжнародного права інших європейських країн.*

Ключові слова: право, міжнародне право, рішення ЄСПЛ, джерела права, виконання судових рішень.

Tkalych M. O.,

maxx.tkalich@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4224-7231

Ph.D., Assoc. Prof., Associate Professor of the Department of Civil Law

Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia

Fedosov D. V.,

fiedosovden@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3798-9628

Master of Law, Kyiv

CONVERGENCE OF NATIONAL AND INTERNATIONAL LAW IN GREAT BRITAIN, POLAND AND UKRAINE: CURRENT STATE AND PROSPECTS

Abstract. *The article examines the peculiarities of the relationship between national and international law in Great Britain, Poland and Ukraine, taking into account constitutional provisions and the practice of the European Court of Human Rights. The principles of the relationship between national and international law are enshrined in the sources of constitutional law of the respective countries and international legal acts. The authors, in particular, investigate the manifestations of crisis phenomena in Great Britain regarding the recognition and application of international legal acts and the decisions of the European Court of Human Rights based on them. It has been established that in the past Great Britain has repeatedly criticized the decisions of the European Court of Human Rights and allowed the adoption of relevant changes to domestic legislation, with the aim of non-implementation of certain decisions of the said court. However, to date, the Bill of Rights has been prepared in Great Britain, which will allow the British authorities not to consider the rulings of the European Court of Human Rights binding. The authors draw attention to the fact that the position of Great Britain in the researched area can harm both the activities of the ECtHR in particular and the international legal order in general. It was established that the Republic of Poland, despite the principle of the supremacy of the law of the European Community and the priority of international legislation enshrined in the Constitution, is trying to recognize the inconsistency of European legislation with its own Constitution in the Constitutional Court. The authors analyzed Poland's arguments regarding the unconstitutionality of the European Convention on the Protection of Human Rights in terms of recognizing the competence of the European Court of Human Rights regarding the evaluation of the legality of the selection of judges of the Constitutional Tribunal. The authors of the article emphasize that in Europe, in particular in the studied countries, there are differences in relation to migration, judicial and other issues. A conclusion is made about the expediency of Ukraine's further integration into the European community, as well as the need to use international law in order to stop and punish military aggression in order to increase trust in the international law of other European countries.*

Key words: law, international law, decisions of the ECtHR, sources of law, execution of court decisions.

JEL Classification: F15, F29

DOI <https://doi.org/110.36477/2616-7611-2022-11-03>

Постановка проблеми. Повномасштабна війна Російської Федерації проти України та нехтування міжнародно-правовими нормами державою-агресором актуалізують питання переоцінки ролі міжнародно-правових норм у регулюванні суспільних відносин та їх співвідношення з національним правом.

Виключення Росії з Ради Європи та денонсація Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є дуже тривожним сигналом для світової спільноти та міжнародного права загалом. За словами професорки публічного права університету Аугсбурга, експертки з питань міждержавних позовів у Європейському суді з прав людини Ізабелли Рісіні, рішення про те, як вести подальший розгляд існуючих позовів проти Росії, є також і політичним. Адже Росія не надто прагнути виконувати рішення суду, і в цьому полягає головна проблема. Проте важливо притягнути Росію до відповідальності в історичній перспективі [1].

У зв'язку зі значними викликами у системі міжнародного права, особливої уваги заслуговує

вивчення, на фоні кризових явищ, місця міжнародно-правових норм у законодавстві України та інших європейських країн, серед яких Велика Британія та Республіка Польща, а також у визначенні тенденцій їх розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання співвідношення національного та міжнародного права досліджувалося у наукових публікаціях Протопопової Т.В., Іванченко О.М., Марущак Н.В. та інших. Проте, зважаючи на динамічність цієї проблеми та процесів, що відбуваються у Великій Британії та Польщі, на тлі європейських прагнень України, досліджувана тема потребує додаткового висвітлення.

Метою статті є встановлення стану та тенденцій співвідношення національного та міжнародного права при регулюванні суспільних відносин у Великій Британії, Польщі та Україні, з огляду на євроінтеграційні прагнення України.

Виклад основного матеріалу. 28 червня 1996 року Верховною Радою України від імені Українського народу було прийнято Конститу-

цію України, яку можна визначити як Основний закон України, який закріплює державний устрій, засади конституційного ладу, основи правового статусу людини і громадянина, територіальний устрій, основи організації і функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування.

Стаття 9 Конституції України закріплює засадничий принцип співвідношення національного та міжнародного права: «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України.» [2].

Таким чином, по-перше, Україна визнає пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права над нормами внутрішньодержавного права; по-друге, якщо належним чином укладеним міжнародним договором України встановлено інші правила, ніж ті, котрі передбачено законодавством України, то застосовуються норми міжнародного договору; по-третє, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України, стають частиною її внутрішнього «національного» законодавства [3].

У 1997 році Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і її основоположних свобод і визнала обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини. За словами юристів і правозахисників, це стало важливим етапом на шляху просування держави у європейській політико-правовий простір. Одним із важливих кроків реалізації положень зазначеної конвенції було прийняття Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 № 3477-IV.

У подальшому, постановою Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» визначено: «... враховуючи положення ст. 9 Конституції України та беручи до уваги ратифікацію Конвенції та прийняття Закону № 3477-IV, суди повинні застосовувати Конвенцію і рішення Європейського суду як джерела права ...» [4].

У п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України від 18.12.2009 № 14 «Про судові рішення у цивільній справі» зазначено, що «... в мотивувальній частині кожного рішення у разі необхідності мають бути посилання на Конвенцію та рішення Європейського суду, які згідно із

Законом № 3477-IV є джерелом права і підлягають застосуванню в такій справі» [5].

Сутністю правової держави є те, що її суди орієнтуються на загальноновизнані принципи і норми міжнародного права. Особливо це проявляється при застосуванні практики Європейського суду з прав людини (далі ЄСПЛ) державами – членами Ради Європи.

Таким чином, міжнародне право знаходить досить серйозне відображення у рішеннях ЄСПЛ, а отже співвідношення національного та міжнародного права може потенційно проявлятися у зіткненні національних та міжнародних інтересів сторін при виконанні зазначених рішень.

Цікавим є міжнародно-правовий досвід Великої Британії, в якій норми іншого правопорядку, такого як міжнародне право, не можуть застосовуватися безпосередньо, а можуть бути тільки «трансформовані» у правові норми даної системи (тобто в англійські норми). Поки така трансформація не відбудеться, міжнародні стандарти матимуть тільки цінність «фактів» [6].

За формою британська Конституція має комбінований, не систематизований характер, а відповідно прямо не акцентує увагу на співвідношенні внутрішнього та міжнародного права. Британську Конституцію часто називають неписаною, маючи на увазі ту обставину, що вона ніколи не була «записана» в єдиному акті. Однак в неї є також письмова частина, яка включає в себе статутне право, тобто акти парламенту, що врегульовують питання конституційного характеру та судові рішення, які мають своїм предметом питання конституційного характеру [7].

Проте, у питанні міграційної політики, Велика Британія останній час конфліктує з позиціями ЄСПЛ. Зокрема, 14 червня 2022 року за рішенням ЄСПЛ скасований перший рейс з Великої Британії до Руанди з нелегальними мігрантами на борту, за декілька хвилин до вильоту. Підставою такого рішення ЄСПЛ був позов одного з депортованих проти рішення британської влади про його транспортування до Східної Африки. Вищий суд Англії ухвалив, що, у випадку задоволення позову, особу буде повернуто з Руанди назад до Британії, проте Європейський суд вважає, що не існує механізму гарантуючого її повернення, крім того є сумніви щодо здатності Руанди забезпечити безпеку спрямованих туди біженців.

Раніше, в квітні 2022 року уряд Великої Британії оголосив про запровадження схеми по боротьбі з нелегальною міграцією, відповідно до якої, шукачів притулку, що з 01 січня 2022

року прибули до Британії «незаконними, небезпечними чи непотрібними методами», будуть вивозити до Руанди. Там вони можуть подати заявку на отримання статусу шукача притулку вже в Руанді або будь-якій іншій третій країні. В межах цього плану передбачено, що люди, які змогли перетнути Ла-Манш у пошуках політичного притулку на території Великої Британії, будуть переправлятися до Руанди. В першу чергу це стосується молодих вихідців з країн Африки.

Міністр внутрішніх справ Великої Британії Пріті Пател заявив, що розчарована втручанням ЄСПЛ у політику країни, та запевнила, що наступний рейс у Руанду вже готується до відправки [8].

Варто зазначити, що у Великій Британії вже певний час відбувається дискусія стосовно виходу цієї країни з-під юрисдикції ЄСПЛ. У 2013 році такі пропозиції були пов'язані з рішенням зазначеної судової установи відносно трьох британських вбивць – Джеремі Бамбера, Пітера Мура та Дугласа Вінтера, які, відповідно до рішення британського суду, відбували покарання у вигляді довічного ув'язнення. Згідно з законом, суддя при винесенні вироку зобов'язаний також визначити мінімальний строк, який має відбути засуджений, проте у виключних випадках його може не бути та ув'язнені не зможуть клопотати про дострокове звільнення. ЄСПЛ у своєму рішенні зобов'язав Велику Британію або зменшити строк ув'язнення, або встановити особам право звільнитися достроково [9]. У подальшому відповідне питання підіймалося в процесі виходу Великої Британії з Європейського Союзу, розпочатого у 2016 році, проте не було реалізоване.

На сьогодні питання виходу Великої Британії з ЄСПЛ набуває більш реальної перспективи. Міністр юстиції Великої Британії Домінік Рааб надав до парламенту законопроект, який вносить зміни до чинного з 2000 року закону про права людини, відповідно до якого кінцевою інстанцією з питань прав людини стає Верховний суд в Лондоні, а не ЄСПЛ. Таким чином, прийняття цього законопроекту, який отримав назву «Білль про права», дозволить британській владі не вважати рішення Європейського суду з прав людини обов'язковими до виконання [10].

За словами Домініка Рааба, «Білль про права» посилить британські традиції свободи та одночасно додасть системі правосуддя більше здорового глузду. Ці реформи зміцнюватимуть свободу слова, дозволять депортувати більше іноземних

порушників закону та краще захищати суспільство від небезпечних злочинців.

У законопроекті буде чітко зазначено, що Верховний суд Сполученого Королівства є основним органом, який приймає судові рішення з питань прав людини, і що прецедентне право ЄСПЛ не завжди має дотримуватися судами Сполученого Королівства [11].

Таким чином, перед міжнародним правом та, зокрема, ЄСПЛ, з'являються нові виклики у вигляді непорозуміння з Великобританією, необхідність розв'язання яких назріла.

Досліджуючи питання співвідношення національного та міжнародного права, необхідно також звернути увагу на конституційне регулювання цього питання та досвід Республіки Польща.

Стаття 87 Конституції Республіки Польща закріплює, що джерелами загальнообов'язкового права є Конституція, закони, ратифіковані міжнародні договори, а також розпорядження (підзаконні акти, видані органами, уповноваженими на це законом).

Згідно зі статтею 91 Конституції Республіки Польща ратифікований міжнародний договір після його опублікування у Віснику законів Польської Республіки стає частиною правопорядку країни і застосовується безпосередньо якщо його застосування не залежить від прийняття закону. Міжнародний договір, ратифікований за попередньою згодою, вираженою в законі, має пріоритет перед законом, якщо цей закон не узгоджується з договором. Якщо це передбачено ратифікованим Польською Республікою договором, який є установчим актом (статутом) міжнародної організації, встановлене цією організацією право застосовується безпосередньо, маючи пріоритет перед законами, що не узгоджуються з ним [12].

Отже, згідно з Конституцією Польщі міжнародний договір має пріоритет перед законом. Відповідно, дане правило також стосується міжнародних договорів Європейського Співтовариства.

Принцип верховенства права Європейського Співтовариства зводиться до того, що у випадку виникнення колізії у правових системах держав-членів, вища юридична сила надається саме європейському праву. Остаточним затвердженням цього принципу було ухвалення рішення Суду ЄС у справі Коста (№ 6/64 від 15.07.1964 р.), в якому суд визнав рішення Конституційного Суду Італії неправомірним. У своєму рішенні суд ЄС зазначив, що виходячи з того, що держави-учасниці передали Співтовариству певні суверенні права, то верховенство права в державах

також належить ЄС. Тож, принцип верховенства європейського права означає, що воно має вищу юридичну силу за всі національні нормативно-правові акти держав-членів Співтовариства незалежно від часу їх прийняття. І подібні рішення ухвалювались Судом ЄС неодноразово [13].

Проте, у березні 2021 року голова уряду Польщі Матеуш Моравецький закликав Конституційний суд винести рішення про пріоритет польської конституції над європейським законодавством, що викликало занепокоєння Єврокомісії. Після цього, комісар ЄС з питань юстиції Дід'є Рейндерс у червні закликав Варшаву визнати верховенство законів ЄС. У листі єврокомісара польському міністру з питань ЄС Конраду Шиманьски говорилося, що позиція прем'єр-міністра ставить під питання основні принципи європейського права та загрожує авторитету Європейського суду в Люксембурзі. Сам Моравецький у відповідь на заклик Брюсселя зазначив, що не має наміру відкликати запит.

У результаті, Конституційний суд Польщі визнав верховенство законодавства цієї країни над законами Євросоюзу. Окремі положення законодавства Європейського союзу несумісні з конституцією Польщі, постановив суд 07 жовтня 2021 року. Спроба суду ЄС у Люксембурзі втрутитися в польську судову систему порушує правило про верховенство конституції та правило про зберігання суверенітету в процесі європейської інтеграції, зазначили судді [14]. Вперше в історії ЄС лідер держави-члена поставив під сумнів договори ЄС в Конституційному суді.

Більш того, Конституційний трибунал Польщі визнав неконституційним положення Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в частині, де визнається компетенція ЄСПЛ до оцінки законності вибору суддів Конституційного трибуналу. Рішення стосується ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, відповідно до якої: «кожний має право на справедливий та публічний розгляд справи протягом розумного терміну незалежним та неупередженим судом, створеним законом для визначення його громадянських прав та обов'язків, або якогось кримінального обвинувачення проти нього».

Дане положення оскаржувалося у межах того, що «воно включає оцінку Європейським судом з прав людини законності процесу відбору суддів Конституційного трибуналу з метою визначення того, чи є Конституційний трибунал незалежним та неупередженим судом, створеним статутом» та

у тих межах, в яких поняття «суд», використане в цьому положенні, охоплює Конституційний трибунал [15].

Суперечки між Польщею та іншими європейськими країнами відбувалися і раніше. Однією з головних причин спорів була та залишається реформа системи судочинства, яка ініційована ще в 2017 році. Варшава реалізовувала цю реформу з метою очищення судової системи та оптимізації роботи судів у країні. Брюссель критикував її, вважаючи, що за допомогою цієї реформи польська влада встановлює над судами політичний контроль та відбирає у своїх громадян право на справедливий та незалежний суд [16].

На даний час в Європі, як було зазначено, у деяких країн дійсно є розбіжності у їх відношенні до міжнародного права та ЄСПЛ у міграційних, судових та інших питаннях. Отже, необхідно зробити все можливе, для того, щоб зберегти дієвість сформованих правових механізмів.

Незважаючи на факти, наведені вище, євроінтеграційний курс України залишається незмінним. Як зазначив С. Шевчук, «основним чинником розвитку системи захисту фундаментальних прав та свобод в Україні повинні бути єдині для всієї Європи цінності та розуміння юридичної природи фундаментальних прав та основних свобод. Україна не може бути винятком з цього процесу, зокрема в усіх питаннях однакового розуміння та застосування положень Конвенції, а також застосування прецедентного права ЄСПЛ як при визначенні змісту та обсягу відповідних конституційних положень при їх реалізації, так і в правотворенні» [17, с. 23-24].

Звичайно, що Україні необхідно провести велику роботу з метою мінімізації порушень прав у нашій країні. За словами правозахисника Євгена Захарова: «найбільша кількість скарг, 95% – це невиконання судових рішень, а також тривалий розгляд справ у судах. І не суди тут винні, що вони непродуктивно працюють. Зараз спостерігаємо брак кадрів, наші суди неуккомплектовані. Скажімо, у Бахмуті, де мають працювати 18 суддів, свої службові обов'язки виконувало лише троє. Або в Ужгородському апеляційному суді тільки двоє суддів, і вони можуть тільки передавати справи для розгляду в сусідні області» [18]. Незважаючи на це, в Україні не постає питання щодо недоцільності або приниження значення міжнародного права у його взаємодії з національним правом, або необхідності існування ЄСПЛ та інших органів.

Навпаки, саме зараз міжнародні правові інституції, демонструючи рішучі дії у відношенні до

країни-агресора, зможуть повністю реалізувати свій потенціал та зберегти дієвість загальноєвропейських міжнародних правил.

Висновки. В Україні на конституційному рівні передбачено пріоритет міжнародного права над правом внутрішньодержавним. Дані положення деталізуються в нормативно-правових актах та інших джерелах права. Схожі норми містить і Конституція Республіки Польща, а конституційні акти Великої Британії передбачають трансформацію міжнародних норм в норми національного права.

У деяких країнах Європи зараз спостерігається негативна тенденція до протиставлення внутрішньодержавного права міжнародному. Зокрема це виражається у критиці міжнародно-правових актів, на підставі яких Європейський суд з прав людини виносить рішення. На сьогоднішній день у Великій Британії обговорюється законопроект «Білль про права», який дозволить британській владі не вважати постанови Європейського суду з прав людини обов'язковими до виконання.

В той же час, Конституційним судом Польщі не тільки визнається невідповідність європейського законодавства Конституції, але й визнається неконституційним положення Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в частині, де визнається компетенція Європейського суду з прав людини до оцінки законності вибору суддів Конституційного трибуналу.

Незважаючи на негативні тенденції не лише в Європі, але і всередині Європейського Союзу, існує необхідність подальшої інтеграції України до європейської спільноти, а також використання порушених країною-агресором міжнародно-правових норм з метою припинення протиправних дій, покарання винних осіб, демонстрації їх дієвості та необхідності для всіх інших європейських країн.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Що тепер чекає на позови України проти Росії в ЄСПЛ?. URL: <https://www.dw.com/uk/shcho-teper-chekaie-na-pozovy-ukrainy-protu-rosii-v-yespl/a-61173040> (дата звернення 08.06.2022).

2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.06.2022).

3. Марущак Н.В. Щодо питання співвідношення міжнародного й національного права у сфері

забезпечення прав людини. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. Вип. 2. С. 11-13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvu_2016_2_5 (дата звернення: 02.06.2022).

4. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 р. № 1. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09 (дата звернення: 02.06.2022).

5. Про судові рішення у цивільній справі : постанова Пленуму Верховного Суду України від 18.12.2009 р. № 14. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09> (дата звернення: 02.06.2022).

6. Іванченко О. М. Теорія гармонізації монізму і дуалізму у співвідношенні норм національного та норм міжнародного права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 52. С. 395-400. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2010_52_67 (дата звернення: 03.06.2022).

7. Протопопова Т. В., Орлова, С. В., Дробышевский Д. С. Идея достоинства личности в конституционном праве Великобритании. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 61. С. 346-350. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2013_61_56 (дата звернення: 05.06.2022).

8. Европейский суд по правам человека отменил рейс из Великобритании в Руанду с нелегалами на борту. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-61770954> (дата звернення: 17.06.2022).

9. Британские убийцы пожаловались в ЕСПЧ на "бесчеловечные и унижительные" приговоры. URL: <https://korrespondent.net/world/1431229-britanskie-ubijcy-pozhalovalis-v-espch-na-beschelovechnye-i-unizitelnye-prigovory> (дата звернення: 01.06.2022).

10. Британское правительство возвращает суверенитет национальным судам. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/5423766> (дата звернення: 24.06.2022).

11. Bill of Rights to strengthen freedom of speech and curb bogus human rights claims. URL: <https://www.gov.uk/government/news/bill-of-rights-to-strengthen-freedom-of-speech-and-curb-bogus-human-rights-claims> (дата звернення: 24.06.2022).

12. Конституція Польської Республіки. URL: <https://www.slideshare.net/CentrePravo/ss-95945920> (дата звернення: 01.06.2022).

13. Національне законодавство чи міжнародне право: кому пріоритет? URL: <https://vsirazom.ua/cabinet/nacionalne-zakonodavstvo-chi-mizhnarodne-pravo-komu-prioritet/> (дата звернення: 01.06.2022).

14. Конституционный суд признал главенство законов Польши над законами ЕС. URL: <https://www.dw.com/ru/konstitucionnyj-sud-priznal>

glavenstvo-zakonov-polshi-nad-zakonami-es/a-59445670?jr=on (дата звернення: 01.06.2022).

15. В Польше признали неконституционным положение Европейской конвенции по правам человека. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2021/11/24/7130733/> (дата звернення: 01.06.2022).

16. Полексит и Евромайдан в Варшаве: чем чревато решение Конституционного суда Польши о приоритете польских законов над европейскими. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-58850465> (дата звернення: 01.06.2022).

17. Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини. С. Шевчук. Київ : Реферат, 2002. 344 с.

18. 95% скарг до ЄСПЛ від українців стосуються невиконання судових рішень. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/devianosto-piat-vidsotkivskarg-do-yevrosudu-vid-ukrainsiv-stosuyutsia-nevykonannia-sudovyh-rishen/30962110.html> (дата звернення: 01.06.2022).

REFERENCES:

1. Shcho teper chekaie na pozovy Ukrainy proty Rosii v YeSPL? URL: <https://www.dw.com/uk/shcho-teper-chekaie-na-pozovy-ukrainy-proty-rosii-v-yespl/a-61173040> (дата звернення: 08.06.2022).

2. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR / Verkhovna Rada Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.06.2022).

3. Marushchak N.V. Shchodo pytannia spivvidnoshennia mizhnarodnoho y natsionalnoho prava u sferi zabezpechennia prav liudyny. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. 2016. Vyp. 2. С. 11-13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvu_2016_2_5 (дата звернення: 02.06.2022).

4. Pro sudovu praktyku u spravakh pro zakhyst hidnosti ta chesti fizychnoi osoby, a takozh dilovoi reputatsii fizychnoi ta yurydychnoi osoby : postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 27.02.2009 r. № 1. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09 (дата звернення: 02.06.2022).

5. Pro sudove rishennia u tsyvilnii spravi : postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 18.12.2009 p. № 14. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09> (дата звернення: 02.06.2022).

6. Ivanchenko O. M. Teoriia harmonizatsii monizmu i dualizmu u spivvidnoshenni norm natsionalnoho ta norm mizhnarodnoho prava. O. M. Ivanchenko. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. 2010. Vyp.52. С. 395-400. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2010_52_67 (дата звернення: 03.06.2022).

7. Protopopova T. V., Orlova S. V., Drobyshevskij D. S. Ideja dostoinstva lichnosti v konstitucionnom prave Velikobritanii. *Derzhava i pravo. Juridichni i politichni nauki*. 2013. Vip. 61. С. 346-350. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2013_61_56 (дата звернення: 05.06.2022).

8. Evropeyskiy sud po pravam cheloveka otmenyl reis yz Velykobrytanyy v Ruandu s nelehalamy na bortu. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-61770954> (дата звернення: 17.06.2022).

9. Britanskie ubijcy pozhalovalis' v ESPCh na "beschelovechnye i unizitel'nye" prigovory. URL: <https://korrespondent.net/world/1431229-britanskie-ubijcy-pozhalovalis-v-espch-na-beschelovechnye-i-unizitelnye-prigovory> (дата звернення: 01.06.2022).

10. Britanskoe pravitel'stvo vozvrashhaet suverenitet nacional'nym sudam. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/5423766> (дата звернення: 24.06.2022).

11. Bill of Rights to strengthen freedom of speech and curb bogus human rights claims. URL: <https://www.gov.uk/government/news/bill-of-rights-to-strengthen-freedom-of-speech-and-curb-bogus-human-rights-claims> (дата звернення: 24.06.2022).

12. Konstitucija Pol'skoï Respubliki. URL: <https://www.slideshare.net/CentrePravo/ss-95945920> (дата звернення: 01.06.2022).

13. Natsionalne zakonodavstvo chy mizhnarodne pravo: komu priorytet? URL: <https://vsirazom.ua/cabinet/nacionalne-zakonodavstvo-chi-mizhnarodne-pravo-komu-priorytet/> (дата звернення: 01.06.2022).

14. Konstitucionnyj sud priznal glavenstvo zakonov Pol'shi nad zakonami ES. URL: <https://www.dw.com/ru/konstitucionnyj-sud-priznal-glavenstvo-zakonov-polshi-nad-zakonami-es/a-59445670?jr=on> (дата звернення: 01.06.2022).

15. V Pol'she priznali nekonstitucionnym polozhenie Evropejskoj konvencii po pravam cheloveka. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2021/11/24/7130733/> (дата звернення: 01.06.2022).

16. Poleksit i Evromajdan v Varshave: chem chrevato reshenie Konstitucionnogo suda Pol'shi o prioritete pol'skih zakonov nad evropejskimi. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-58850465> (дата звернення: 01.06.2022).

17. Shevchuk S. Porivnialne pretsedentne pravo z prav liudyny. S. Shevchuk. Kyiv : Referat, 2002. 344 s.

18. 95% skarh do YeSPL vid ukrainsiv stosuutsia nevykonannia sudovykh rishen. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/devianosto-piat-vidsotkivskarg-do-yevrosudu-vid-ukrainsiv-stosuyutsia-nevykonannia-sudovyh-rishen/30962110.html> (дата звернення: 01.06.2022).

Стаття надійшла до редакції 28.02.2022

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

УДК 342.924

Новицька Н. Б.,

natalka_bn_@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-4753-7625

д.ю.н., с.н.с., професор кафедри приватного права,

Державний податковий університет, м. Ірпінь, Київська область

Миколаєць В. А.,

Mykolaietsva@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2346-3994

д.ю.н., професор кафедри приватного права,

Державний податковий університет, м. Ірпінь, Київська область

Мацелик Т. О.,

2012boom@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0354-4663>

д.ю.н., професор, професор кафедри публічного права,

Державний податковий університет, м. Ірпінь, Київська область

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ ІНФОРМАЦІЙНОМУ НАСИЛЬСТВУ НАД ДІТЬМИ

Анотація. У статті досліджено сучасний стан правового регулювання суспільних відносин щодо розповсюдження інформаційної продукції, що негативно впливає на фізичний, психічний та моральний стан дитини, обґрунтування необхідності вдосконалення системи відповідного правового регулювання та розробка практичних рекомендацій щодо реформування законодавства, як окремого інституту загальної системи протидії інформаційному насильству.

Розглянуто сутність поняття інформаційне насильство у вузькому та широкому значенні.

Визначено, що обов'язковою ознакою законодавства демократичних країн є встановлення суворих обмежень і заборон на розповсюдження серед дітей і підлітків інформації, що "руйнує моральність" та "порушує їх благополуччя". Серед механізмів реалізації відповідних обмежень і заборон, які передбачені законом, встановлюється: експертиза інформаційної продукції, введення вікових класифікацій та обмеження щодо часу трансляції "дитячих" і "дорослих передач", розробка реєстрів, створення спеціальних контрольних-наглядних органів, встановлення суворих заходів відповідальності за незаконний обіг інформаційної продукції.

Констатовано що в Україні було прийнято ряд законів щодо запобігання та протидії насильства щодо дітей в сім'ї, в освітніх установах, та попередження сексуального насильства. Разом з тим, про інформаційне насильство та насильство вчинене за допомогою інформаційно комунікаційних засобів в зазначених нормативно-правових актах мова не йде. Тому запропоновано внесення змін і доповнень до Закону України «Про захист суспільної моралі» та інших нормативно-правових актів, удосконалення механізму притягнення до юридичної відповідальності осіб, винних у поширенні інформаційної продукції, що може спричинити інформаційне насильство над дитиною; проведення профілактично розяснювальної роботи як з батьками так і з дитиною; розроблення рекомендацій для медіа-спільноти щодо недопущення розповсюдження інформаційної продукції, яка може завдати шкоди моральному здоров'ю дитини. Проблема порушення прав дитини надзвичайно складна, і вирішувати її необхідно комплексно залучивши до співпраці правоохоронні органи, науковців та громадські організації. Лише усвідомлення того, що небайдужість кожного є запорукою формування морально стійкого молодого покоління, може слугувати умовою віри та сподівання на зміцнення та збереження суспільної моралі у майбутньому.

Ключові слова: насильство, інформаційне насильство, суспільна мораль, протидія поширенню негативної інформації, дитина.

Novytska N. B.

natalka_bn_@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-4753-7625

Doctor of Law, Senior Research Associate, Professor at the Department of Private Law, State Tax University, Irpin, Kyiv region

Mykolaiets V. A.

Mykolaietsva@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2346-3994

Doctor of Law, Professor at the Department of Private Law, State Tax University, Irpin, Kyiv region

Macelyk T. O.

2012boom@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0354-4663>

Doctor of Law., Prof., Professor at the Department of Public Law, State Tax University, Irpin, Kyiv region

LEGAL ASPECTS OF COUNTERING INFORMATIONAL VIOLENCE AGAINST CHILDREN

Abstract. *The article examines the current state of legal regulation of social relations regarding the distribution of information products, which negatively affects the physical, mental, and moral condition of a child, the justification of the need to improve the system of appropriate legal regulation, and the development of practical recommendations for reforming legislation as a separate institution of the general system of countering informational violence.*

The essence of the concept of informational violence in the narrow and broad sense is considered.

It was determined that a mandatory feature of the legislation of democratic countries is the establishment of strict restrictions and prohibitions on the distribution of information among children and adolescents that "destroys morality" and "violates their well-being". Among the mechanisms for the implementation of relevant restrictions and prohibitions provided for by law, the following are established: examination of information products, introduction of age classifications and restrictions on the time of broadcast of "children's" and "adult programs", development of registers, creation of special control and supervision bodies, establishment of strict measures of responsibility for illegal circulation of information products.

It has been established that a number of laws have been adopted in Ukraine to prevent and combat violence against children in the family, in educational institutions, and to prevent sexual violence. At the same time, informational violence and violence perpetrated with the help of informational communication means are not mentioned in the specified regulatory legal acts. Therefore, it is proposed to introduce amendments and additions to the Law of Ukraine "On the Protection of Public Morals" and other normative legal acts, to improve the mechanism of bringing to legal responsibility persons guilty of distributing informational products that can cause informational violence against a child; carrying out preventive explanatory work both with parents and with the child; development of recommendations for the media community to prevent the distribution of information products that may harm the moral health of a child. The problem of violation of children's rights is extremely complex, and it must be solved by comprehensively involving law enforcement agencies, scientists, and public organizations in cooperation. Only the awareness that everyone's indifference is the key to the formation of a morally stable young generation can serve as a condition of faith and hope for the strengthening and preservation of public morality in the future.

Key words: *violence, informational violence, social morality, countering the spread of negative information, child.*

JEL Classification: K 14

DOI: <https://doi.org/110.36477/2616-7611-2022-11-04>

Сучасне середовище існування людини неможливо уявити без процесів інформатизації. Інформація сьогодні є тим ресурсом який пронизує всі сфери людського буття, тому від її якості залежить психічне і фізичне здоров'я людини, а особливо дитини. Сьогодні дитина більшість свого часу проводить у он-лайн середовищі спіл-

куючись, граючись, шукаючи та поширюючи певну інформацію. У даного виду діяльності є як позитивні, так і негативні сторони. Звичайно, процеси інформатизації дають дитині можливість навчання, пошуку інформації, спілкування з однолітками, а з іншого боку це дає можливість піддавати дітей негативному інформацій-

ному впливу – інформаційному насильству. Отже виникають нові виклики для суспільства: інформаційне насильство, як різновид психологічного. Більше того такий вид насильства дуже тяжко виявити та кваліфікувати тому що в своїй більшості воно не завжди є видимим.

Сьогодні питання боротьби з інформаційним насильством над дитиною повинно стати пріоритетним для української держави та суспільства. Існуючі нормативно правові акти, дія яких направлена на зменшення негативного інформаційного впливу на дітей здебільшого мають декларативний характер.

Аналіз дослідження проблеми. Теоретичні напрацювання щодо проблем, які пов'язані з негативним інформаційним впливом та інформаційним насильством над дітьми, відображено у численних працях як вітчизняних науковців так і закордонних. Серед них: Г. Городяненко, Дженні Грехен Скотт, О. Данильян, О. Дзьобань, А. Залінський, М. Ковалів, В. Колпаков, В. Костицький, С. Нікітенко, Н. Савінова, Г. Й. Шнайдер та інші.

Мета статті полягає у вивченні сучасного стану правового регулювання суспільних відносин щодо розповсюдження інформаційної продукції, що негативно впливає на фізичний, психічний та моральний стан дитини, обґрунтування необхідності вдосконалення системи відповідного правового регулювання та розробка практичних рекомендацій щодо реформування законодавства, як окремого інституту загальної системи протидії інформаційному насильству.

Виклад основного матеріалу. Стрімкий розвиток інформаційних технологій розширив комунікаційні, просторові і часові межі для навчання, спілкування, відпочинку, праці та самостійного розвитку особистості як дорослої людини, так і дітей. Діти в Інтернеті шукають та/або завантажують інформацію для занять і розваг, спілкуються за допомогою різних месенджерів. Цифрові технології міцно увійшли у повсякденне життя дітей, які надзвичайно багато часу проводять в мережі Інтернет. стали складовою життя дітей і підлітків, а оскільки вони виявляють зацікавленість до усього нового, то вірогідніше можуть потрапити під небезпечний зовнішній вплив. Найжахливіше те, що цей вплив частіше має віддалений і анонімний характер. Така форма насильства не обов'язково відбувається вічна-віч та не вимагає фізичного контакту [1].

У Конвенції про права дитини задекларовано, що інтереси дітей повинні бути пріоритетними

у всіх діях, що стосуються дітей, їх права повинні бути забезпечені та захищені. Думка дитини, у всіх, без виключення, випадках, відповідно до її віку, має братися до уваги [2]. Дитина є найвищою соціальною цінністю кожної держави, незалежно від того визнається це законом кожної конкретної держави чи ні. Незважаючи на значну увагу держав до захисту прав дітей, ці права й досі порушуються, а робота що ведеться в цьому напрямі є недостатньою.

На сучасному етапі питання контролю за розповсюдженням інформації, що здатна негативно вплинути на фізичний, психічний та моральний стан людини є невід'ємною складовою як державної політики окремих країн так і міжнародного співтовариства в цілому. У даному розумінні найбільш актуальною є проблема захисту дітей від негативного впливу інформаційного середовища – інформаційного насильства.

Сутність поняття інформаційне насильство у своїх дослідженнях розкривали як українські так і закордонні вчені у широкому та вузькому значеннях. Данильян О.Г. та Дзьобань О.П. розглядали інформаційне насильство в широкому та вузькому сенсі. В широкому сенсі – це не силовий впорядкований вплив на об'єкти, що носить анти-соціальний або антиособовий характер. Інформаційне насильство у вузькому сенсі – несиловий вплив (дія) на ментальну сферу, що суперечить закономірному перебігу подій [3].

Василевич О.Г. розуміє під інформаційним насильством інформаційний вплив на людину, що призводить до втрати, деформації, обмеження, або неможливості здійснення таких людських якостей, які становлять особистість людини, тобто свідомість і самосвідомість, свобода вибору, індивідуальність, система цінностей, світогляд, система потреб, інтересів та установок [4].

Найбільш узагальнене визначення інформаційному насильству дають Самчинська О.А. та Фурашев В.М.: «Інформаційне насильство – це цілеспрямований вплив на свідомість людини (групи осіб) поза її волею, який здійснюється за допомогою інформаційних засобів, інформаційних технологій та психологічних прийомів в результаті якого порушується інформаційна свобода об'єкта впливу та який здатний заподіяти шкоду життю та здоров'ю людини (групі осіб) на яку впливають» [5].

Саме тому обов'язковою ознакою законодавства демократичних країн є встановлення суворих обмежень і заборон на розповсюдження

серед дітей і підлітків інформації, що “руйнує моральність” та “порушує їх благополуччя”.

Серед механізмів реалізації відповідних обмежень і заборон, які передбачені законом, встановлюється: експертиза інформаційної продукції, введення вікових класифікацій та обмеження щодо часу трансляції “дитячих” і “дорослих передач”, розробка реєстрів, створення спеціальних контрольно-наглядових органів, встановлення суворих заходів відповідальності за незаконний обіг інформаційної продукції.

Необхідно відмітити, що в Україні було прийнято ряд законів щодо запобігання та протидії насильства щодо дітей в сім’ї, в освітніх установах, та попередження сексуального насильства. Разом з тим, про інформаційне насильство та насильство вчинене за допомогою інформаційно комунікаційних засобів в зазначених нормативно-правових актах мова не йде.

Враховуючи потребу у протидії інформаційному насильству, в національному законодавстві існує не значна кількість норм, спрямованих на обмеження виробництва та обігу інформаційної продукції, що може завдати шкоди моральному здоров’ю дитини. З метою гарантування та захисту від інформаційного насильства чинним законодавством передбачена юридична відповідальність (кримінальна або адміністративна) за дії, що суперечать принципам гармонійного розвитку людини, суспільства або держави. У Кримінальному кодексі України встановлено відповідальність за суспільно-небезпечні діяння, які спрямовані проти суспільної моралі, а в Кодексі України про адміністративні правопорушення закріплені діяння, які не становлять суспільної небезпеки, а є лише суспільно-шкідливими. Так, наприклад, відповідно до статті 156 Кримінального кодексу України передбачається відповідальність за розбещення неповнолітніх, що може полягати у ознайомленні дітей з порнографічними зображеннями, відеофільмами тощо; статтею 161 Кримінального кодексу України караються умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності особи або образу почуттів громадян у зв’язку з їхніми релігійними переконаннями [6].

Безпосередньо питання організації захисту суспільної моралі були врегульовані Законом України “Про захист суспільної моралі”, прийнятим у 2003 році, який на даний час є основним законодавчим актом щодо захисту суспільної моралі в Україні [7].

Одним з основних напрямів державного регулювання обігу інформаційної продукції, що негативно впливає на суспільну мораль, згідно Закону, є створення необхідних правових, економічних та організаційних умов, які сприяють реалізації права на інформаційний простір, вільний від матеріалів, що становлять загрозу фізичному, інтелектуальному, морально-психологічному стану населення.

Особливу увагу в Законі приділено захисту інтересів неповнолітніх. Так статтею 7 забороняється втягування неповнолітніх у діяльність щодо виробництва й розповсюдження продукції сексуального або еротичного характеру, порнографічних матеріалів, надання послуг та організацію й проведення видовищних заходів сексуального чи еротичного характеру, а також використання образів неповнолітніх у вказаній продукції. Разом з тим дана норма закону потребує удосконалення. Враховуючи вагомість проблеми захисту дітей від впливу негативної інформації, на нашу думку, необхідно більше конкретизувати положення статті та врахувати нові джерела поширення такої інформації. Тому пропонуємо викласти зазначену статтю так:

“Стаття 7. Захист дітей від негативного впливу продукції, забороненої чи обмеженої до обігу на території України

З метою захисту морального та фізичного здоров’я дітей забороняється:

використання у рекламі, мобільному контенті, у комп’ютерних іграх та інших іграх для дітей, у друкованій продукції та поліграфії, розрахованій на дітей, а також у анімаційних фільмах та фільмах, що не мають обмеження глядацької аудиторії, дитячій відео- та аудіо-продукції, дитячих телевізійних та радіо програмах (передачах) і видовищних заходах елементів насильства і жорстокості, грубих та брутальних слів, ненормативної лексики та непристойних виразів і жестів, а також демонстрація тіл померлих чи важко поранених людей, сцен, що викликають страх чи жах, заохочують каліцтво чи самогубство, актів вандалізму, позитивного оцінювання насильства;

втягнення дітей у діяльність з виробництва й обігу продукції сексуального чи еротичного характеру, продукції, що містить елементи насильства чи жорстокості, продукції що завдає шкоди суспільній моралі, надання послуг еротичного характеру, а також організації й проведення видовищних заходів еротичного характеру;

розповсюдження продукції сексуального чи еротичного характеру, продукції що містить елементи насильства та жорстокості, а також матеріалів, що завдають шкоди суспільній моралі, надання послуг еротичного характеру, а також проведення видовищних заходів еротичного характеру серед дітей;

використання образів дітей чи їх анатомічних частин тіла у будь-якій формі, або їх імітація чи опис в продукції сексуального чи еротичного характеру та у проведенні видовищних заходів еротичного характеру”.

В умовах воєнного стану діти стали значно більше часу проводити в Інтернеті та інших соціальних мережах, що має свої негативні наслідки, адже інформаційна продукція яка міститься в мережі значно мілітаризувалася. Дитина не в змозі правильно зрозуміти і усвідомити одержану інформацію, і, як наслідок, поява тривожності та різних психічних розладів. Тому батькам потрібно бути уважними до своїх дітей та вчасно реагувати на проблему: проводити бесіди з дитиною, пояснювати правила користування Інтернетом та іншими соціальними мережами, роз'яснювати, в яких випадках і яка поведінка є нормальною і безпечною.

Важливим елементом профілактики інформаційного насильства щодо дітей є розташування комп'ютера в зоні спільного користування, спостереження за дитиною під час користування Інтернетом, використання спеціальних програм батьківського контролю і фільтрації (фільтрація за ключовими словами; динамічна фільтрація; URL-фільтрація), вислуховування дитини щодо її вражень і дій у віртуальному просторі, а також вміти виявити випадки онлайн-насильства, кібербулінгу і вчасно реагувати на них[1].

Недостатня увага з боку батьків та порушення соціальної адаптації призводить до того, що віртуальний світ стає для дитини доступним і привабливим, кіберпростір стає для неї важливішим за реальне життя.

Інформаційне насильство надзвичайно небезпечне, адже воно спричиняє глибокий постійний стрес, який доволі складно виявити та зрозуміти його причини. Тому на часі створення та запровадження ефективних механізмів виявлення дітей які постраждали та надання їм допомоги. Тому завданням суспільства та держави є створення дієвого механізму протидії поширенню інформації що може зашкодити моральному здоров'ю дітей, формування умов безпечного використання дітьми інформаційно-комунікаційних технологій

і здійснення контролю за забезпеченням та дотриманням цих умов. Необхідно на рівні держави відновити систему просвітницьких заходів щодо розвитку духовності та зміцнення моральності у суспільстві шляхом запровадження у навчальних закладах спеціальних освітніх програм, державного замовлення на створення та трансляцію спеціалізованої освітньої аудіо-, та відеопродукції, здійснення наукової діяльності з питань розвитку духовності та зміцнення моральності у суспільстві.

Просвітницьку діяльність щодо розвитку духовності та зміцнення моральності у суспільстві здійснюють у межах наданих повноважень спеціально уповноважені органи у сфері освіти, культури, телерадіомовлення тощо. Спеціальні освітні програми запроваджуються в усіх навчально-виховних закладах, незалежно від їх відомчого підпорядкування та форм власності. Для трансляції спеціалізованої освітньої аудіо- та відеопродукції на державних телерадіоканалах встановлюється квота ефірного часу[8].

На нашу думку, запобігання негативного впливу продукції, що негативно впливає на моральний і розумовий розвиток дітей повинна забезпечуватися шляхом:

- внесення змін та доповнень до нормативно-правових актів;
- удосконалення механізму притягнення до юридичної відповідальності осіб, винних у поширенні інформаційної продукції, що може спричинити інформаційне насильство над дитиною;
- проведення профілактично роз'яснювальної роботи як з батьками так і з дитиною;
- розроблення рекомендацій для медіа-спільноти щодо недопущення розповсюдження інформаційної продукції, яка може завдати шкоди моральному здоров'ю дитини.

Проблема порушення прав дитини надзвичайно складна, і вирішувати її необхідно комплексно залучивши до співпраці правоохоронні органи, науковців та громадські організації.

Лише усвідомлення того, що небайдужість кожного є запорукою формування морально стійкого молодого покоління, може слугувати умовою віри та сподівання на зміцнення та збереження суспільної моралі у майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Тілікіна Н.В. Види насильства щодо дітей з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Молодий вчений. № 10 (86). 2020. С. 260-267.

2. Конвенція про права дитини / Права людини. Міжнародні договори України, декларації документи [упоряд. Ю. К. Качуренко] К. : Юрінформ, 1992. С. 123 – 146.

3. Данильян О.Г., Дзьобань О.П. Інформаційне насильство: сутнісні проблеми. URL.: http://www.rusnauka.com/3_anr_2011/philosophia/2_78843.doc.htm

4. Василевич О.Г. Інформаційне насильство як соціальний феномен. URL.: <http://eprints.zu.edu.ua/2024/1/22.pdf>

5. Самчинська О.А., Фурашев В.А. Інформаційне насильство, інформаційна маніпуляція та пропаганда: поняття, ознаки та співвідношення. Інформація і право. № 1(36). 2021. С. 55-65.

6. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. –2001. № 25-26. Ст 131.

7. Про захист суспільної моралі. Закон України від 20.11.2003 р. № 1296-IV: станом на 03 бер. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15#Text> (дата звернення: 11.06.2022).

8. Новицька Н.Б. Правові основи захисту дітей від негативного впливу інформаційного середовища. Правова інформатика : науковий журнал з питань правової інформатики, інформаційного права та інформаційної безпеки. 2009. № 4(24). С. 37-41.

REFERENCES:

1. Tilikina N.V. Vydy nasytstvo shchodo ditei z vykorystanniam informatsiino-komunikatsiinykh

tekhnohii. Molodyi vchenyi. № 10 (86). 2020. S. 260-267.

2. Konventsiiia pro prava dytyny / Prava liudyny. Mizhnarodni dohovory Ukrainy, deklaratsii dokumenty [uporiad. Yu. K. Kachurenko] K. : Yurinform, 1992. S. 123 – 146

3. Danylian O.H., Dzoban O.P. Informatsiine nasytstvo: sutnisni problemy. URL.: http://www.rusnauka.com/3_anr_2011/philosophia/2_78843.doc.htm

4. Vasylevych O.H. Informatsiine nasytstvo yak sotsialnyi fenomen. URL.: <http://eprints.zu.edu.ua/2024/1/22.pdf>

5. Samchynska O.A., Furashev V.A. Informatsiine nasytstvo, informatsiina manipuliatsiia ta propahanda: poniattia, oznaky ta spivvidnoshennia. Informatsiia i pravo. № 1(36). 2021. S. 55-65.

6. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. –2001. № 25-26. St 131.

7. Pro zakhyst suspilnoi morali. Zakon Ukrainy vid 20.11.2003 r. № 1296-IV: stanom na 03 ber. 2022 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15#Text> (data zvernennia: 11.06.2022).

8. Novytska N.B. Pravovi osnovy zakhystu ditei vid nehatyvnoho vplyvu informatsiinoho sere dovyscha. Pravova informatyka : naukovyi zhurnal z pytan pravovoi informatyky, informatsiinoho prava ta informatsiinoi bezpeky. 2009. № 4(24). S. 37-41.

Стаття надійшла до редакції 12.04.2022

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

УДК 342.565.2

Гоцуляк Ю. В.,

y.hotsulyak@donnu.edu.ua, ORCID ID: 0000-0001-6765-4592

д.ю.н., доц., в.о. завідувача кафедри теорії, історії держави і права та філософії права, Донецький національний університету імені Василя Стуса, м. Вінниця

Турченко О. Г.,

turchenko@donnu.edu.ua, ORCID ID: 0000-0001-7446-1289

к.ю.н., доц., завідувач кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права, Донецький національний університету імені Василя Стуса, м. Вінниця

ВЕРХОВЕНСТВО КОНСТИТУЦІЇ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ ПРИНЦИП ПРАВОПОРЯДКУ У НОРМАТИВІСТСЬКІЙ ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ

Анотація. *Стаття присвячена питанням дослідження феномену конституції як фундаментального принципу правопорядку у позитивістській правовій традиції. Авторами обґрунтовується, що конституція це не просто нормативна категорія, це закономірний результат розгортання атрибуту ієрархії у правовій реальності. На основі дослідження нормативного вчення Г. Кельзена робиться резюме, що правова реальність вимагає вертикальних зв'язків, щоб правові приписи могли отримати щонайменше у свідомості обов'язкового характеру. Ієрархічність права не може передбачати безкінечності підпорядкування однієї норми іншій, вона вимагає дискретності, завершеності.*

Констатується, що у державно-правовому бутті конкретний вимір засадничої норми – це Конституція, але завдяки обґрунтуванню Г. Кельзена стає зрозумілою дійсна цінність такого правового феномену. Конституція стає підставою для існування решти норм, вихідним началом, як формальним, так і ментальним. Через аналіз вчення Кельзена про засадничу норму авторами пояснюється особливе положення конституції у правосвідомості людини, оскільки навіть не будучи суттєво зануреною у її зміст, вона все одно до неї апелює як до чогось первісного, вихідного.

Авторами аргументується положення, що мінливість суспільних відносин потребує гнучкості у створенні нових норм і зміні старих, але, щоб правова система не впала у суцільний релятивізм виникає потреба у стабільному факторі, що задає вектор розгортання правових змістів у соціальній реальності. Таким фактором зрештою і слугує конституція. У статті доводиться, що конституція завжди має онтологічну основу, яка концентрується у певних результатах людської екзистенції, зокрема, у звичаї як первинному регуляторі суспільних відносин. В залежності від осередку правового змісту (мораль, релігія, комунікація, свідомість тощо) наповнюється конституційна форма.

Ключові слова: конституція, норма, Кельзен, правопорядок, правова система, позитивізм, нормативізм, легітимність, конституційна скарга, неконституційність, захист прав людини.

Hotsulyak Yu. V.,

y.hotsulyak@donnu.edu.ua, ORCID ID: 0000-0001-6765-4592

Doctor of Law, Assoc. Prof., Acting Head of the Department of Theory, History of State and Law and Philosophy of Law of Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia

Turchenko O. H.,

turchenko@donnu.edu.ua, ORCID ID: 0000-0001-7446-1289

PhD in Law, Assoc. Prof., Head of the Department of Constitutional, International and Criminal law of Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia

CONSTITUTIONAL SUPREMACY AS A FUNDAMENTAL PRINCIPLE OF LEGAL ORDER IN THE NORMATIVE LEGAL DOCTRINE

Abstract. *The article is devoted to the study of the phenomenon of the constitution as a fundamental principle of the legal order in the positivist legal tradition. The authors substantiate that the constitution is not just a normative category it is a natural result of the deployment of the attribute of hierarchy in legal reality. Based on a study of the normative teachings of G. Kelzen it is concluded that legal reality requires vertical connections so that legal prescriptions can be at least in the minds of binding nature. The hierarchy of law cannot presuppose the infinity of subordination of one norm to another it requires discreteness, completeness.*

The authors explain that in the state-legal existence a specific dimension of the basic norm is the Constitution, but thanks to H. Kelzen's substantiation the real value of such a legal phenomenon becomes clear. The Constitution becomes the basis for the existence of other norms the starting point formal and mental. The authors explain the special position of the constitution in the legal consciousness of man through the study of Kelzen's doctrine of the fundamental norm, because even without being significantly immersed in its content, it still appeals to it as something basic.

The authors argue that the variability of social relations requires flexibility in creating new rules and changing old ones, but in order for the legal system not to fall into continuous relativism there is a need for a stable factor that sets the vector of legal meanings in social reality. This factor is the constitution. The article argues that the constitution always has an ontological basis, which is concentrated in certain results of human existence in particular in custom as the primary regulator of social relations. Depending on the center of legal content (morality, religion, communication, consciousness, etc.), the constitutional form is filled.

Key words: constitution, norm, Kelzen, legal order, legal system, positivism, normativism, legitimacy, constitutional complaint, unconstitutionality, protection of human rights.

JEL Classification: K 10

DOI <https://doi.org/110.36477/2616-7611-2022-11-05>

Постановка проблеми. Мінливість суспільних відносин, що обумовлена їх розгортанням у часі та просторі подекуди зустрічається із серйозними випробуваннями і навіть потрясіннями. Зокрема, справжнім викликом для правових принципів є стан війни у державі, що змінює і правосвідомість, і правову ідеологію і самі норми. У такі часи завжди актуалізується дискурс про непохитні, незмінні начала, покликані зберегти у суспільстві цінності правової держави та громадянського суспільства, забезпечити можливість реалізації та захисту, передусім природних, прав людини попри наявні складнощі. Динамічність правопорядку потребує статичних основ. Нормативним і фактичним базисом для формування сталого правопорядку в державі слугує конституція як закон і як суспільне явище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теми, що стосуються забезпечення верховенства конституції, зокрема, на доктринальному рівні неодноразово піднімалися в працях вітчизняних вчених-правників, зокрема, В. Абашніка, К. Айріян, М. Баймуратова, М. Гульгая, В. Копчи, В. Іванова, В. Лемака, В. Нестеровича, О. Петришина, С. Рабіновича, та інших.

Постановка завдання. У цій роботі буде досліджено питання обґрунтування цінності

та необхідності вихідної засадничої норми для належного функціонування правової системи, з урахуванням нормативістської теорії Г. Кельзена, роль органів конституційної юрисдикції в забезпеченні верховенства конституції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правові змісти мають своє розгортання у часі та просторі, а, отже, право носить динамічний характер. Таким чином, правові відносини, правові норми, правосвідомість зазнають постійних змін. Така мінливість вимагає розуміння генезису, точки відліку правових явищ та процесів. Такої ж думки притримується Г. Кельзен: «...за динамічного характеру права, одна норма буває чинною завдяки тому, що вона створюється у певний – себто визначений іншою нормою – спосіб, то друга для першої виступає безпосередньою основою її чинності. Зв'язок між тією нормою, котра регулює створення іншої, й створеною відповідно до припису нормою можна зобразити в просторовій картині вище- й нижчепоставленості. Та норма, котра регулює створення іншої, є вищою, а створена відповідно до припису – нижчою нормою» [1, с. 241]. Отже, маємо просторову картину норм, обумовлену невід'ємним атрибутом правового буття – ієрархією. Для такого висновку достатньо звичайної логічної спекуляції – одна

норма завжди виникає на підставі іншої, звідси і поняття вищої та нижчої норми. Відтак, постає питання завершення вказаного логічного ланцюжка, а саме, означення найвищої норми. Отже, Конституція це не просто нормативна категорія, це закономірний результат розгортання атрибуту ієрархії у правовій реальності.

Г. Кельзен робить висновок про ієрархічність та ступінчастість правопорядку: «...це не система рівновеликих і поставлених поруч одна одної правових норм, а ступінчаста будова різних рівнів норм. Їхня єдність забезпечується зв'язком, який виявляється в тому, що чинність норми, створеної відповідно до іншої норми, засновується саме на цій іншій нормі, вироблення котрої, своєю чергою, визначається ще іншою, і виходить така регресивна послідовність, яка зрештою закінчується на – припущеній – засадничій нормі» [1, с. 241]. Відтак, на основі викладеного можна стверджувати, що «горизонтальний правопорядок», що заснований на однаковій юридичній силі не відповідає призначенню та змісту права, це «хаос», оскільки автономне існування кожної окремої норми ніяк не може вирішити їх суперечність і забезпечити системність, виникає проблема їх легітимності. Принцип легітимності у Г. Кельзена означає, що норма для чинності потребує вищої норми [2, с. 185]. Правова система не може бути сукупністю автономних монад, оскільки поведінка людини завжди має схильність до порушень. Сам зміст порядку передбачає відсутність або можливість вирішення деструкцій у суспільній комунікації. Отже, правова реальність вимагає вертикальних зв'язків, щоб правові приписи могли отримати щонайменше у свідомості обов'язкового характеру. Більше того, ієрархічність права не може передбачати безкінечності підпорядкування однієї норми іншій, вона вимагає дискретності, завершеності як у випадку із державою чи релігією, коли є відповідне начало (влада, Бог), що слугує найвищим авторитетом.

Припущення про засадничу норму (зустрічається також переклад «базова», «основна», «ґрунтовна» [3, с. 192]) продиктоване потребою у стійкій основі легітимності, оскільки правовий зміст має бути загальним та обов'язковим для виконання, наприклад, на відмінну від моралі, нехтування якої, якщо воно поза межами права до серйозних наслідків крім суспільного осуду не призведе. «Гіпотетична, у цьому контексті, засаднича норма стає найвищою підставою чинності, яка й творить єдинство цього взаємопов'язаного

створення норм» [1, с. 242]. Як відомо Г. Кельзен був позитивістом, тому вдовольнитись суто теоретизацією та припущеннями, спекуляціями він не міг: «Якщо, початково, брати до уваги лише державний правопорядок, то в такому випадку найвищою сходинкою позитивного права стає конституція. Конституція трактується тут у деякому матеріальному смислі, себто цим словом означаються позитивна норма чи позитивні норми, через які регулюється вироблення загальних правових норм» [1, с. 242]. Відтак, у державно-правовому бутті конкретний вимір засадничої норми – це Конституція, але завдяки обґрунтуванню Г. Кельзена стає зрозумілою дійсна цінність такого правового феномену. Конституція стає підставою для існування решти норм, вихідним началом. Якщо говорити мовою правової онтології, то це первісний державно-правовий модус розгортання атрибута ієрархії. Таким чином, стає зрозумілим чому у сучасних демократичних суспільствах мають місце постійні апеляції з боку суспільної думки до «порушення конституції», «конституційних прав», створення відповідних наративів. Причина у особливому положенні конституції у правосвідомості людини, оскільки навіть не будучи суттєво зануреною у її зміст, вона все одно до неї апелює як до чогось первісного, засадничого.

Для Кельзена конституція є підвалиною для стабілізації норм: «Ці приписи є конституційною формою, що, як форма, може отримати будь якого змісту, слугуючи передурів стабілізації норм, що тут розуміються як матеріальна конституція і що слугують за позитивно-правові підвалини сукупного державного правопорядку» [1, с. 243]. Справді, у самі конституційні приписи може бути закладений різний зміст і по різному реалізуватись (конституції мають місце як у демократичних, так і тоталітарних режимах), однак саме факт наявності засадничої норми дозволяє сформулювати правову систему як таку. Як бачимо, конституція є суспільним феноменом, а не лише правовим, є формальним вираженням темпоральної константи правової реальності. Звісно мінливість суспільних відносин потребує гнучкості у створенні нових норм і зміні старих, втім, щоб правова система не впала у суцільний релятивізм виникає потреба у стабільному факторі, що задає вектор розгортання правових змістів у соціальній реальності. Таким фактором зрештою і слугує конституція.

Конституція є провідником базових модулів правового буття, тобто осередків і способів розгортання правових змістів або через ієрар-

хічне накладання правових змістів на поведінку людини або через пошук стійких звичаїв, що відповідають викликам часу для належного оформлення їх у нормах. «Коли суди розуміються як уповноважені застосовувати і звичаєві норми, тоді на це, як і на застосування законів, їх уповноважує конституція; тобто конституція має запровадити звичай, конституційований шляхом узвичаєння поведінки підпорядкованих державному правовому порядку суб'єктів держави чи підданців, – звичай як правотворчий факт» [1, с. 243]. Континентальна традиція праворозуміння – це покладання вищих правових змістів в основу правової системи і підведення їх до суспільних відносин. Це чиста ієрархізація правових цінностей. Прецедентна традиція – це покладання правових цінностей із живої комунікації і професійної діяльності. В обох випадках Конституція є необхідністю, оскільки виникає потреба у первісній матеріалізації та формалізації вихідних правових змістів (принципи, права, вольності, державний лад тощо). «...засаднича норма – як конституція в юридично-логічному сенсі – закріплює не лише акт законодавця, а й звичай, конституційований через поведінку суб'єктів, підпорядкованих конституційно закладеному правопорядку, як правотворчий факт» [1, с. 244]. Конституція завжди має онтологічну основу, яка концентрується у певних результатах людської екзистенції, зокрема, у звичаї як первинному регуляторі суспільних відносин. В залежності від осередку правового змісту (мораль, релігія, комунікація, свідомість тощо) наповнюється конституційна форма. У цьому випадку формальність як раз слугує ознакою обов'язковості та загальності як основних ознак права. Поняття конституції не обмежується суто конкретним кодифікованим актом, може бути, що конституція склалась через узвичаєння засадничих правових змістів. Це означає, що ієрархія є невід'ємним атрибутом правового буття. Навіть за відсутності матеріальної норми (так звані «неписані» конституції), у будь якому випадку відбувається формування через механізми узвичаєння засадничої норми, норми норм, що має підтримувати всю правову систему.

Конституція це не просто норма чи факт установлених звичаїв у свідомості, вона виходить за межі суто державної реальності. Будь яка держава має свій початок, коли формується її конституція і правова система. Положення Г. Кельзена про засадничу норму стверджує, що будь який правопорядок повинен мати таку норму, втім у такому

випадку державне начало має теж або мати свою основу нормативну, або бути визнаним чистим припущенням, що всі погоджуються із конкретним способом державно-суспільного укладу. «Адже тоді основа чинності правового порядку окремої держави перебуватиме не в припущеній нормі, а в певній позитивним правом установленій нормі міжнародного права. І тоді постає питання основи чинності цієї норми, а за ним – і питання основи чинності міжнародного правового порядку, складовою частиною якого й виступає ця норма, на котру спирається авторитет правопорядку окремо взятої держави, – норма, в якій цей правопорядок знаходить свою безпосередню, хай і не останню, основу чинності» [1, с. 250]. Однак, як показує практика такі припущення мають небезпеку впадання у тоталітаризм [4, с. 24] (наприклад, концепції про якийсь особливий національний правовий шлях, що відрізняється від інших). Державна конституція як норма норм теж повинна мати основу, повинна бути звільнена від припущення, що вона така. Отже, пошук засадничої норми не обмежується державою (щонайменше, не має обмежуватись), а виходить на рівень міжнародного пошуку легітимності. Так з'являється дискурс про засадничу норму у міжнародному праві, яка легітимізує цілі державного утворення.

На сьогодні можна спостерігати певну «гуманізацію» як національного, так і міжнародного, європейського права, відходження від загальних фундаментальних засад позитивізму у бік забезпечення верховенства класичних ліберальних цінностей, від тлумачення «букви» закону – до розуміння «духу» закону. На думку Т.Р.С. Аллана, серцевиною принципу верховенства права є рівна гідність громадян, справедливе ставлення й повага до індивідуальної автономії [5, с. 11]. Як вказує суддя Конституційного Суду Румунії М. Кокінеску: «саме захист прав і свобод людини є аргументом на користь демократичної легітимності розгляду прийнятого відповідними органами законодавства» [6].

Зазвичай окрема особа одноособово не здатна впливати на законодавство, ініціювати скасування або зміну нормативно-правових актів, забезпечувати здійснення верховенства конституції. Проте, в державах напрацьовані певні інструменти, які дають можливість окремій особі не тільки забезпечити захист своїх прав, але й безпосередньо забезпечити вдосконалення чинного законодавства та верховенство основного закону. Одним з таких інститутів – є інститут конститу-

ційної скарги. Завдяки можливості подати конституційну скаргу та ініціювати розгляд зазначених у ній тверджень щодо закону, а також ухваленню рішення, яким дану скаргу може бути задоволено, відбувається перехід з індивідуального рівня певної особи до загального, оскільки рішення за скаргою стосується не лише певної особи і її індивідуально, а й усіх осіб, які знаходяться в аналогічній ситуації. Рішення за результатами розгляду конституційних скарг, як результат, мають визнання нормативно-правових актів неконституційними, тобто фактично змінюють правове регулювання спірних правовідносин та таким чином забезпечують верховенство конституції. Окрім цього, такі рішення ініціюють законодавчу діяльність відповідних органів та виключають можливість прийняття неконституційного акту в майбутньому.

Отже, серед засобів впливу органів конституційної юрисдикції на національне законодавство та забезпечення верховенства конституції: їхня «негативна», «скасовуюча» правотворчість, що дозволяє виключити з законодавства норми, що не відповідають чи суперечать основному закону; встановлення обмеження на прийняття законів, інших правових актів або їхніх окремих положень, що були визнані неконституційними, в аналогічній редакції, на повторне запровадження такого правового регулювання; стимуляція нормотворчої діяльності відповідних органів, спрямованої як на усунення прогалин, викликаних визнанням нормативно-правового акту неконституційним, так і на вдосконалення самого акту [7, с. 92].

При розгляді конституційної скарги конституційні суди здійснюють перевірку відповідності правового акту конституції держави, яка має специфічні риси, серед яких підвищений рівень стабільності, особливий порядок змін і доповнень, встановлення загальних засад поточного національного законодавства, що дозволяє суб'єкту права на конституційну скаргу оскаржувати нормативні правові акти до рівня закону, спираючись більшою мірою на принципи права і перебуваючи в меншій залежності від буквального тлумачення правової норми [8, с. 98].

Варто звернути увагу, що оскільки розгляд конституційної скарги здійснюється в межах захисту та відновлення прав особи, то суди також одночасно розглядають і питання щодо відповідності конституції законів, які вже втратили чинність, якщо такі акти продовжують застосо-

уватись до правовідносин, що виникли під час їх чинності.

Отже, розглядаючи і приймаючи рішення за конституційною скаргою конституційні суди, наряду з виконанням основних завдань, покладених законодавцем виступають гарантами дотримання прав та свобод особи шляхом забезпечення конституційності правового поля, гарантами верховенства конституції.

Треба погодитися з думкою М. Гульгая, що інститут конституційної скарги також доповнює і зміст принципу прямої дії конституційних норм, оскільки гарантує захист прав і свобод безпосередньо на підставі конституційних норм і тоді, коли був застосований закон, який цим нормам суперечить, внаслідок чого у особи з'являється можливість усвідомити цінність конституційних положень у сфері основоположних прав, почувавши себе у правовій безпеці, навіть якщо було ухвалено неконституційний законодавчий акт [9, с. 258].

Висновки та перспективи для подальших досліджень.

1. Із позитивістського вчення Г. Кельзена випливає, що конституція це не просто нормативна категорія, це закономірний результат розгортання атрибуту ієрархії у правовій реальності, його формальне вираження. Ієрархічність права не може передбачати безкінечності підпорядкування однієї норми іншій, вона вимагає дискретності, завершеності, що покладає ідею конституційності у правовому бутті.

2. У сучасних демократичних суспільствах мають місце постійні наративи у суспільній думці щодо «порушення конституції», «конституційних прав», причиною чому є особливе положення конституції у правосвідомості людини, оскільки навіть не будучи суттєво зануреною у її зміст, вона все одно до неї апелює як до чогось засадничого, як до універсальної сили та цінності.

3. Конституція є суспільним феноменом, а не лише правовим, є підвалиною для стабілізації норм, основою балансу між динамікою правовідносин та статикою базових правових принципів.

4. Введення інституту конституційної скарги в якості інструменту механізму захисту конституційних прав і свобод людини сприяє укоріненню основної ідеї конституціоналізму – впровадженню принципу верховенства права, забезпеченню верховенства конституції, обмеженню державної влади, прагненню захистити права людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кельзен, Ганс. Чисте Правознавство : 3 дод.: Пробл. справедливості. Пер. з нім. О. Мокровольського. К: Юніверс, 2004. 496 с.
2. Рабінович С. Конституційні революції в Україні з перспективи "Чистого правознавства" Ганса Кельзена. *Юридичний вісник*. 2016. № 2. С. 184-190.
3. Абашнік В. О. Ганс Кельзен про конституцію як ґрунтовну норму. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2014. Вип. 28(3). С. 191-193.
4. Іванов В. М. Наукова спадщина Ганса Кельзена в контексті реформування політико-правової системи України. *Dictum factum*. 2021. № 2. С. 18-24.
5. Аллан Т.Р.С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права / Т. Р. С. Аллан ; пер. з англ. Київ, 2008. 385 с.
6. Кокинеску Н. Деятельность Конституционного суда Румынии по защите прав и свобод человека. *Единое правовое пространство Европы и практика конституционного правосудия: Сб. докл. М.: Институт права и публичной политики, 2007. 243с.*
7. Турченко О.Г., Кулявець О.С. Рішення Конституційного Суду України у справах за конституційними скаргами як засіб вдосконалення законодавства та забезпечення верховенства конституції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 90-93. URL: http://lsej.org.ua/10_2021/22.pdf.
8. Подорожна Т., Білоскурська О. Конституційна скарга як форма судового захисту прав людини в Україні. *Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право*. 2019. Випуск 1 (41). С. 97-101.
9. Гультай М. Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного правосуддя: курс лекцій. Київ: "Центр учбової літератури", 2019. 270 с.

REFERENCES:

1. Kelzen, Hans. Chyste Pravoznavstvo : 3 dod.: Probl. spravedyvosti. Per. z nim. O. Mokrovolskoho. K: Yunivers, 2004. 496 s.
2. Rabinovych S. Konstytutsiini revoliutsii v Ukraini z perspektyvy "Chystoho pravoznavstva" Hansa Kelzena. *Yurydychnyi visnyk*. 2016. № 2. S. 184-190.
3. Abashnik V. O. Hans Kelzen pro konstytutsiiu yak hruntovnu normu. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia Pravo*. 2014. Vyp. 28(3). S. 191-193.
4. Ivanov V. M. Naukova spadshchyna Hansa Kelzena v konteksti reformuvannia polityko-pravovoi systemy Ukrainy. *Dictum factum*. 2021. № 2. S. 18-24.
5. Allan T.R.S. Konstytutsiina spravedyvist. Liberalna teoriia verkhovenstva prava / T. R. S. Allan ; per. z anhl. Kyiv, 2008. 385 s.
6. Kokinesku N. Dejatel'nost' Konstitucionnogo suda Rumynii po zashhite prav i svobod cheloveka. *Jedinoe pravovoe prostranstvo Evropy i praktika konstitucionnogo pravosudija: Sb. dokl. M.: Institut prava i publichnoj politiki, 2007. 243s.*
7. Turchenko O.H., Kuliavets O.S. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravakh za konstytutsiinymy skarhamy yak zasib vdoskonalennia zakonodavstva ta zabezpechennia verkhovenstva konstytutsii. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2021. № 10. S.90-93. URL: http://lsej.org.ua/10_2021/22.pdf.
8. Podorozhna T., Biloskurska O. Konstytutsiina skarha yak forma sudovoho zakhystu prav liudyny v Ukraini. *Visnyk NTUU "KPI". Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*. 2019. Vypusk 1 (41). S.97-101.
9. Hultai M. Konstytutsiina skarha u mekhanizmi dostupu do konstytutsiinoho pravosuddia: kurs lektsii. Kyiv: "Tsentр uchbovoi literatury", 2019. 270 s.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2022

УДК 342.25:341.384

Нестор В. Р.

nestor_v@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-2574-9216

д.ю.н., доц., доцент кафедри теорії держави і права та конституційного права,

Навчально-науковий інститут права імені князя Володимир Великого

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

МІСЦЕ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В СИСТЕМІ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЩО ЗАПОДІЯНА ВНАСЛІДОК БОЙОВИХ ДІЙ

Анотація. Для поновлення майнових прав постраждалих від бойових дій, пов'язаних з відсіччю і стримуванням збройної агресії Російської Федерації, та одержання ними відшкодування за втрати особистого характеру у законодавство України має бути запроваджений комплексний компенсаційний механізм, який має діяти, забезпечуючи постраждалим швидке, адекватне та реальне відшкодування, незважаючи на те, що першопричиною жертв та руйнувань на території України є вчинені військово-політичним керівництвом та військовими формуваннями держави-агресора геноцид та інші злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. У законопроектах, поданих для врегулювання питань відновлення прав або надання компенсацій постраждалим від наслідків повномасштабного вторгнення держави-агресора, органи місцевого самоврядування планується уповноважити як на виконання організаційно-технічних функцій, пов'язаних з визначенням наявності права на компенсацію та її розміру, так й на прийняття остаточних рішень питання про виплату суми компенсації. Аргументами на підтримку цього бачення місця органів місцевого самоврядування у післявоєнному компенсаційному механізмі є, зокрема: 1) найкраща з-поміж адміністративних органів обізнаність місцевого самоврядування з умовами життєдіяльності відповідних територіальних громад, що, насамперед, включає довоєнний стан житлового фонду; 2) те, що, переважно, саме у населених пунктах під юрисдикцією органу місцевого самоврядування відбуватиметься практичне відновлення довоєнного становища постраждалих, що у будь-якому випадку вимагатиме знань фахівців органів місцевого самоврядування, зокрема, про принципові шляхи розвитку, планування, забудови та іншого використання території конкретного населеного пункту; 3) принцип субсидіарності, за яким у взаємодії між різними рівнями в ієрархічній системі управління, за якої вищий рівень приймає нові рішення тільки за умови їх вищої ефективності, ніж відповідні рішення нижчого рівня.

Ця модель не повною мірою відповідає зарубіжному досвіду. Зокрема, в Іраку прийняття рішення щодо компенсації покладається на підкомітети з питань компенсації жертвам бойових дій, військових помилок та терористичних актів, які є урядовими виконавчими органами, які діють на території кожного населеного пункту. У США посадовою особою, яка уповноважена на прийняття рішень з питань виплати компенсації особам, які постраждали внаслідок актів міждержавного тероризму, у США є спеціальний розпорядник Фонду для жертв державного тероризму, якого призначає американський федеральний уряд. Однак, незалучення місцевих органів влади до виконавчих функцій у рамках компенсаційного механізму можна пояснити, насамперед, обмеженими наслідками державного тероризму на території США, що дозволяє покласти усунення або пом'якшення його наслідків для постраждалих на єдину урядову установу. В Ізраїлі для одержання компенсаційних виплат постраждалих від терористичних актів та бойових дій має звернутись до Компенсаційного фонду Податкової адміністрації Ізраїлю. Водночас, слід врахувати й різницю в площі цих держав, яка може свідчити на користь більшої ефективності наділення саме місцевих, а не центральних органів влади ключовими повноваженнями у цій сфері.

Ключові слова: відшкодування шкоди, що заподіяна внаслідок бойових дій; зарубіжний досвід відшкодування шкоди постраждалим від війни; механізм відшкодування шкоди, що заподіяна внаслідок бойових дій; функції та повноваження органів місцевого самоврядування у системі відшкодування шкоди, що заподіяна внаслідок бойових дій.

Nestor V. R.

nestor_v@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-2574-9216

Doctor of Law, Senior Lecturer at the Department of Theory of State and Law and Constitutional Law, Vladimir the Great Scientific and Educational Institute of Law, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv

THE PLACE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN THE SYSTEM OF COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED BY HOSTILITIES

Abstract. *In order to restore the property rights of victims of military action related to the repulsion and containment of the armed aggression of the Russian Federation, and to obtain compensation for personal losses attributable to that, a comprehensive compensation mechanism should be introduced into the legislation of Ukraine. It should operate, providing the victims with quick, adequate and real compensation, despite the fact that the root cause of casualties and destruction on the territory of Ukraine is genocide and other crimes against peace, security of the humanity and the international legal order committed by the military-political leadership and military formations of the aggressor state. In bills drafted to settle issues of restoration of rights and awarding of compensations to victims of the consequences of the full-scale invasion of the aggressor state, local self-government bodies are designated to be authorized both to perform technical functions related to award determination and to making final decisions on the payment of compensation. The arguments in support of this vision of the place of local self-government bodies in the post-war compensation mechanism are, in particular: 1) the best knowledge of local self-government of the conditions of life of the relevant territorial communities, which, first of all, includes the pre-war condition of the housing stock and different amenities and facilities; 2) the fact that the practical restoration of the pre-war conditions of the victims will take place under the jurisdiction of the local self-government body, which in any case will require the knowledge of specialists of the local self-government, in particular, about the fundamental ways of development, planning, construction and other use the territory of a certain settlement; 3) the principle of subsidiarity, according to which in the interaction between different levels in a hierarchical management system, the higher level makes new decisions only if they are more effective than the corresponding decisions of the lower level. However, author states that this model does not fully correspond to foreign experience. In particular, in Iraq, the decision-making on compensation rests with the sub-committees on compensation for victims of military operations, military mistakes and terrorist operations, which are government executive bodies operating on the territory of each settlement. In the US, the official who is authorized to make decisions on compensation for victims of acts of interstate terrorism in the US is the Special Master of the U.S. Victims of State Sponsored Terrorism Fund, who is appointed by the US federal government. However, the non-involvement of local authorities in executive functions within the framework of the compensation mechanism can be explained, first of all, by the limited consequences of state terrorism on the United States soil, which allows the elimination or mitigation of its consequences for the victims to be assigned to a single government agency. In Israel, to receive compensation payments, victims of terrorist acts and hostilities must apply to the Compensation Fund of the Israel Tax Administration. At the same time, the difference in the area of Israel and Ukraine should be taken into account, which may indicate in favor of the greater effectiveness of granting local rather than central authorities key powers in this area.*

Key words: reimbursement for damage caused as a result of military operations; foreign experience in awarding compensations to war victims; compensatory mechanism for damage caused as a result of military operations; functions and powers of local self-government bodies in the system of compensation for damage caused as a result of military operations.

JEL Classification: K39

DOI: <https://doi.org/110.36477/2616-7611-2022-11-06>

Постановка проблеми та завдання дослідження. Неспровокована збройна агресія Російської Федерації проти України, обумовлена винятково шовіністичними та імперіалістичними прагненнями військово-політичного керівництва цієї держави, спрямована як на ліквідацію неза-

лежності та порушення територіальної цілісності України, так й на односторонній перегляд міжнародного устрою та правопорядку. Незважаючи на недосягнення агресором будь-яких стратегічних або більшої кількості оперативних цілей його наземного вторгнення, активність збройних сил

та інших військових формувань держави-агресора спричиняє катастрофічний обсяг жертв та руйнувань. Ситуація погіршується грубими порушеннями міжнародного гуманітарного права та нехтуванням усіма цивілізованими правилами міждержавного збройного протистояння, яке багаторазово збільшує масштаб людських втрат з-поміж цивільного населення та знищення чи руйнування об'єктів, які не задіяні у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації. Системним рішенням, поруч зі збройним опором силам та засобам держави-агресора, яке покликане мінімізувати наслідки бойових дій для населення та суб'єктів господарювання із забезпеченням поновлення порушених внаслідок бойових дій їх майнових прав та одержання відшкодування за втрати особистого характеру, є запровадження у законодавство України комплексного компенсаційного механізму. Для його ефективності кожен його складовий елемент має бути якомога більш якісно опрацьований з урахуванням відповідного зарубіжного досвіду. Зокрема, має бути виважене законодавче рішення щодо місця у цьому комплексному компенсаційному механізмі органів місцевого самоврядування, які, зокрема можуть бути його первинною виконавчою ланкою.

Зважаючи на це, нагальною є необхідність вивчення чинного законодавства України та законопроектів, які є або можуть стати правовою основою для процедурного та інституційного інструментарію відшкодування шкоди, яка завдана внаслідок бойових дій, а також звернення до відповідних міжнародних стандартів та зарубіжного досвіду з питань, що стосуються місця органів місцевого самоврядування у післявоєнному компенсаційному механізмі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розпочинаючи з огляду нормативно-правових джерел, які закріплюють порядок відшкодування шкоди, яка спричинена бойовими діями, зазначимо, що на цей момент діє Порядок надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 р. № 947 (далі – Порядок № 947). За приписами цього нормативно-правового документа грошова допомога надається постраждалим, які є власниками житла, яке

перебуває на контрольованих Україною територіях та було зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації, після дати набрання чинності Указом Президента України від 14 квітня 2014 р. № 405 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України». На органи місцевого самоврядування (а в разі їх відсутності – військово-цивільні адміністрації населених пунктів) покладається:

- обстеження пошкодженого або зруйнованого житла;
- облік такого житла;
- складення і затвердження списків постраждалих на відповідній території;
- зібрання інформації, яка необхідна для прийняття рішень щодо надання або відмови в наданні грошової компенсації;
- видання довідки про визнання особи постраждалою внаслідок надзвичайної ситуації (п. 4 Порядку № 947) [1].

Натомість, рішення про надання постраждалим грошової допомоги та її розмір приймає Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві органи виконавчої влади на підставі рішень комісій, які утворюються в Донецькій та Луганській областях Донецькою та Луганською облдержадміністраціями (п. 5 Порядку № 947) [1].

Однак, видається очевидним є те, що запровадження вищенаведеного компенсаційного механізму було обумовлене заходами із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях до повномасштабного вторгнення держави-агресора. Також, цей механізм є обмеженим тим, що за ним призначенням компенсаційних грошових виплат є відновлення житлової інфраструктури на територіях територіальних громад цих областей, не охоплюючи людські втрати та повний спектр об'єктів цивільних прав, знищення, пошкодження або втрата яких тягне за собою відповідальність держави-агресора та необхідність для України вжити заходів для поновлення цих прав або полегшення становища постраждалих іншим чином. У контексті функцій органів місцевого самоврядування можна констатувати, що вони є, головним чином, організаційно-технічними.

Разом з тим, за міжнародними стандартами та правовими позиціями Верховного Суду, незва-

жаючи на те, що першопричиною жертв та руйнувань на території України є вчинені військово-політичним керівництвом та військовими формуваннями держави-агресора геноцид та інші злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, що породжує для них обов'язок, з-поміж іншого забезпечити відновлення та компенсації, пов'язані з наслідками цих злочинів, Україна також має визначити правові та організаційні засади компенсації постраждалим за збитки та немайнову шкоду.

Зокрема, у пунктах 15-18 Основних принципів та керівних положень, що стосуються права на правовий захист та відшкодування збитків для жертв грубих порушень міжнародних норм у галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, прийнятих Резолюцією 60/147 Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 2005 року, йдеться про те, що держави мають прагнути до створення національних механізмів для відшкодування збитків та надання іншої допомоги постраждалим на випадок, якщо сторони, які несуть відповідальність за заподіяну шкоду, не мають можливості або не бажають виконувати свої зобов'язання. У тих випадках, коли будь-яка фізична особа, юридична особа або інший суб'єкт права несе відповідальність за відшкодування шкоди жертві, така сторона повинна відшкодувати шкоду жертві або виплатити компенсацію державі, якщо держава вже відшкодувала шкоду жертві. При цьому, відповідно до національного законодавства та міжнародного права, а також беручи до уваги конкретні обставини, постраждалим слід надавати в установленому порядку та пропорційно серйозності порушення та з урахуванням обставин кожного випадку реальне, швидке, повне та ефективне відшкодування шкоди яке може включати: реституцію, компенсацію, реабілітацію, сатисфакцію та гарантії неповторення того, що сталося [2].

Так само, з приводу обов'язків держави, яка потерпає від збройного нападу держави-агресора, перед її населенням та суб'єктами господарювання український Верховний Суд постановив, що Україна в особі Міністерства соціальної політики України взяла на себе позитивний матеріальний обов'язок визначити правила, спрямовані на відновлення прав потерпілих унаслідок, зокрема, загибелі цивільних осіб через збройну агресію РФ. Його невиконання чи неналежне виконання може бути окремою підставою для позову про відшкодування Україною шкоди, завданої затрим-

кою виконання цього обов'язку. Сама ж по собі відсутність відповідного механізму не може бути підставою для відмови у захисті такого права загальними засобами, передбаченими законом, у тому числі шляхом звернення до суду (постанови Верховного Суду від 12 травня 2022 р. у справі № 635/6172/17 та від 18 травня 2022 р. у справі № 760/17232/20-ц) [3; 4]

Розмір такого відшкодування залежить від складності проблеми, яку має вирішити держава, умов (воєнних, соціально-економічних, політичних), у яких цю проблему слід вирішити, тривалості невиконання чи неналежного виконання відповідного обов'язку, важливості вирішення відповідної проблеми для конкретної особи тощо. Разом з тим, на переконання суддів, відшкодування від України не може бути пов'язаним і співмірним із розміром тієї шкоди, яка завдана загибеллю людини внаслідок збройної агресії РФ проти України. Повною мірою відповідальність за втрати особистого та матеріального характеру має бути покладена на державу-агресора, яка, вчинивши неспровокований та повномасштабний акт збройної агресії проти Української держави, численні акти геноциду Українського народу, не вправі надалі посилатися на свій судовий імунітет, заперечуючи тим самим юрисдикцію судів України на розгляд та вирішення справ про відшкодування шкоди, завданої такими актами агресії (Постанова Верховного Суду від 14 квітня 2022 р. у справі № 308/9708/19) [5].

Таким чином, за міжнародними стандартами та національним законодавством в інтерпретації Верховного Суду відповідальність держави-агресора за наслідки бойових дій за участю її військових формувань не знімає з України обов'язків перед її населенням та суб'єктами господарювання, які постраждали від війни, забезпечити їм якомога більш швидке та повне відшкодування відповідно до правил, які лежать в основі справедливого та дієвого компенсаційного механізму. Для цього у процесі законотворчості розробляються правові та організаційні засади надання державою компенсації за жертви та руйнування внаслідок бойових дій, пов'язаних зі збройною агресією.

Зокрема, одним з результатів законотворчості є проект Закону про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації № 7198 від 24 березня 2022 р. (далі – Законопроект № 7198).

Цей законопроект був прийнятий за основу 1 квітня 2022 р. Як випливає з його положень, він закріплює порядок відшкодування для покриття втрат, пов'язаних лише з квартирами, іншими житловими приміщеннями в будівлі, приватними житловими будинками, садовими та дачними будинками, а також з об'єктами будівництва, у яких були зведені несучі та зовнішні огорожувальні конструкції та щодо яких отримано право на виконання будівельних робіт [6].

Викладаючи організаційно-правову модель розгляду питань щодо надання компенсації, зазначимо, що заява про надання компенсації подається до комісії з розгляду питань щодо надання компенсації за місцем знаходження знищених та пошкоджених об'єктів нерухомого майна. Виконавчий орган ради утворює та здійснює матеріально-технічне забезпечення діяльності комісії з розгляду питань щодо надання компенсації (ст. 9 Законопроекту № 7198). Комісія з розгляду питань щодо надання компенсації на виконання покладених на неї завдань, серед іншого, встановлює наявність/відсутність підстав для отримання компенсації та пріоритетного права на це, витребує документи та/або інформацію (у тому числі з метою поновлення втрачених документів), забезпечує проведення обстеження можливості/неможливості відновлення об'єкта, приймає рішення про включення отримувача компенсації до черги отримувачів компенсації з використанням Реєстру пошкодженого та знищеного майна, забезпечує оцінку вартості відновлення пошкодженого об'єкта нерухомого майна або оцінки відновлення пошкодженого спільного майна багатоквартирного будинку, визначення розміру компенсації та прийняття рішення про надання компенсації (ч. 1 ст. 10 Законопроекту № 7198) [6].

Одним з альтернативних з точки зору призначення запровадити правові та організаційні засади надання державою компенсації за жертви та руйнування внаслідок бойових дій є проект Закону про захист права власності та інших речових прав осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії № 5177 від 1 березня 2021 року (далі – Законопроект № 5177), який передбачає, що рішення про надання компенсації за знищене або пошкоджене майно приймає Комісія з розгляду питань, пов'язаних з наданням компенсації постраждалим особам, що створюється обласними державними адміністраціями за погодженням з Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. При

цьому, органи місцевого самоврядування, а в разі їх відсутності – військово-цивільні адміністрації населених пунктів за місцем розташування знищеного або пошкодженого майна приймають у т. ч. через центр надання адміністративних послуг, заяви від постраждалих осіб на отримання компенсації, проводять обстеження знищеного або пошкодженого майна, обліковують його, складають акти обстеження, формують списки постраждалих осіб та здійснюють інші дії, пов'язані із виконанням закону (ч. 1 ст. 14, ч. 1 ст. 15 Законопроекту № 5177) [7].

Осмысливши положення законопроектів щодо повноважень органів місцевого самоврядування, можна констатувати, що в них пропонується органи місцевого самоврядування визначити основоположним виконавчим елементом комплексного механізму відшкодування шкоди, що заподіяна внаслідок бойових дій. Тоді як на час дії законодавства, яке відповідає реаліям заходів забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, органи місцевого самоврядування займались виконанням організаційно-технічних завдань у рамках компенсаційного механізму, то у законопроектах, розрахованих на їх прийняття для врегулювання питань відновлення прав постраждалих від наслідків повномасштабного вторгнення держави-агресора, органи місцевого самоврядування планується уповноважити як на виконання організаційно-технічних функцій, пов'язаних з визначенням наявності права на компенсацію та її розміру, так й на прийняття остаточних рішень питання про виплату суми компенсації. Очевидним аргументом на підтримку цього бачення місця органів місцевого самоврядування у післявоєнному компенсаційному механізмі є найкраща з-поміж адміністративних органів обізнаність місцевого самоврядування з умовами життєдіяльності відповідних територіальних громад, що, насамперед, включає довоєнний стан житлового фонду. Також, очевидним є те, що, переважно, саме у населених пунктах під юрисдикцією органу місцевого самоврядування відбуватиметься практичне відновлення довоєнного становища постраждалих, що у будь-якому випадку вимагатиме знань фахівців органів місцевого самоврядування, зокрема, про принципові шляхи розвитку, планування, забудови та іншого використання території конкретного населеного пункту. Більше того, наділення органів місцевого самоврядування

ключовими повноваженнями у рамках компенсаційного механізму відповідає принципу субсидіарності, який є принципом, за яким у взаємодії між різними рівнями в ієрархічній системі управління, за якої вищий рівень приймає нові рішення тільки за умови їх вищої ефективності, ніж відповідні рішення нижчого рівня.

Перевіривши це бачення місця органів місцевого самоврядування у післявоєнному компенсаційному механізмі на відповідність зарубіжному досвіду, можна зазначити, що за положеннями законодавства про порядок відшкодування шкоди, що спричинена бойовими діями або тероризмом, які діють у зарубіжних країнах, єдності щодо ролі місцевих органів влади у рамках компенсаційного механізму у зарубіжних державах немає.

Так, Закон Республіки Ірак про відшкодування шкоди жертвам бойових дій, військових помилок та терористичних актів є правовою основою для виплати постраждалим сум відшкодування за увесь спектр шкоди. Адміністративним органом, уповноваженим на прийняття рішення щодо відшкодування, є Центральний комітет з питань компенсації жертвам бойових дій, військових помилок та терористичних актів, який підпорядковується Прем'єр-міністру Іраку. Водночас, зазначений уповноважений орган має підкомітети як його територіальні підрозділи, які утворюються у кожній адміністративно-територіальній одиниці. На ці підкомітети покладається виконання таких завдань: 1) отримувати заяви від постраждалих від війни або терористичних актів; 2) повірити здійснення компенсаційних виплат; 3) виявляти шкоду воєнного або терористичного походження та оцінювати ступінь її тяжкості; 4) подавати рекомендації щодо заяв на відшкодування за пошкоджене, знищене або втрачене майно; 5) приймати рішення щодо виплати сум відшкодування за ушкодження здоров'я або смерть. Рішення та рекомендації підкомітетів можуть оскаржуватись постраждалими або міністерством фінансів до центрального апарату (ст. 6-7 Закону Республіки Ірак про відшкодування шкоди жертвам бойових дій, військових помилок та терористичних актів) [8]. Отже, в Іраку прийняття остаточного адміністративного рішення щодо наявності права на компенсацію та її розміру покладається на підкомітети з питань компенсації жертвам бойових дій, військових помилок та терористичних актів, які є урядовими виконавчими органами на місцях, які діють на території кожного населеного пункту. Ця модель

значною мірою узгоджується з тою, яка пропонується до запровадження в Україні.

Натомість, у Сполучених Штатах Америки у 2015 р. був введений в дію Акт про правосуддя для постраждалих від державного тероризму, який засновує Фонд для постраждалих від державного тероризму для накопичення коштів для виплати компенсації особам, які постраждали внаслідок актів міждержавного тероризму. Спеціального розпорядника фонду призначає Генеральний прокурор США, а організаційне забезпечення діяльності фонду покладається на працівників Департаменту юстиції США. За компенсаційними виплатами можуть звернутись постраждалі від серії терористичних атак 9/11 та інші жертви тероризму, який підтримується іноземною державою, що підтверджується остаточним судовим рішенням окружного суду, постановленого відповідно до федерального законодавства або законів штату проти іноземної держави та у якому відповідна держава визнається державою – спонсором тероризму, а терористичний акт – актом державного тероризму [9]. Кошти фонду покривають повний спектр шкоди як матеріального, так й нематеріального характеру та рівномірно використовуються для покриття компенсаційних виплат за заявами, щодо яких спеціальний розпорядник прийняв позитивне рішення [10]. Таким чином, посадовою особою, яка уповноважена на прийняття рішень з питань виплати компенсації особам, які постраждали внаслідок актів міждержавного тероризму, у США є спеціальний розпорядник Фонду для жертв державного тероризму, якого призначає американський федеральний уряд. Незалучення місцевих органів влади до виконавчих функцій у рамках компенсаційного механізму можна пояснити, насамперед, обмеженими наслідками державного тероризму на території США, що дозволяє покласти усунення або пом'якшення його наслідків для постраждалих на єдину урядову установу.

Так само, оглянувши законодавство Ізраїлю, можна зазначити, що жертви терористичних актів, пов'язаних з ізраїльсько-палістинським конфліктом, мають право на відшкодування людських та економічних втрат, завданих як ракетними ударами ворожих держав та терористичних організацій, так й Армією оборони Ізраїлю під час проведення нею військових операцій. Так, за законами Ізраїлю про податки, власність та компенсації від 1961 року та про компенсацію жертвам тероризму від 1970 року для одержання компенсаційних виплат постраждалих від теро-

ристичних актів та бойових дій має звернутись до Компенсаційного фонду Податкової адміністрації Ізраїлю. Агенти-оцінювачі органу мають відвідати місце події за першої можливості після завершення виконання завдань силами оборони та медичними службами для визначення розміру та обсягу шкоди. Пакет документів від заявника має також включати доповідь служби засвідчення зв'язку шкоди з терористичним актом або бойовими діями, якою, зазвичай, є поліція. Принагідно зауважимо, що компенсаційні виплати можуть охопити, зокрема: 1) витрати на лікування та медичну реабілітацію; 2) відшкодування доходу, втраченого внаслідок ушкодження здоров'я, пов'язаного з війною або тероризмом; 3) відшкодування родичам загиблих осіб відповідно до положень закону про допомогу родинам військовослужбовців, які загинули під час бойових дій; 4) допомогу на поховання та на спорудження надгробного пам'ятника; 5) грошові виплати як відшкодування за пошкодження, знищення та втрату майна [11]. Осмисливши наведене, маємо констатувати, що ізраїльська модель компенсаційного механізму, як показує багаторічний досвід цієї держави у відшкодуванні шкоди постраждалим від бойових дій та терористичних актів, може бути цілком прийнятною альтернативою для України. Однак, слід врахувати й різницю в площі цих держав, яка може свідчити на користь більшої ефективності наділення саме місцевих органів влади ключовими повноваженнями у цій сфері.

Висновки. Для поновлення майнових прав постраждалих від бойових дій, пов'язаних з відсіччю і стримуванням збройної агресії Російської Федерації, та одержання ними відшкодування за втрати особистого характеру у законодавство України має бути запроваджений комплексний компенсаційний механізм, який має діяти, забезпечуючи постраждалим швидке, адекватне та реальне відшкодування, незважаючи на те, що першопричиною жертв та руйнувань на території України є вчинені військово-політичним керівництвом та військовими формуваннями держави-агресора геноцид та інші злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Більше того, для ефективності цього механізму має бути прийняте виважене законодавче рішення щодо місця органів місцевого самоврядування у ньому. У законопроектах з цього питання пропонується органи місцевого самоврядування визначити основоположним виконавчим елементом комплексного механізму відшкодування шкоди,

що заподіяна внаслідок бойових дій. Якщо на час дії законодавства, яке відповідає реаліям заходів забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, органи місцевого самоврядування займались виконанням організаційно-технічних завдань у рамках компенсаційного механізму, то у законопроектах, розрахованих на їх прийняття для врегулювання питань відновлення прав постраждалих від наслідків повномасштабного вторгнення держави-агресора, органи місцевого самоврядування планується уповноважити як на виконання організаційно-технічних функцій, пов'язаних з визначенням наявності права на компенсацію та її розміру, так й на прийняття остаточних рішень питання про виплату суми компенсації. Аргументами на користь цього бачення місця органів місцевого самоврядування у післявоєнному компенсаційному механізмі є, зокрема: 1) найкраща з-поміж адміністративних органів обізнаність місцевого самоврядування з умовами життєдіяльності відповідних територіальних громад, що, насамперед, включає довоєнний стан житлового фонду; 2) те, що, переважно, саме у населених пунктах під юрисдикцією органу місцевого самоврядування відбуватиметься практичне відновлення довоєнного становища постраждалих, що у будь-якому випадку вимагатиме знань фахівців органів місцевого самоврядування, зокрема, про принципові шляхи розвитку, планування, забудови та іншого використання території конкретного населеного пункту; 3) принцип субсидіарності, за яким у взаємодії між різними рівнями в ієрархічній системі управління, за якої вищий рівень приймає нові рішення тільки за умови їх вищої ефективності, ніж відповідні рішення нижчого рівня.

Ця модель не повною мірою відповідає зарубіжному досвіду. Зокрема, в Іраку прийняття рішення щодо компенсації покладається на підкомітети з питань компенсації жертвам бойових дій, військових помилок та терористичних актів, які є урядовими виконавчими органами, які діють на території кожного населеного пункту. У США посадовою особою, яка уповноважена на прийняття рішень з питань виплати компенсації особам, які постраждали внаслідок актів міждержавного тероризму, у США є спеціальний розпорядник Фонду для жертв державного тероризму, якого призначає американський федеральний уряд. Однак, незалучення місцевих органів влади до виконавчих функцій у рамках

компенсаційного механізму можна пояснити, насамперед, обмеженими наслідками державного тероризму на території США, що дозволяє покласти усунення або пом'якшення його наслідків для постраждалих на єдину урядову установу. В Ізраїлі для одержання компенсаційних виплат постраждалих від терористичних актів та бойових дій має звернутись до Компенсаційного фонду Податкової адміністрації Ізраїлю. Водночас, слід врахувати й різницю в площі цих держав, яка може свідчити на користь більшої ефективності наділення саме місцевих, а не центральних органів влади ключовими повноваженнями у цій сфері.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Порядок надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 р. № 947. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/947-2013-%D0%BF#Text>.

2. Основные принципы и руководящие положения, касающиеся права на правовую защиту и возмещение ущерба для жертв грубых нарушений международных норм в области прав человека и серьезных нарушений международного гуманитарного права : международный документ, принятый резолюцией 60/147 Генеральной Ассамблеи ООН от 16 декабря 2005 года. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/principles_right_to_remedy.shtml.

3. Постанова Верховного Суду (Велика Палата) від 12 травня 2022 року у справі № 635/6172/17 про відшкодування моральної шкоди, завданої смертю фізичної особи. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104728593>.

4. Постанова Верховного Суду від 18 травня 2022 року у справі № 760/17232/20-ц за позовом до Російської Федерації про відшкодування моральної шкоди. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635312?fbclid=IwAR019XLYnBlrZ_evkY1ysERpk_NKSvXSXmiY8OdCDqeNjwxenvQbuCN_eAE.

5. Постанова Верховного Суду від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19 з позовом до Російської Федерації про відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок збройної агресії РФ проти України. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/zakonodastvo/Rish_sud_imun.pdf.

6. Проект Закону про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів

нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації № 7198 від 24 березня 2022 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=7198&skl=10.

7. Проект Закону про захист права власності та інших речових прав осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії № 5177 від 1 березня 2021 року. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/25726>.

8. Law on Compensation of Victims of War Operations, Military Mistakes and Terrorist Operations : Statute of Republic of Iraq of 28 December 2009. Status as of: October 2018. URL: http://www.iraq-ig-law.org/ar/print/916_2/6.

9. U.S. Government Accountability Office (2021). U.S. Victims of State Sponsored Terrorism Fund: Estimated Lump Sum Catch-Up Payments. Washington. URL: <https://www.gao.gov/assets/gao-21-105306.pdf>.

10. Feinberg K. (2017). United States Victims of State Sponsored Terrorism Fund Report from the Special Master. URL: <http://www.usvsst.com/docs/USVSST%20Fund%20Congressional%20Report%201-9-17.pdf>

11. Decker M. Compensation for Israeli terror victims. URL: <https://lawoffice.org.il/en/compensation-for-israeli-terror-victims/>.

REFERENCES:

1. Poriadok nadannia ta vyznachennia rozmiru hroshovoi dopomohy postrazhdalym vid nadzvychainykh sytuatsii ta rozmiru hroshovoi kompensatsii postrazhdalym, zhytlovi budynky (kvartyry) yakykh zruinovano vnaslidok nadzvychainoi sytuatsii voiennoho kharakteru, sprychynenoi zbroinoiu ahresiieu Rosiiskoi Federatsii [Act on Procedure for Providing and Determining the Amount of Monetary Reimbursement to Victims of Emergency and of Monetary Compensation to Those Who Suffered Destruction of their Residential Buildings (Apartments) as a Result of a Military Emergency Caused by the Armed Aggression of the Russian Federation.] 2013 (the Cabinet of Ministers of Ukraine). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/947-2013-%D0%BF#Text> [Accessed 26 July 2022].

2. United Nations General Assembly (2018). Resolution 60/147 (Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law). 5 p. Available at: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ga_60-147/ga_60-147_ph_e.pdf [Accessed 26 July 2022].

3. *Name v. the Cabinet of Ministers of Ukraine* (2022) Supreme Court of Ukraine (Grand Chamber)

no. 635/6172/17. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104728593> [Accessed 26 July 2022].

4. *Name v. the Russian Federation* (2022) Supreme Court of Ukraine no. 760/17232/20-ц. Available at: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635312?fbclid=IwAR019XLYnBlrZ_evkY1ysERpk_NKSvxSxmiY8OdCDqeNjwxenvQbuCN_eAE [Accessed 26 July 2022].

5. *Name v. the Russian Federation* (2022) Supreme Court of Ukraine no. 308/9708/19. Available at: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/zakonodastvo/Rish_sud_imun.pdf [Accessed 26 July 2022].

6. Pro kompensatsiiu za poshkodzhennia ta znyshchennia okremykh katehorii obektiv nerukhomoho maina vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh viiskovoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii [On Compensation for Damaging and Destruction of Certain Categories of Real Estate as a Result of Military Operations, Acts of Terrorism, Sabotage Caused by the Military Aggression of the Russian Federation] Bill 2022 (Verkhovna Rada of Ukraine). Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=7198&skl=10 [Accessed 26 July 2022].

7. Pro zakhyst prava vlasnosti ta inshykh rechovykh prav osib, postrazhdalykh vnaslidok zbroinoi ahresii [On the Protection of Property Rights of Victims of Armed Aggression] Bill 2021 (Verkhovna Rada of Ukraine). Available at: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/25726> [Accessed 26 July 2022].

8. Compensation of Victims of War Operations, Military Mistakes and Terrorist Operations Law 2009 (Republic of Iraq). Available at: http://www.iraq-ig-law.org/ar/print/916_2/6 [Accessed 26 July 2022].

9. U.S. Government Accountability Office (2021). *U.S. Victims of State Sponsored Terrorism Fund: Estimated Lump Sum Catch-Up Payments*. Washington. 25 p. Available at: <https://www.gao.gov/assets/gao-21-105306.pdf> [Accessed 26 July 2022].

10. Feinberg, K. (2017). *United States Victims of State Sponsored Terrorism Fund Report from the Special Master*. 9 p. Available at: <http://www.usvsst.com/docs/USVSST%20Fund%20Congressional%20Report%201-9-17.pdf> [Accessed 26 July 2022].

11. Decker, M. *Compensation for Israeli terror victims* [online] Available at: <https://lawoffice.org.il/en/compensation-for-israeli-terror-victims/> [Accessed 26 July 2022].

Стаття надійшла до редакції 27.04.2022

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.352

Одинець І. В.,

81etna@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8679-124X,

Researcher ID GLT 2428-2022,

аспірантка відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустро,

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, адвокат, м. Київ

ПІДКУП ЯК СПОСІБ МАНІПУЛЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТАМИ ОФІЦІЙНИХ СПОРТИВНИХ ЗМАГАНЬ

Анотація. У статті розглядається підкуп як спосіб маніпулювання результатами офіційних змагань (ст. 369-3 КК України). Вказану проблему охарактеризовано з точки зору положень Конвенції Ради Європи проти маніпулювання спортивними змаганнями, Закону України від 03.11.2015 № 743-VIII «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань», а також КК України. Установлено, що вказівка у цьому міжнародному документі на мету отримання будь-якої неправомірної вигоди для себе або інших осіб ідентифікує підкуп у спорті як спосіб маніпулювання. Виявлено ознаки підкупу, що визначені у регулятивному законодавстві України. До них віднесено такі: 1) підкуп – самостійна форма корупційного правопорушення, що впливає на результати офіційних спортивних змагань; 2) предмет підкупу – гроші, цінні папери, інше майно, послуги майнового характеру, інші вигоди і переваги; 3) підкуп включає лише надання вигод та переваг, не охоплюючи пропозицію та обіцянку надати неправомірну вигоду; 4) підкуп виражається лише в активних діях, тобто охоплює лише надання вигод і переваг та не включає їх одержання; 5) суб'єктом підкупу є особа, наділена загальними ознаками, а адресантом підкупу – спеціальний потерплий (спортсмени, особи допоміжного спортивного персоналу, які беруть участь у спортивному змаганні, посадові особи у сфері спорту); 6) підкуп може вважатися закінченим злочиним з моменту отримання суб'єктом неправомірної вигоди, незалежно від того, чи відбулося реальне маніпулювання спортивними змаганнями. Встановлено та охарактеризовано ознаки підкупу у ч. 1 ст. 369-3 КК України: 1) загальнокримінальний, а не корупційний характер підкупу; 2) це спосіб дії (впливу на результати офіційних спортивних змагань); 3) передбачає лише активну поведінку суб'єкта; 4) включає лише надання неправомірної вигоди, а не пропозицію та обіцянку її надання; 5) предмет – неправомірна вигода; 6) суб'єкт – загальний.

Ключові слова: підкуп, маніпулювання, вплив, результат спортивного змагання, неправомірна вигода, спорт, корупційне правопорушення.

Odynets I. V.,

81etna@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8679-124X,

Researcher ID GLT 2428-2022,

Graduate Student of the Department of Criminal Law, Criminology and Judiciary of the V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, advocate, Kyiv

BRIBERY AS A METHOD OF MANIPULATING THE RESULTS OF OFFICIAL SPORTS COMPETITIONS

Abstract. The article considers bribery to manipulate the results of official competitions (Article 369-3 of the Criminal Code of Ukraine). This problem is characterized in terms of the provisions of the Council of Europe Convention against the Manipulation of Sports, the Law of Ukraine of 03.11.2015 № 743-VIII «On Prevention of Corruption Offenses on the Results of Official Sports», as well as the Criminal Code of Ukraine. It is established that the reference in this international document to the purpose of obtaining any unlawful benefit for oneself or others identifies bribery in sport as a means of manipulation. Signs of bribery identified in the regulatory legislation of Ukraine have been identified. These include: 1) bribery – an independent form of

corruption that affects the results of official sports competitions; 2) the subject of bribery – money, securities, other property, property services, other benefits and advantages; 3) bribery includes only the provision of benefits and advantages, not covering the offer and promise to provide illegal benefits; 4) bribery is expressed only in active actions, ie covers only the provision of benefits and advantages and does not include their receipt; 5) the subject of bribery is a person endowed with general characteristics, and the addressee of the bribe is a special victim (athletes, persons of auxiliary sports personnel who participate in sports competitions, officials in the field of sports); 6) bribery can be considered a completed crime from the moment the subject receives an illegal benefit, regardless of whether there was a real manipulation of sports competitions. The signs of bribery are established and characterized in part 1 of Art. 369-3 of the Criminal Code of Ukraine: 1) general criminal, not corrupt nature of bribery; 2) it is a way of action (influencing the results of official sports competitions); 3) involves only the active behavior of the subject; 4) includes only the provision of illegal benefits, and not the offer and promise to provide it; 5) subject – illegal benefit; 6) subject – general.

Key words: bribery, manipulation, influence, result of sports competition, illegal profit, sports, corruption offense.

JEL Classification: K 42

DOI: <https://doi.org/10.36477/2616-7611-2022-11-07>

Постановка проблеми. Підкуп у спорті як спосіб маніпулювання результатами офіційних спортивних змагань є надзвичайно поширеним явищем у світі. Воно відоме ще з давніх часів. Так, грецький географ Павсаній, записи якого датуються 115–180 роками нашої ери, називає їх «несвященними іграми». На 98-х іграх у 388 році до нашої ери боксеру Евполу Фессалійському вдалося підкупити трьох своїх боксерських суперників, у тому числі чемпіона з попередніх ігор. Відповідно до досягнутої корупційної домовленості, кожен боксер погодився битися вповнину своїх сил. У результаті таких дій Евпол виграв спортивне змагання [1]. Сучасний етап майорить численними корупційними скандалами у спорті. Так, Д. Конн зазначає, що на початку XXI століття мала місце низка корупційних скандалів, що охопили як національні спортивні органи (SGB), так і міжнародні спортивні органи (ISGB). У результаті цього відбулися деякі управлінські реформи, зокрема, щодо процедури прийняття рішень, офіційних виборів, фінансового моніторингу та підзвітності у межах FIFA та Міжнародної тенісної федерації [2].

Корупція у спорті є достатньо «прибутковим» явищем. Так, за даними *Transparency International*, цей вид корупції генерує річний дохід у розмірі більше 145 мільярдів доларів США. Проблеми, пов'язані з управлінням спортивними організаціями, договірними матчами та прозорим вибором місць проведення великих спортивних заходів, є істотними стимулами боротьби з корупцією [3]. Корупція також підриває довіру до спорту, що може мати негативні наслідки для цілого виду спорту держави, що була задіяна у корупційному скандалі. Зокрема, може мати місце зменшення телевізійної аудиторії та відвідуваності стадіонів.

Наприклад, після обвинувачень упродовж кількох років у корупції, у 2011 році спостерігалось різке падіння відвідуваності футбольних матчів у Туреччині. У лютому 2016 року *Nestlé* припинило спонсорство Міжнародної асоціації легкоатлетичних федерацій, вказуючи на негативну рекламу, пов'язану з її звинуваченнями у корупції [4]. Окрім того, корупція у спорті позначається на фінансовому стані федерацій, клубів, спортсменів, руйнує довіру громадськості до спортивної діяльності.

Корупція у спорті є глобальною проблемою, з якою стикаються всі держави. З огляду на це у 2014 році було прийнято багатосторонню Конвенцію Ради Європи проти маніпулювання спортивними змаганнями (*Council of Europe Convention on the Manipulation of Sports Competitions*) [5], яка була відкрита для підписання 18.09.2014 [3]. В Україні, яка ратифікувала цю Маколінську конвенцію Законом від 16.11.2016 № 1752-VIII [6], створено належне нормативне підґрунтя протидії корупції у спорті. Насамперед, прийнято Закон України від 03.11.2015 № 743-VIII «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань» (далі – Закон № 743-VIII) [7]. Окрім того, встановлено адміністративну та кримінальну відповідальність за вчинення правопорушень у спорті, що впливають на результати офіційних спортивних змагань (ст. 172-9-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) та ст. 369-3 Кримінального кодексу України (далі – КК)). Одним із способів маніпулювання результатами офіційних спортивних змагань у КК названо підкуп, який потребує дослідження у межах наукової статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як українські, так і зарубіжні дослідники приділяють увагу вивченню проблеми запобігання корупції у спорті, у тому числі й кримінально-правовими засобами. Зарубіжні науковці здебільшого зосереджують свою увагу на вивченні причин та наслідків конкретних проявів корупції у спорті. Наприклад, щодо договірних матчів [8; 9], маніпулювання ставками у спорті [10]. Українські ж дослідники у галузі кримінального права здебільшого звертають увагу на характеристику ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 369-3 КК. При цьому в Україні відсутнє комплексне дослідження вказаного кримінального правопорушення, а його вивчення здійснюється переважно на рівні наукових статей та тез повідомлень на наукових заходах [11–14]. Загалом у царині дослідження проблем кримінальної відповідальності за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань відзначимо доробок таких учених, як Д. О. Анісімов, Ю. В. Гродецький, А. О. Данилевський, Д. В. Казначєєва, В. В. Комар, А. В. Кришевич, Д. Г. Михайленко, Я. А. Резнік, А. В. Савченко, А. Б. Старка, О. А. Чуваков та інших. Проте вказані науковці на сторінках своїх праць приділяли недостатню увагу проблемі кримінально-правової характеристики підкупу як способу маніпулювання результатами офіційних спортивних змагань.

Постановка завдання. *Основною метою* статті є доктринальне дослідження поняття підкупу як способу маніпулювання результатами офіційних спортивних змагань. Вказана мета реалізується у таких основних завданнях: 1) вивчення міжнародних документів в аспекті встановлення змісту поняття підкупу у спорті; 2) аналіз нормативних положень стосовно поняття підкупу у спорті; 3) виявлення особливостей описання підкупу у статтях Особливої частини КК, у тому числі у ст. 369-3 цього Кодексу; 4) характеристика ознак підкупу у ст. 369-3 КК; 5) окреслення основних векторів удосконалення формулювання такої ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 369-3 КК, як підкуп.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характеризуючи підкуп як спосіб маніпулювання результатами офіційних спортивних змагань, слід у першу чергу звернути увагу на те, який зміст вкладається у відповідне поняття у міжнародних конвенціях. Як зазначалося вище, основним міжнародним документом у цьому напрямку є Конвенція Ради Європи проти маніпулювання спортивними змаганнями (Маколінська конвенція).

Поняття підкупу у ній безпосередньо не використовується. Водночас згідно з п. 4 ст. 3 цієї Конвенції «маніпулювання спортивними змаганнями» означає умисну домовленість, дії чи бездіяльність, спрямовані на неналежні зміни результату або ходу спортивних змагань, з метою запобігання повністю чи частково непередбачуваному характеру зазначених спортивних змагань з метою отримання будь-якої неправомірної вигоди для себе або для інших [5]. Таким чином, вказівка у цьому міжнародному документі на мету отримання будь-якої неправомірної вигоди для себе або інших осіб вказує на те, що підкуп у спорті на міжнародному рівні визнається способом маніпулювання.

Закон № 743-VIII [7], який було прийнято на виконання Маколінської конвенції, також не визначається, що таке підкуп. Водночас згідно з частинами 2, 3 ст. 8 цього Закону протиправний вплив на результати офіційного спортивного змагання визначається як маніпулювання спортивним змаганням, тобто умисне вчинення корупційного правопорушення, спрямованого на некоректні зміни ходу спортивного змагання чи його результату шляхом повного або часткового виключення непередбачуваного характеру змагань і досягнення наперед визначеного їх наслідку, з метою отримання будь-якої неправомірної переваги для себе або для інших. Окрім того, корупційним правопорушенням, що впливає на результати офіційних спортивних змагань, є вчинення хоча б одного з таких діянь: 1) підкуп спортсменів, осіб допоміжного спортивного персоналу, які беруть участь у спортивному змаганні, посадових осіб у сфері спорту, примушування або підбурювання їх до таких діянь чи вступання з ними у змову стосовно результату офіційного спортивного змагання (договірного поєдинку) або стосовно надання ними ексклюзивної спортивної інформації; 2) отримання спортсменами, особами допоміжного спортивного персоналу, які беруть участь у спортивному змаганні, посадовими особами у сфері спорту грошей, цінних паперів, іншого майна, користування послугами майнового характеру, отримання інших вигод і переваг внаслідок діянь, зазначених у п. 1 цієї частини, чи несанкціонованого використання ними ексклюзивної спортивної інформації [7].

Таким чином, протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань розкривається законодавцем через поняття «маніпулювання», яке, у свою чергу, характеризується такою ознакою, як мета отримання будь-якої неправомірної переваги для себе або для інших

(як і в Маколінській конвенції). Звертаємо увагу на те, що у цьому нормативному положенні використовується словосполучення «неправомірна перевага», а не «неправомірна вигода». Хоча в інших статтях вказаного закону вжито власне зворот «неправомірна вигода» (ч. 2 ст. 12).

Що стосується самого поняття «підкуп», то у Законі, що аналізується, безпосередньо не розкривається його зміст. Однак з переліку тих корупційних правопорушень у сфері спорту, що впливають на результати спортивних змагань, можна зробити такі основні висновки: 1) законодавець розмежує підкуп та одержання вигод і переваг різного характеру, оскільки перераховує їх як самостійні форми корупційних правопорушень, що впливають на результати офіційних спортивних змагань (пункти 1, 2 ч. 3 ст. 8 Закону № 743-VIII); 2) предметом підкупу є гроші, цінні папери, інше майно, послуги майнового характеру, інші вигоди і переваги; 3) з огляду на те, що парне до підкупу діяння сформульоване як одержання переваг, поняття «підкуп» включає в себе з об'єктивної сторони лише надання вигод та переваг, не охоплюючи такі форми суспільно небезпечних діянь, що входять в обсяг поняття підкупу в інших статтях Особливої частини КК, як пропозиція та обіцянка надати неправомірну вигоду; 4) підкуп виражається лише в активних діях, тобто охоплює лише надання вигод і переваг та не включає їх одержання; 5) суб'єктом підкупу є особа, наділена загальними ознаками, а адресантом підкупу – спеціальний потерплий (спортсмени, особи допоміжного спортивного персоналу, які беруть участь у спортивному змаганні, посадові особи у сфері спорту); 6) підкуп «може вважатися закінченим злочином з моменту отримання спортсменами, особою допоміжного персоналу чи посадовою особою у сфері спорту неправомірної вигоди, незалежно від того, чи відбулося реальне маніпулювання спортивними змаганнями, а також примушування та підбурювання до підкупу» [15, с. 113]. Загалом же підкуп ідентифіковано у Законі № 743-VIII як корупційне правопорушення, що впливає на результати офіційних спортивних змагань.

Отже, у Законі № 743-VIII визначено істотні ознаки, характерні для підкупу, сукупність яких дає уявлення про явище, яке це поняття позначає.

Як було зазначено вище, у КУпАП та КК передбачено відповідальність за різні прояви правопорушень, що впливають на результати офіційних спортивних змагань (ст. 172-9-1 КУпАП та ст. 369-3 КК). З формулювань цих складів правопорушень вбачається, що підкуп є конститутивною

ознакою складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 369-3 КК. До слова, підкуп як ознака не використовується законодавцем у жодній статті КУпАП. Тобто, вона має виключно кримінально-правове значення, оскільки використовується виключно для конструювання складів кримінальних правопорушень.

У КК підкуп, окрім ст. 369-3 названо законодавцем і в інших статтях Особливої частини або як суспільно небезпечне діяння, або як спосіб учинення кримінальних правопорушень. В. В. Комар, характеризуючи підкуп у кримінальному праві, виокремлює підкуп як кримінальне правопорушення та підкуп як способом вчинення злочину, відносячи до останнього підкуп у ст. 369-3 КК [15, с. 107–109]. Окрім того, що В. В. Комар цілком слушно відносить підкуп у ст. 369-3 КК до підкупу-способу, вона ідентифікує його належність до підкупу-перешкоджання, вказуючи, що «підкуп-спосіб, вірогідно, може бути використаний у тих випадках, коли йдеться про перешкоджання у виконанні спортивних або професійних обов'язків. Такі обов'язки покладені на спортсменів та осіб допоміжного спортивного персоналу, які беруть участь у спортивному змаганні. Ці особи можуть визнаватися суб'єктами злочину (але не підкупу), якщо вчинені ними дії передбачені як такі у чинному КК. Що ж стосується посадових осіб у сфері спорту, то їх підкуп цілком може розглядатися як окремий злочин, оскільки вони виконують не загальні та спеціальні обов'язки, а здійснюють певні повноваження» [15, с. 108–109]. Підкуп у ст. 369-3 КК віднесено В. В. Комар до загальнокримінального та способу впливу на результати офіційного спортивного змагання [15, с. 63, 113].

Окремі науковці вважають, що для з'ясування сутності поняття підкупу у межах однієї статті КК слід використовувати положення інших статей, наприклад, при визначенні підкупу у межах ч. 1 ст. 369-3 врахувати зміст статей 368-3, 368-4 та 370 цього Кодексу [16, с. 914]. На перший погляд, вони мають рацію, оскільки однією з основних вимог до понятійного апарату КК належить єдність термінології [17, с. 45; 18, с. 98–108], яка, відповідно, зумовлює зрозумілість самого Кодексу [19, с. 147]. Проте в окремих випадках цей постулат спростовний, що можна обґрунтувати й положеннями самого КК України. Про це – далі.

Визначимо ті ознаки, якими наділяє законодавець поняття «підкуп» як ознаку складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 369-3 КК.

По-перше, на відміну від Закону № 743-VIII, протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань загалом не належить до корупційних кримінальних правопорушень, про що свідчить аналіз примітки до ст. 45 КК. Отже, у ст. 369-3 цього Кодексу підкуп можна віднести до загальнокримінального, а не корупційного. У той час Закон № 743-VIII відносить підкуп до однієї з форм корупційних правопорушень.

По-друге, підкуп у законодавчій конструкції складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 369-3 КК, належить до способу впливу на результати офіційних спортивних змагань, тоді як Закон № 743-VIII відносить підкуп до самостійного корупційного правопорушення.

По-третє, як випливає з аналізу інших статей Особливої частини КК, в яких використовується поняття «підкуп», у диспозиції ч. 1 ст. 369-3 цього Кодексу підкуп має дещо відмінний зміст та включає лише активну його форму, оскільки одержання неправомірної вигоди – це самостійне альтернативне діяння, передбачене у диспозиції вказаної статті.

По-четверте, підкуп у ч. 1 ст. 369-3 КК включає виключно таку дію, як надання неправомірної вигоди, позаяк кореспондуючою альтернативною дією, що названа у цій диспозиції, є одержання неправомірної вигоди. Пропозиція та обіцянка надати неправомірну вигоду не охоплюється складом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 369-3 КК, та становить собою готування до вчинення вказаного злочину. У випадку ж учинення корупційного підкупу пропозиція та обіцянка надання неправомірної вигоди, а також прийняття цієї пропозиції та обіцянки утворюють закінчений склад корупційного підкупу і кваліфікуються лише за статтею Особливої частини КК.

По-п'яте, предметом підкупу у ст. 369-3 КК названо неправомірну вигоду. Роз'яснення змісту цього поняття, що пропонується у примітках до статей 160, 354, 364-1 КК, не поширюються на ст. 369-3 цього Кодексу, оскільки вона відсутня у вичерпному переліку статей у цій примітці. Не можна використовувати при тлумаченні поняття «неправомірна вигода» роз'яснення аналогічного поняття у Законі України «Про запобігання корупції» [20], оскільки дефініція у цьому Законі створена виключно для розуміння змісту саме цього Закону. Як зазначалося вище, у пунктах 1, 2 ч. 3 ст. 8 Закону № 743-VIII міститься вказівка на предмет підкупу, а саме гроші, цінні папери, інше майно, послуги майнового характеру, інші вигоди і переваги. Тобто, неправомірна вигода

як предмет підкупу може мати як майновий, так і немайновий характер.

По-шосте, суб'єктом підкупу, як вказано у примітці ст. 369-3 КК, є особи, зазначені у ч. 2 ст. 17 Закону № 743-VIII. У свою чергу, ця частина статті відсилає до ч. 3 ст. 6 та до ч. 4 ст. 8 вказаного Закону. У них відповідно названо таких осіб, як спортсмени, особи допоміжного спортивного персоналу, які беруть участь у спортивному змаганні, посадові особи у сфері спорту. Окрім того, безпосередньо у ч. 2 ст. 17 Закону № 743-VIII вказано ще й на особу, яка примушувала чи підбурювала цих суб'єктів до правопорушень або вступила з ними у змову [7]. Ураховуючи таку подвійну бланкетність диспозиції ч. 1 ст. 369-3 та Закону № 743-VIII, окремі науковці роблять хибні висновки. Наприклад, В. В. Комар пише, що «суб'єктом впливу на результати офіційних спортивних змагань шляхом підкупу можуть бути лише спортсмени, особи допоміжного персоналу та посадові особи у сфері спорту. Аналогічні дії загальних суб'єктів повинні кваліфікуватися за відповідними частинами ст. ст. 354, 368, 3683 та ст. 369 КК» [15, с. 105]. Окремі вчені оцінюють таке законодавче рішення як відверто недолуге та вказують, що оскільки вплив у всі інші способи, передбачені ч. 1 ст. 369-3 КК, може вчинятися загальним суб'єктом злочину, то й підкуп в активній формі також слід вважати таким, що може вчинятися будь-якою особою [21]. На нашу думку, формулювання примітки до ст. 369-3 КК дозволяє зробити висновок, що у разі вчинення підкупу з метою впливу на результати офіційних спортивних змагань суб'єкт кримінального правопорушення – загальний, оскільки ним, як зазначалося вище, визнається особа, яка примушувала чи підбурювала до правопорушень або вступила у змову. Згідно з ч. 4 ст. 27 КК підбурювачем є особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення кримінального правопорушення. Тобто, особа, яка підкупила іншу особу з метою впливу на результати офіційних спортивних змагань, є підбурювачем. А в такому випадку спеціальні ознаки суб'єкта законодавцем не виокремлюються.

Як бачимо, законодавець вкладає у поняття підкупу у ст. 369-3 КК відмінний зміст порівняно з іншими статтями Особливої частини КК, в яких таке поняття використовується. Звісно, це небажано, однак в окремих випадках – допустимо. Зокрема, у випадках, коли той чи інший порядок суспільних відносин регулюється спеціаль-

ним законом. Водночас такий виняток має чітко описуватися у статті, в якій використовується відповідне поняття. Або, як у цьому випадку, стосовно визначень тотожних ознак такого ж поняття в інших статтях КК, повинні міститися певні винятки (як приклад – визначення поняття «неправомірна вигода» у примітці ст. 364-1 КК не поширюється на ст. 396-3 цього Кодексу).

Отже, єдність термінології понятійного апарату КК передбачає використання у ньому однакових термінів для позначення одного і того ж поняття. Не порушує цю вимогу надання законодавцем іншого значення терміну з огляду на особливості регулювання порядку суспільних відносин, що охороняється кримінально-правовою нормою, з вказівкою про це у статті КК.

Як убачається з порівняння Маколінської конвенції, положень Закону № 743-VIII, а також диспозиції ч. 1 ст. 369-3 КК, законодавець по-іншому імплементував у Закон № 743-VIII положення міжнародного документу. Ще відмінно сформулював ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 369-3 КК. Держави-учасниці, які ратифікували Маколінську конвенцію, повинні встановити кримінальну відповідальність власне за маніпулювання спортивними змаганнями, а не за вплив на результати офіційних спортивних змагань. Саме за маніпулювання, на нашу думку, треба й передбачити кримінальну відповідальність у ч. 1 ст. 369-3 КК. Схожу пропозицію наводила й В. В. Комар [15, с. 114]. Проте не можемо погодитися з її твердженням про те, що підкуп як спосіб підбурювання у такому випадку слід кваліфікувати з посиланням на ст. 27 КК. На нашу думку, підкуп є способом маніпулювання. Ця наукова гіпотеза потребує подальшого дослідження в інших наукових працях.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Як впливає з результатів нашого дослідження, підкуп у ст. 369-3 КК має відмінний зміст порівняно з іншими статтями Особливої частини цього Кодексу, де це поняття використано. Зокрема, у ст. 369-3 КК підкуп передбачає виключно активну поведінку загального суб'єкта у формі надання неправомірної вигоди спортсменам, особам допоміжного спортивного персоналу, які беруть участь у спортивному змаганні, посадовим особам у сфері спорту. З огляду на суперечності в імплементатії Маколінської конвенції у регулятивне та кримінальне законодавство України, зроблено висновок про необхідність зміни диспозиції ч. 1 ст. 369-3 КК та

визнання підкупу способом маніпулювання, а не способом впливу на результати офіційних спортивних змагань, що повинно стати предметом подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Kulke Ulli. Sncient Olimpia was as corrupt as FIFA. URL: <https://cutt.ly/TKW4537> (дата зверн.: 25.06.2022).
2. Conn D. The Fall of the House of FIFA. Random House; 2017 Jun 8. URL: <https://cutt.ly/rKEwbXj> (дата зверн.: 25.06.2022).
3. Global corruption report: sport. Transparency International. 2016. URL: <https://cutt.ly/FKEcenj> (дата зверн.: 25.06.2022).
4. Evolutions in sport related to corruption. UNODC – United Nations Office on Drugs and Crime. <https://cutt.ly/LKEddEn> (дата зверн.: 25.06.2022).
5. Конвенція Ради Європи проти маніпулювання спортивними змаганнями: міжнародний документ від 18.09.2014. URL: <https://cutt.ly/7IZPZXM> (дата відвідув. 15.10.2021).
6. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи проти маніпулювання спортивними змаганнями: Закон України від 16.11.2016 № 1752-VIII. URL: <https://cutt.ly/pIZAkGQ> (дата відвідув. 25.06.2022).
7. Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань: Закон України від 03.11.2015 № 743-VIII. URL: <https://cutt.ly/iIZATwb> (дата відвідув. 25.06.2022).
8. Aquilina, D., Chetcuti, A., Match-fixing: the case of Malta. *International Journal of Sport Policy and Politics*, 2014. № 6 (1). P. 107–128.
9. Numerato, D. Corruption and public secrecy: An ethnography of football match-fixing. *Current Sociology*, 2016. № 64 (5). P. 699–717.
10. Forrest, D. The Threat to Football from Betting-Related Corruption. *International Journal of Sport Finance*, 2012. № 7 (2). P. 99–116.
11. Анісімов Д. О. Об'єктивна сторона складу протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 312–317.
12. Чуваков О. А., Павлов О. І. Протиправний вплив на результати офіційних футбольних змагань як різновид корупції. *Правова держава*. 2020. № 38. С. 147–152.
13. Старка А. Б. Поняття неправомірної вигоди у контексті кримінально-правової характеристики ст. 369 КК України. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: Збірн. наук. статей*. 2016. Вип. 41. С. 132–140.
14. Михайлов М. В. Корупційний підкуп: поняття, види та форми. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 17. С. 278–285.

15. Комар В. В. Поняття та види підкупу за кримінальним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2020. 249 с.

16. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ: Юрінком інтер, 2018. 1104 с.

17. Тростюк З.А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ: Атіка, 2003. 144 с.

18. Пащенко О.О. Чи може виступати єдність термінології як обов'язкова вимога до всіх кримінальноправових норм? *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. № 3. С. 98–108.

19. Мусиченко О. М. Зрозумілість кримінального закону: дис. ... доктора філософії 081 – «Право»; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2020. 281 с.

20. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://cutt.ly/tFN3963> (дата відвідув. 25.06.2022).

21. Задоя К. П. Науково-практичний коментар до ст. 369-3 Кримінального кодексу України «Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань». *Право і громадянське суспільство (Науковий журнал. Електронне видання)*. URL: <https://cutt.ly/hKYv5Nw> (дата відвідув. 25.06.2022).

REFERENCES:

1. Kulke, U. “Sncient Olimpia was as corrupt as FIFA” [Online] available at <https://cutt.ly/TKW4537> (Accessed 25 June 2022) (in English).

2. Conn, D. (2017) “The Fall of the House of FIFA, Random House” [Online] available at <https://cutt.ly/rKEwbXj> (Accessed 25 June 2022) (in English).

3. “Global corruption report: sport”. Transparency International (2016). available at <https://cutt.ly/FKEenj> (Accessed 25 June 2022) (in English).

4. «Evolutions in sport related to corruption». UNODC – United Nations Office on Drugs and Crime. available at <https://cutt.ly/LKEddEn> (Accessed 25 June 2022) (in English).

5. Konventsiiia Rady Yevropy (Sept. 18, 2014) “Proty manipuliuvannia sportyvnyy zmahanniamy”, [Online] available at <https://cutt.ly/7IZPZXM> (Accessed 25 June 2022) (In Ukrainian).

6. Zakon Ukrainy, (Nov. 16, 2016) No. 1752-VIII “Pro ratyfikatsiiu Konventsii Rady Yevropy proty manipuliuvannia sportyvnyy zmahanniamy”, [Online] available at <https://cutt.ly/pIZAkGQ> (Accessed 25 June 2022) (In Ukrainian).

7. Zakon Ukrainy, (Nov. 03, 2015) No. 743-VIII “Pro zapobihannia vplyvu koruptsiinykh pravoporushen na rezultaty ofitsiinykh sportyvnykh zmahan”, [Online] available at <https://cutt.ly/iIZATwb> (Accessed 25 June 2022) (In Ukrainian).

8. Aquilina, D. and Chetcuti, A., (2014), “Match-fixing: the case of Malta”. *International Journal of Sport Policy and Politics*, No 6 (1), pp. 107–128.

9. Numerato, D., (2016), “Corruption and public secrecy: An ethnography of football match-fixing”. *Current Sociology*, No 64 (5), pp. 699–717.

10. Forrest, D., (2012), “The Threat to Football from Betting-Related Corruption”. *International Journal of Sport Finance*, No 7 (2), pp. 99–116.

11. Anisimov, D. O., “Obiektivna storona skladu protypravnoho vplyvu na rezultaty ofitsiinykh sportyvnykh zmahan”, (2020), *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, No 4, pp. 312–317.

12. Chuvakov, O. A., Pavlov, O. I., (2020), “Protypravnyi vplyv na rezultaty ofitsiinykh futbolnykh zmahan yak riznovyd koruptsii”, *Pravova derzhava*, No 38, pp. 147–152.

13. Starka, A. B. “Poniattia nepravomirnoi vyhody u konteksti kryminalno-pravovoi kharakterystyky st. 369 KK Ukrainy”, (2016), *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy: Zbirnyk naukovykh statei*, issue 41, pp 132–140.

14. Mykhailov M. V., “Koruptsiinyi pidkup: poniattia, vydy ta formy”, (2020), *Yurydychnyi biuleten*, issue 17, pp. 278–285.

15. Komar, V.V., (2010), “Poniattia ta vydy pidkupu za kryminalnym zakonodavstvom Ukrainy”, Ph.D. Thesis, 12.00.08, Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia». Odessa, 249 p.

16. Dzhuzha, O.M., Savchenko, O.V., Cherniei, V.V. (2018), *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy*, Yurinkom inter, Kyiv, Ukraine. 1104 p.

17. Trostiuk, Z.A. (2003), *Poniatiinyi aparat Osoblyvoi chastyny Kryminalnoho kodeksu Ukrainy*, Kyiv, Ukraine: Atika, 2003, 144 p.

18. Pashchenko, O.O. (2016), “Chy mozhe vystupaty yednist terminolohii yak oboviazkova vymoha do vsikh kryminalnopravovykh norm?” *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka*. 2016. No 3. pp. 98–108.

19. Musychenko, O. M., (2020), “Zrozumilist kryminalnoho zakonu”, Ph.D. Thesis, 081, Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia». Odessa, 281 p.

20. Zakon Ukrainy, (Okt. 14, 2014) No. 1700-VII, “Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy”, [Online] available at <https://cutt.ly/tFN3963> (Accessed 25 June 2022) (In Ukrainian).

21. Zadoia, K. P. “Naukovo-praktychnyi komentar do st. 369-3 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy «Protypravnyi vplyv na rezultaty ofitsiinykh sportyvnykh zmahan”. *Pravo i hromadianske suspilstvo (Naukovyi zhurnal. Elektronne vydannia)*, [Online], available at <https://cutt.ly/hKYv5Nw> (Accessed 25 June 2022).

Стаття надійшла до редакції 20.03.2022

УДК 344.65

Серкевич І. Р.,

ira.serkevich@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-7678-0291

к.ю.н., доц., доцент кафедри кримінально-правових дисциплін,

Інститут права Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Львів

Лісіцина Ю. О.,

julya_fox@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-5631-9297

к.ю.н., доц., доцент кафедри кримінально-правових дисциплін,

Інститут права Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Львів

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕКОНАННЯ СУДДІ

Анотація. У статті досліджено психологічні особливості внутрішнього переконання судді. Зазначено, що саме мова є основою судової діяльності загалом та судді зокрема. Суддівська діяльність є вершиною юридичної сфери, у тому сенсі, що саме суддя в останній інстанції оцінює всі обставини справи й ухвалює рішення (апеляційна, касаційна та наглядова інстанції – це також діяльність судді). По суті, суддя є посадовою особою, призначеною на посаду в установленому порядку, що здійснює правосуддя від імені держави. Діяльність судді регламентується законом і підпорядкована закону, у зв'язку із чим не допускається впливати на діяльність судді в будь-який спосіб. Судове рішення спричинює низку наслідків для учасників кримінального судочинства, часто негативних, що накладає додаткове емоційне навантаження на аналізований процес. Зауважено, що судове рішення завжди має бути у правовому полі, але при цьому законодавчо закріплено, що суддя ухвалює рішення на підставі свого внутрішнього переконання, що вимагає звести до єдиного знаменника особистісні фактори та норми закону. Вимога всебічного, повного й об'єктивного розгляду всієї сукупності причин справи корелює з особистісними причинами: рівнем правосвідомості, життєвим досвідом, інтелектуальною сферою. Під час ухвалення рішення суддя має вирішити всі суперечності й усунути можливі сумніви.

Наголошено, що внутрішнє переконання виступає морально-психологічною гарантією правосуддя, що сприяє виконанню виховної ролі кримінального процесу, оскільки детермінує прийняття процесуальних рішень, вчинення практичних дій відповідно до своєї совісті, моральних та етичних імперативів. Внутрішнє переконання має ґрунтуватися не на абстрактній думці, а на оцінці кожного з доказів та всієї їх сукупності. Тобто внутрішнє переконання судді потрібно розглядати як систему елементів, що утворюють певне складне явище, а саме: індивідуальні знання, якими суддя володів до моменту оцінки доказів; процес пізнання інформації, представлених чи отриманих суддею доказів (інформації); усвідомлення суддею ступеня своєї незалежності; емоційний стан судді щодо доказів; вольовий стимул, що спонукає суддю до передбачених у кримінально-процесуальному законі практичних дій; зовнішня обґрунтованість та аргументованість прийнятого рішення у процесуальних актах тощо. З огляду на це, зроблено висновок, що внутрішнє переконання – це суб'єктивно-об'єктивна категорія. Суб'єктивна сторона полягає в тому, що, по-перше, це суто індивідуальний результат пізнавальної діяльності конкретної людини. Переконання – якісно особливий стан свідомості, який за своєю природою не може бути отриманий ззовні у готовому вигляді, не може бути колективним, оскільки він обов'язково має бути винесений самим суб'єктом.

Ключові слова: суддя, внутрішнє переконання судді, судове рішення, докази, оцінка доказів, суддівська діяльність, психологія судового процесу.

Serkevych I. R.,

ira.serkevich@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-7678-0291

PhD in Law, Assoc. Prof., Senior Lecturer at the Department of Criminal Law Disciplines, Institute of Law,

Lviv State University of Internal Affairs, Lviv

Lisitsyna Yu. O.,

julya_fox@ukr.net, ORCID ID: 0000-0001-5631-9297

PhD in Law, Assoc. Prof., Senior Lecturer at the Department of Criminal Law Disciplines, Institute of Law,

Lviv State University of Internal Affairs, Lviv

PSYCHOLOGICAL PARTICULARITIES OF JUDGE'S INTERNAL CONVICTIONS

Abstract. *The article deals with the psychological features of the judge's moral certainty. It is noted that language is the basis of judicial activity in general and judges in particular. Judicial activity is the pinnacle of the legal sphere; it is the judge who assesses all the circumstances of the case and makes decisions in the last instance (appellate, cassation, and supervisory instances are also the activities of a judge). A judge is an official appointed to a position under the established procedure. A judge administers justice on behalf of the state. Law regulates the activities of a judge and they are subject to the law; it is not allowed to influence the activities of a judge in any way. The court decision entails a number of consequences for participants in criminal proceedings, and they are often negative. It imposes an additional emotional burden on the analyzed process. A court decision should always be in the legal territory, and the law stipulates that a judge makes a decision based on his moral certainty, which requires reducing personal factors and norms of the law to a single denominator. The requirement of a comprehensive, complete, and objective consideration of the whole set of causes of the case correlates with personal reasons: the level of legal awareness, life experience, and intellectual sphere. In making a decision, the judge must resolve all disputes and eliminate possible doubts.*

It is emphasized that inner certainty is a moral and psychological guarantee of justice, which contributes to the implantation of the educational role of the criminal procedure since it determines the adoption of procedural decisions, the commission of practical actions under their conscience, moral and ethical imperatives. Moral certainty should be based not on abstract thought, but on the assessment of each piece of evidence and cumulative evidence. That is, the moral certainty of a judge should be regarded as a system of elements that form a complex phenomenon, namely: individual knowledge that the judge mastered before the assessment of evidence; the process of obtaining the information, collected or received evidence (reports); the judge's awareness of the degree of his independence; the emotional state of the judge regarding the evidence; strong-willed incentive, which motivates the judge to the practical actions provided for in the criminal procedure law; external validity and argumentation of the decision in procedural acts, etc. Because of this, it is concluded that moral certainty is a subjective and objective category. The subjective side lies in the fact that it is a purely individual result of the cognitive activity of a particular person. Certainty is a qualitatively special state of consciousness, which by its nature cannot be obtained from the outside in the finished form, and cannot be collective, because the subject himself must make it.

Key words: judge, judge's moral certainty, court decision, evidence, assessment of evidence, judicial activity, psychology of judicial proceedings.

JEL Classification: K 41

DOI: <https://doi.org/110.36477/2616-7611-2022-11-08>

Постановка проблеми. Основи теорії мовленнєвої діяльності у вітчизняній та зарубіжній психології сформувалися в середині ХХ ст., але причини до її самостійного наукового спрямування було закладено з часів античних філософів. Ідеться про вчення Сократа, Платона, Аристотеля, які дійшли до наших днів, зокрема варто акцентувати на точності та глибині їхніх думок, виражених у слові [1, с. 6].

Під мовленнєвою діяльністю розуміється активний цілеспрямований, мотивований, предметний (змістовий) процес видачі та (або) прийому сформованої і сформульованої за допомогою мови думки, спрямований на задоволення комунікативно-пізнавальних потреб людини в процесі спілкування [2, с. 16].

Мова, на думку вітчизняних психологів, виконує таку функцію свідомості як усвідомлення

буття, його відображення [3, с. 77]. Оскільки мова являє собою спілкування за допомогою засобів мови, то зі сигналів і знаків кожен партнер зі спілкування черпає їхній зміст. Інакше кажучи, під час мовного спілкування відбувається безперервне кодування та декодування інформації. Тож можна зробити висновок, що психофізіологічною основою мови є діяльність центральної нервової системи, яка регулює здатність людини активно й цілеспрямовано спілкуватися з людьми за допомогою мови.

Наголосимо, що саме мова є основою судової діяльності загалом та судді зокрема. Суддівська діяльність є вершиною юридичної сфери, у тому сенсі, що саме суддя в останній інстанції оцінює всі обставини справи й ухвалює рішення (апеляційна, касаційна та наглядова інстанції – це також діяльність судді).

По суті, суддя є посадовою особою, призначеною на посаду в установленому порядку, що здійснює правосуддя від імені держави. Діяльність судді регламентується законом і підпорядкована закону, у зв'язку із чим не допускається впливати на діяльність судді в будь-який спосіб.

Традиційно професію судді вважають однією з найскладніших юридичних професій, оскільки є об'єктивна необхідність брати відповідальність за вирішення справи по суті, що найчастіше впливає на благополуччя і долі людей, визначає їхню провину чи невинність. Нормативно закріплено, що судові рішення виносяться від імені держави, тобто на суддю покладається додаткова відповідальність. Судова влада визначає, зокрема, основу державного устрою України. Покликання суду – обстоювати не приватні інтереси окремих громадян, органів та організацій, а забезпечувати інтереси правосуддя на загальнодержавному рівні. Усі ці факти зобов'язують суддю нести високу персональну відповідальність за прийняті рішення та дії в процесі своєї професійної діяльності, а іноді і в побуті.

Постановка завдання. Мета статті – дослідження психологічних особливостей внутрішнього переконання судді крізь призму міждисциплінарного підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження психологічних особливостей внутрішнього переконання судді присвячено увагу таких вчених, як: Е.С. Зеленьк, В.В. Комаров, Д.Д. Луспенник, Т.В. Руда, В.І. Тертишников, Г. Тимченко, Ю. Тодика, С.Я. Фурса, Є.О. Харитонов, Т.В. Цюра, М.Й. Штефан, М. Хавронюк, З. Шевчук та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес розгляду справи в більшості випадків передбачає прийняття рішень, які є юридично значущими, тобто такими, що спричиняють юридичні наслідки. Ухвалення таких рішень ґрунтується на внутрішньому переконанні осіб, які їх приймають на підставі оціночної діяльності. Тому суд (суддя) під час ухвалення рішення завжди постає перед складною проблемою внутрішнього переконання у правильності свого рішення, оскільки за цим нерідко стоять долі людей, а також авторитет і самого судді, і судової системи загалом [4]. Особливості пізнавальної діяльності судді в тому, що він розглядає й оцінює докази та матеріали, отримані раніше іншими суб'єктами, хоча не варто відкидати можливості отримання нових доказів суддею під час судового процесу. Подані матеріали та докази суддя має

піддати комплексній перевірці й оцінці, і в разі відповідності їх пред'явленим вимогам прийняти законне й обґрунтоване рішення по суті. Ефективність цієї діяльності визначають професійні якості судді, розвиток у нього необхідних компетенцій, наявність професійного і життєвого досвіду, розвинені аналітичні здібності та розумові процеси.

Оцінка доказів за внутрішнім переконанням судді має кілька аспектів: юридичний, психологічний та моральний. Судді оцінюють докази, не будучи пов'язані заздалегідь приписами закону про силу та значення тих чи тих доказів в умовах незалежності й заборони впливати на їх вирішення. Оцінка доказів ґрунтується на об'єктивному та всебічному розгляді всієї їх сукупності та обставин справи в цілому. Психологічно внутрішнє переконання означає стан свідомості і почуттів судді, коли він при ухваленні остаточного рішення впевнений у його правильності, не сумнівається в безпомилковості свого рішення і готовий діяти відповідно до цього (засудити або виправдати).

Моральне значення оцінки доказів через внутрішнє переконання полягає в тому, що за своє рішення про доведеність чи недоведеність звинувачення і його наслідки суддя відповідальний перед своєю совістю та перед людьми. Суверенний у прийнятті рішення суддя морально відповідає за його правильність перед суспільством, підсудним, потерпілим та іншими учасниками кримінального процесу.

С. Фурса наголошує, що внутрішнє переконання судді – це не несвідоме враження, відчуття, яке не піддається контролю, а впевненість у правильності його висновків, які становлять основу судового рішення [5, с. 555]. Справді, центральне місце в судовому процесі відводиться судовому розгляду, під час якого досліджуються наявні докази, оцінюється позиція сторін. Ця стадія має яскраво виражену психологічну складову, оскільки всі учасники спілкуються віч-на-віч. При цьому особливе місце на цій стадії відведено судді, який має забезпечити рівність всіх учасників, обмежити неправомірний та неприпустимий психологічний вплив на учасників, чітко контролювати законність і порядок перебігу судового процесу. У грамотно вибудованому змагальному процесі, крім сухих доказів, з'являється психологічний компонент оцінки розглядуваних подій та особистостей їхніх учасників.

Логічним результатом судового процесу є ухвалення судового рішення. Думки вчених

з цього питання різні. Так, на переконання А. Ткачук, в основі постановлення законного, обґрунтованого та справедливого рішення суду лежить внутрішнє переконання судді у правильності своїх висновків. Причому сутність внутрішнього переконання, на погляд вченої, не можна зводити лише до психологічної категорії стану свідомості судді, що зумовлює необхідність більш комплексного підходу [6, с. 43]. Зауважимо, що психологія прийняття судового рішення є, безумовно, одним із найменш вивчених питань. Були неодноразові спроби проаналізувати вплив різних чинників ухвалення судових рішень, але вагомих залежностей так і не виявлено. Крім того, ускладнює вивчення цього питання закритість поля дослідження з міркувань судової етики.

Із психологічного погляду судові рішення є вольовим актом. Будь-який вольовий акт опосередкований конкретною метою. Для ухвалення вольового рішення суддя має бути переконаний у його достатній аргументованості, що в деяких ситуаціях може посилюватися певним ступенем невизначеності ситуації. Справді, як наголошують вчені, внутрішнє переконання як результат оцінки доказів полягає у прагненні переконати також інших учасників процесу у правильності свого внутрішнього переконання щодо істинних обставин справи [7, с. 29]. Такої ж думки дотримується й суддя Європейського суду з прав людини Б. Зупанчич. Він стверджує, що переконуюча сила правового обґрунтування рішень, які приймаються, становить сутність принципу верховенства права, сутність правової держави [8, с. 26]. Загалом ЄСПЛ у своїх рішеннях неодноразово відзначав порушення права на справедливий судовий розгляд (ст. 6 Європейської конвенції з прав людини) невмотивованим судовим рішенням (зокрема, рішення у справі «Проніна проти України» [9], «Хаджіяннакоу проти Греції» [10], «Руїс Торіха проти Іспанії» [11], «Суомінен (Suominen) проти Фінляндії» [12] тощо).

Крім того, судові рішення спричинює низку наслідків для учасників кримінального судочинства, часто негативних, що накладає додаткове емоційне навантаження на аналізований процес. Зауважимо, що судові рішення завжди має бути у правовому полі, але при цьому законодавчо закріплено, що суддя ухвалює рішення на підставі свого внутрішнього переконання, що вимагає звести до єдиного знаменника особистісні фактори та норми закону. Вимога всебічного, повного й об'єктивного розгляду всієї сукупності

причин справи корелює з особистісними причинами: рівнем правосвідомості, життєвим досвідом, інтелектуальною сферою. Під час ухвалення рішення суддя має вирішити всі суперечності й усунути можливі сумніви.

У юридичних джерелах зазначається, що внутрішнє переконання як метод оцінки доказів являє собою спосіб пізнання фактів та обставин цивільної справи. Це метод оцінки доказів щодо їх доказової сили та значення, а також притаманних їм властивостей відповідно до нормативно визначених зовнішніх критеріїв – належності, допустимості, достовірності та достатності. Принцип внутрішнього переконання полягає у відсутності наперед визначених прийомів оцінки та їх послідовності, натомість ґрунтується на об'єктивних законах логіки і мислення, а також суб'єктивних категоріях правосвідомості, совісті, емоцій (чуттів). Він характеризує сам підхід до оцінки доказів, будучи вільним від зовнішнього примусу і не зв'язаним формальними приписами пошуку істини [13, с. 225].

Оцінка доказів – це розумова (логічна) діяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, яка полягає в тому, що вони за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення (ч. 1 ст. 94 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України)) [14]. Тож, на нашу думку, ст. 94 КПК України регламентує об'єктивні чинники внутрішнього переконання.

Варто враховувати, що в реальній практиці доказування вимогу достатності використовують і щодо сукупності доказів, зібраних у справі, і щодо окремих груп доказів, і навіть до будь-якого одного доказу – для оцінки наявності чи відсутності підстав ухвалення будь-якого процесуального рішення в аспекті судового контролю.

Отже, свобода оцінки доказів є принципом кримінального судочинства. Здається, цей принцип можна визначити як нормативно закріплене і таке, що виявляє себе на всіх етапах судового розгляду у кримінальній справі, керівне становище, що дозволяє судді оцінювати ціннісні властивості доказів та їх сукупності за результатами власного пізнання, що сформувалося на основі свого внутрішнього переконання.

У цьому зв'язку цікавим є питання сенсу, який вкладають вчені в поняття внутрішнього переконання.

На думку дослідників у сфері юридичної психології, внутрішнє переконання – це необхідний елемент оцінки доказів. Переконання як ставлення суб'єкта до своїх знань, висновків і рішень, як почуття впевненості є психологічною категорією, що підкреслюється першою частиною терміна – «внутрішнє». Категорія «внутрішнє переконання», по суті, виражає суб'єктивну впевненість у відповідності суб'єктивної оцінки об'єктивно наявним обставинам чи фактам [15, с. 88]. Суб'єктивність внутрішнього переконання як його форма не лише не відкидає, а, навпаки, передбачає об'єктивний зміст. У цьому аспекті внутрішнє переконання є однією з форм відображення об'єктивної дійсності. Будучи за своїм змістом відображенням об'єктивної дійсності, внутрішнє переконання, однак, не виконує ролі критерію істинності того, що пізнається у кримінальній справі. Критерій істини в цій галузі, як і в інших галузях пізнання, – практика [16, с. 133–135].

Ю. Грошевий вважає, що суддівське переконання – це такий стан свідомості судді, коли він вважає зібрані у справі докази достатніми для вирішення питання про наявність чи відсутність фактів, що входять до предмета доказування, впевнений у правильності свого висновку та готовий до практичних дій відповідно до отриманих знань [17, с. 19]. Наголосимо, що суддівське переконання завжди складається на основі раціонального пізнання причинно-наслідкових та інших зв'язків між фактами об'єктивної дійсності, їх співвідношення із заборонами кримінального права, чуттєвого переживання отриманих у кримінальній справі результатів пізнання, зроблених правових висновків. Крім того, на формування суддівського переконання впливають соціально-психологічні та позасудові чинники (наприклад, поведінка підсудного в суді, оцінка засобів масової інформації тощо).

Н. Дроздович так визначає внутрішнє переконання судді: «це стан свідомості судді, що відображає результат розумової суб'єктивної діяльності судді в процесі судочинства щодо оцінки доказів з метою достовірного встановлення фактичних обставин конкретної кримінальної справи, що входять до предмета доказування, результат якої втілюється в судовому рішенні» [18, с. 253]. Внутрішнє переконання формується за відсутності жорстких правових критеріїв: закон, на від-

міну від системи формальних доказів, що не дає чітких орієнтирів, які докази належать, а які ні; що вважати більш достовірним, а що менш. Це, однак, не означає, що внутрішнє переконання як психологічна дія не підвладне праву.

Отже, внутрішнє переконання є повною впевненістю суб'єкта оцінки доказів щодо достовірності отриманих висновків. Однак воно має ґрунтуватися не на абстрактній думці, а на оцінці кожного з доказів і всієї їх сукупності. Вказівка про те, що докази оцінюються сукупно, не означає, що значення має лише загальне враження, яке справили досліджені докази на суддю. Оцінити докази в сукупності означає не прогавити жодного з них. В описово-мотивувальній частині вироку суд із цього принципу зобов'язаний дати оцінку всім дослідженим ним доказам і вказати, чому він бере за основу свого рішення одні докази і відкидає інші.

Бути впевненим в обґрунтованості доказів та доведенні вини – це означає і бути переконаним у винності обвинуваченого, але таке переконання не може виникнути в суддів на стадії передання до суду, оскільки на цій стадії вони не перевіряють та не оцінюють достовірності доказів. Отже, суддя переконується не у винності особи, а в можливості розгляду кримінальної справи в судовому порядку, за умови, якщо він встановить, що наявні в матеріалах кримінальної справи докази достатні, відносні та допустимі для того, щоб безпосередньо на стадії судового розгляду їх досліджувати та дати їм остаточну оцінку, враховуючи вже оцінку їх достовірності.

Оцінка доказів суддею як логічної діяльності призводить до судження про допустимість, відносність, достовірність доказів, значення кожного доказу та достатності їх для встановлення обставин, що входять до предмета доказування. У цьому сенсі оцінка доказів супроводжує процес пізнання відомостей про обставини справи, що є невід'ємним елементом усєї пізнавальної діяльності судді. Тож психологічно внутрішнє переконання означає стан свідомості та почуттів судді, коли він під час прийняття остаточного рішення впевнений у його правильності, не сумнівається в його безпомилковості та готовий діяти відповідно до цього.

Отже, переконання – спрямований вплив на людину у вигляді аргументів. Як вид психологічного впливу переконання безпосередньо ґрунтується на свідомості. Цим воно відрізняється, наприклад, від навіювання, що впливає на підсвідомість. Із розвитком процесу доведення, зрос-

танням рівня знання міцніє і почуття впевненості у правильності рішення, поки нарешті кримінальну справу не буде вирішено по суті.

Окрім того, внутрішнє переконання, як психологічний стан особи, що оцінює докази, є почуттям впевненості у правильності висновків про обставини справи. У цій якості воно є важливим вольовим стимулом, що спонукає до практичних дій, підстави яких обґрунтовані та мотивовані.

Висновки. З огляду на все викладене можна зробити висновок, що об'єктивні та суб'єктивні чинники внутрішнього переконання судді під час оцінки доказів дають змогу судити про якість винесеного суддею рішення. А, як відомо, відповідно до ст. 370 КПК України судові рішення повинно бути законним, обґрунтованим і вмотивованим [14].

Отже, внутрішнє переконання виступає морально-психологічною гарантією правосуддя, що сприяє виконанню виховної ролі кримінального процесу, оскільки детермінує прийняття процесуальних рішень, вчинення практичних дій відповідно до своєї совісті, моральних та етичних імперативів. Внутрішнє переконання має ґрунтуватися не на абстрактній думці, а на оцінці кожного з доказів та всієї їх сукупності. Тобто внутрішнє переконання судді потрібно розглядати як систему елементів, що утворюють певне складне явище, а саме:

- 1) індивідуальні знання, якими суддя володіє до моменту оцінки доказів;
- 2) процес пізнання інформації, представлених чи отриманих суддею доказів (інформації);
- 3) усвідомлення суддею ступеня своєї незалежності;
- 4) емоційний стан судді щодо доказів;
- 5) вольовий стимул, що спонукає суддю до передбачених у кримінально-процесуальному законі практичних дій;
- 6) зовнішня обґрунтованість та аргументованість прийнятого рішення у процесуальних актах тощо.

З огляду на це, внутрішнє переконання – це суб'єктивно-об'єктивна категорія. Суб'єктивна сторона полягає в тому, що, по-перше, це суто індивідуальний результат пізнавальної діяльності конкретної людини. Переконання – якісно особливий стан свідомості, який за своєю природою не може бути отриманий ззовні у готовому вигляді, не може бути колективним, оскільки він обов'язково має бути винесений самим суб'єктом. Творчо-інтелектуально опановуючи знання на основі професійної практичної діяль-

ності, суб'єкт перетворює знання на свої переконання. Причому в цьому процесі беруть участь всі сторони його психіки, інтереси й установки, спосіб мислення, моральні ідеали, вольові якості, властивості характеру, темпераменту – всі індивідуальні особистісні характеристики, які надають переконанню емоційного забарвлення. І, по-друге, суб'єктивний характер має безпосередньо ідеальний образ, створюваний у процесі кримінально-процесуального пізнання, що зумовлено опосередкованим характером такої діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аристотель. Категорії. Москва, 1939.
2. Леонтьев А.А. Основы психологии. Москва: Смысл, 1999. 287 с.
3. Психологія мовлення і психолінгвістика: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / Л.О. Калмикова, Г.В. Калмиков, І.М. Лапшина, Н.В. Харченко; за заг. ред. Л.О. Калмикової. Київ: Фенікс, 2008. 245 с.
4. Луспенік Д. Внутрішнє переконання судді як елемент оцінки доказів. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 1. С. 250–258. URL: <https://www.zakon-i-normativ.info/index.php/component/lica/?href=0&view=text&base=1&id=312855&menu=442803> (дата звернення: 20.02.2022).
5. Фурса С.Я., Фурса Є.І., Щербак С.В. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ: Вид. Фурса С. Я.: КНТ, 2006. Т. 1.
6. Ткачук А. Внутрішнє переконання судді як метод і результат оцінки доказів у цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 2. С. 43–47.
7. Аубакирова А.А. Гносеологическая и юридическая природа понятийной категории «внутреннее убеждение». *Бизнес в законе. Экономико-юридический журнал*. 2008. № 3. С. 27–32.
8. Зупанчич Б. Об универсальной природе прав человека. *Права человека. Практика Европейского суда по правам человека*. 2007. № 6.
9. Рішення ЄСПЛ у справі «Проніна проти України» від 18.07.2006. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_096#Text (дата звернення: 20.02.2022).
10. Пресреліз рішення ЄСПЛ у справі «Хаджіяннакоу проти Греції» від 18.07.2019. *Практика ЄСПЛ. Український аспект: вебсайт*. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-hadzhianakou-proti-greci%D1%97-pres-reliz/> (дата звернення: 20.02.2022).
11. Рішення ЄСПЛ у справі «Руїс Торіха проти Іспанії» від 09.12.1994. URL: <https://rd.ua/storage/>

articles/CASE%20OF%20RUIZ%20TORIJA%20v.%20SPAIN%20-%20%5B%20Ukrainian%20Translation%5D.pdf (дата звернення: 20.02.2022).

12. Рішення ЄСПЛ у справі «Суомінен (Suominen) проти Фінляндії» від 01.07.2003. *Ліга. Закон*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SOO01074> (дата звернення: 20.02.2022).

13. Дроздович Н.Л. Проблеми визначення поняття «внутрішнє переконання судді» у кримінальному процесі України. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 3. С. 224–228.

14. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.02.2022).

15. Шепітько В.Ю. Психологія судової діяльності: навч. посіб. Харків: Право, 2006. 160 с.

16. Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія: підручник. Харків, 2008. 240 с.

17. Грошевой Ю.М. Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве. Харьков: Вища шк., 1975. 144 с.

18. Дроздович Н.Л. Внутрішнє переконання судді як елемент принципу вільної оцінки доказів. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 1. С. 250–258.

REFERENCES:

1. Aristotel. Kategorii. Moskva, 1939.
2. Leontev A.A. (1999). Osnovy psikhologivistiki. Moskva: Smysl. 287 s.
3. Psykholohiia movlennia i psikholinhvistyka: navch. posib. dlia stud. vyschykh navch. zakl. / L.O. Kalmykova, H.V. Kalmykov, I.M. Lapshyna, N.V. Kharchenko; za zah. red. L.O. Kalmykovoii. Kyiv: Feniks, 2008. 245 s.
4. Luspenyk D. (2010). Vnutrishnie perekonannia suddi iak element otsinky dokaziv. *Chasopys Kyivs'koho universytetu prava*. № 1. S. 250–258.
5. Fursa S.Ya., Fursa Ye.I., Scherbak S.V. (2006) Tsyvil'nyj protsesual'nyj kodeks Ukrainy: naukovo-praktychnyj komentar: u 2 t. / za zah. red. S.Ya. Fursy. Kyiv: Vyd. Fursa S.Ya.: KNT, T. 1.
6. Tkachuk A. (2016). Vnutrishnie perekonannia suddi iak metod i rezul'tat otsinky dokaziv u tsyvil'nomu protsesi. *Pidpryemnytstvo, gospodarstvo i pravo*. № 2. S. 43–47.

7. Aubakirova A.A. (2008). Gnoseologicheskaya i yuridicheskaya priroda ponyatiynoy kategorii «vnutrennee ubezhdeniye». *Biznes v zakone. Ekonomiko-yuridicheskij zhurnal*. № 3. S. 27–32.

8. Zupanchich B. (2007). Ob universalnoy prirode prav cheloveka. *Prava cheloveka. Praktika Evropeyskogo suda po pravam cheloveka*. № 6.

9. Rishennia YeSPL u spravi «Pronina proty Ukrainy» vid 18.07.2006. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»* / VR Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_096#Text

10. Presreliz rishennia YeSPL u spravi «Khadzhiiannakou proty Hretsii» vid 18.07.2019. *Praktyka YeSPL. Ukrains'kyj aspekt: vebсайт*. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-xadzhiiannakou-proti-greci%D1%97-pres-reliz/>

11. Rishennia YeSPL u spravi «Ruis Torikha proty Ispanii» vid 09.12.1994. URL: <https://rd.ua/storage/articles/CASE%20OF%20RUIZ%20TORIJA%20v.%20SPAIN%20-%20%5B%20Ukrainian%20Translation%5D.pdf>

12. Rishennia YeSPL u spravi «Suominen (Suominen) proty Finliandii» vid 01.07.2003. *Liha. Zakon*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SOO01074>

13. Drozdovych N.L. (2009). Problemy vyznachennia poniattia «vnutrishnie perekonannia suddi» u kryminal'nomu protsesi Ukrainy. *Chasopys Kyivs'koho universytetu prava*. № 3. S. 224–228.

14. Kryminal'nyj protsesual'nyj kodeks Ukrainy vid 13.04.2012. *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»* / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

15. Shepit'ko V.Yu. (2006). Psykholohiia sudovoi diial'nosti: navch. posib. Kharkiv: Pravo, 160 s.

16. Konovalova V.O., Shepit'ko V.Yu. (2008). Yurydychna psykholohiia: pidruchnyk. Kharkiv, 240 s.

17. Groshevoy Yu.M. (1975). Problemy formirovaniya sudeyskogo ubezhdeniya v ugovnom sudoproizvodstve. Kharkov: Vishcha shk., 144 s.

18. Drozdovych N.L. (2010). Vnutrishnie perekonannia suddi iak element pryntsypu vil'noi otsinky dokaziv. *Chasopys Kyivs'koho universytetu prava*. № 1. S. 250–258.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2022

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.83:316.624-047.37(477)

Серажим І. Р.,

igor.szim@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1477-7887,

Researcher ID: GNP-3715-2022,

*аспірант кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності,
Національний університет «Одеська юридична академія», м. Одеса*

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПРОБЛЕМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПЕРСОНАЛУ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню стану наукової розробленості проблеми девіантної поведінки персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України. Визначено, що переважна частина кримінологічних досліджень злочинності у сфері діяльності органів та установ виконання покарань має своїм об'єктом протиправну поведінку самих засуджених, у той час як проблема протиправної, зокрема девіантної, поведінки персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України комплексного вирішення не отримала. Оглянуто наукові роботи, які стосуються проблем протиправної поведінки персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, а також наукові праці, присвячені загальним проблемам вивчення та корекції девіантної поведінки. Встановлено, що дослідження вчених у окресленій тематиці переважно присвячені аналізу теоретичних та практичних аспектів запобігання протиправній поведінці персоналу органів й установ виконання покарань; комплексному дослідженню проблем, пов'язаних із запобіганням кримінальним правопорушенням, що вчиняються персоналом виправних колоній України; питанням попередження кримінально караної поведінки серед персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України; проблемам виникнення та реалізації на практиці мотивів вчинення кримінальних правопорушень персоналом установ виконання покарань; аналізу проблеми злочинності корупційної спрямованості у пенітенціарній системі України; визначенню детермінант вчинення корупційних правопорушень представниками персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України; окремим проблемам професійної деформації персоналу місць позбавлення волі; аналізу проблем насильства в установах виконання покарань України; питанням латентної злочинності в кримінально-виконавчих установах. На основі проведено дослідження, наголошено на необхідності подальшого кримінологічного дослідження проблем девіантної поведінки персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України задля удосконалення теорії правової науки та правозастосовної практики.

Ключові слова: девіантна поведінка, Державна кримінально-виконавча служба України, персонал Державної кримінально-виконавчої служби України, девіантна поведінка персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України.

Serazhym I. R.,

igor.szim@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1477-7887,

Researcher ID: GNP-3715-2022,

Postgraduate Student of the Department of Criminal Procedure,

Detective and Operational-Search Activity,

National University "Odesa Law Academy", Odesa

STATE OF SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF THE PROBLEM OF DEVIANT BEHAVIOR OF THE PERSONNEL OF THE STATE CRIMINAL-EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE

Abstract. *The article is devoted to the study of the state of scientific development of the problem of deviant behavior of the personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine. It has been determined that the vast majority of criminological studies of crime in the field of activities of bodies and institutions of execution of punishments has its object illegal behavior of the convicts, while the problem of illegal, in particular deviant, behavior of the personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine has not received a comprehensive solution. Scientific works concerning problems of illegal behavior of the personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine, as well as scientific works devoted to general problems of study and correction of deviant behavior are examined. It has been established that the research of scientists in the outlined topic is mainly devoted to the analysis of theoretical and practical aspects of preventing illegal behavior of the personnel of bodies and institutions of execution of punishments; comprehensive research of problems related to the prevention of criminal offenses committed by the personnel of correctional colonies of Ukraine; prevention of criminal conduct among the personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine; problems of occurrence and implementation in practice of motives for committing criminal offenses by personnel of institutions of execution of punishments; analysis of the problem of corruption crime in the penitentiary system of Ukraine; identifying of determinants of corruption offenses of representatives of the personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine; separate problems of professional deformation of the personnel of places of imprisonment; analysis of problems of violence in institutions of execution of punishments of Ukraine; the issue of latent crime in criminal executive institutions. Based on the research, the need for further criminological study of the problems of deviant behavior of the personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine to improve the theory of legal science and law enforcement practice is emphasized.*

Key words: deviant behavior, State Criminal-Executive Service of Ukraine, personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine, the deviant behavior of the personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine.

JEL Classification: K 42

DOI: <https://doi.org/110.36477/2616-7611-2022-11-09>

Постановка проблеми. Питання додержання законності у пенітенціарній сфері традиційно привертало значну увагу з боку науковців, державних та громадських діячів, співробітників правоохоронних органів та суспільства в цілому.

У сучасній кримінологічній та пенітенціарній науці переважна частина досліджень злочинності у сфері виконання кримінальних покарань традиційно має своїм об'єктом протиправну поведінку самих засуджених, насамперед тих, що перебувають в установах виконання покарань. Протягом останніх років в Україні підготовлено чималу кількість наукових праць, присвячених більшості аспектів протидії як пенітенціарній злочинності в цілому, так і окремим її проявам.

У той же час, проблема протиправної і, більш ширше, девіантної поведінки персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України комплексного вирішення в кримінології досі не отримала, хоча і привертала увагу окремих вчених.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Питання запобігання протиправній поведінці персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України знайшли відображення у роботах І. А. Богатирьова, О. Г. Бондарчука, Т. А. Денисової, З. В. Журавської, І. О. Колба, Я. О. Ліховіцького, В. В. Лопохи, В. О. Лисенка, О. Г. Михайлика, Ю. В. Орла, В. І. Руденка, Л. Г. Якименко та інших дослідників.

В той же час, з огляду на те, що прояви девіантної поведінки серед представників Державної кримінально-виконавчої служби України все ще є досить поширеними, відповідна проблематика потребує подальшого наукового осмислення й вивчення, задля вироблення ефективних шляхів запобігання таким явищам.

Метою статті є визначення стану наукової розробленості проблеми девіантної поведінки персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України.

Викладення основного матеріалу дослідження. Серед наукових праць українських

вчених, які стосуються питання запобігання протиправній поведінці персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, чільне місце посідають дисертаційні дослідження Я. О. Ліховіцького, В. В. Лопохи, В. О. Лисенка, В. І. Руденка, І. А. Богатирьова, Ю. В. Орла, О. Г. Михайлика, Л. Г. Якименко, в яких представлено аналіз низки аспектів протиправної поведінки персоналу органів та установ виконання покарань.

Зокрема, аналізу теоретичних та практичних аспектів запобігання протиправній поведінці персоналу таких органів й установ присвячено дисертаційне дослідження Я. О. Ліховіцького «Кримінологічні засади запобігання злочинам, що вчиняються персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України» (2018 р.) [1].

Автором наведено кримінологічну характеристику кримінальних правопорушень, що вчиняються персоналом служби, розроблено науково обґрунтовані шляхи щодо нейтралізації, блокування та усунення детермінант, які спричиняють та обумовлюють злочинну поведінку цих осіб, а також в цілому щодо удосконалення механізму загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального запобігання цьому виду злочинності.

В роботі проаналізовано механізм злочинної поведінки персоналу органів та установ виконання покарань, розкрито зміст та основні кримінологічно-значущі риси особи злочинця. Наголошено, що у її структурі одночасно діють як загально-кримінологічні, так і особливі (специфічні) ознаки, обумовлені соціально-правовим статусом персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України та встановленим порядком добору, підготовки та підвищення кваліфікації цих осіб у спеціальних центрах та відомчих закладах освіти.

Певної уваги приділено віктимологічним аспектам кримінальних правопорушень, що вчиняються персоналом органів та установ виконання покарань. Крім того, у роботі виокремлено основні напрями та засоби правового регулювання діяльності, спрямованої на запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються представниками органів та установ виконання покарань, сформульовано шляхи підвищення ефективності та визначені критерії оцінки запобіжної діяльності у цій сфері.

Комплексному дослідженню проблем, пов'язаних із запобіганням кримінальним правопорушенням, зокрема злочинам, що вчиняються

персоналом виправних колоній України, присвячено дисертаційне дослідження В. В. Лопохи «Запобігання злочинам, що вчиняються персоналом виправних колоній України» (2015 р.) [2].

В роботі розглянуто низку проблем запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються персоналом виправних колоній під час виконання покарання у виді позбавлення волі. Автором приділено увагу дослідженню міжнародно-правових стандартів, що регулюють статус персоналу місць позбавлення волі, та пов'язані з виконанням кримінальних покарань.

Розглянуто ряд питань кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень, що вчиняються персоналом місць позбавлення волі, а також досліджено характерні риси цієї категорії правопорушників. Автором зроблено спробу окреслити основні детермінанти зазначеної категорії правопорушень та запропонувати окремі напрями удосконалення правового механізму запобігання вчиненню суспільно небезпечних та караних діянь з боку персоналу установ виконання покарань, а також шляхи підвищення ефективності виконання покарання у виді позбавлення волі.

У дисертаційній роботі В. О. Лисенка «Запобігання злочинам корупційної спрямованості у Державній кримінально-виконавчій службі України» (2014 р.) [3] здійснено ретроспективний аналіз проблеми злочинності корупційної спрямованості у пенітенціарній системі України, сформульовано поняття та наведено соціально-правову характеристику кримінальних правопорушень корупційної спрямованості, що вчиняються персоналом органів та установ виконання покарань.

Автором наведено розгорнуту кримінологічну характеристику такого явища, визначено кількісно-якісні показники кримінальних правопорушень корупційної спрямованості, що вчиняються у пенітенціарній системі України, надано кримінологічну характеристику осіб, що вчиняють правопорушення зазначеної категорії. З урахуванням аналізу детермінаційного комплексу корупційної злочинності у пенітенціарній системі, дисертантом запропоновано власний підхід до побудови системи загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуальних заходів запобігання таким правопорушенням.

Одним з перших в Україні монографічних досліджень сучасних проблем, пов'язаних з виникненням та реалізацією на практиці мотивів вчинення кримінальних правопорушень пер-

соналом установ виконання покарань, є дисертація В. І. Руденка «Мотиви вчинення злочинів персоналом установ виконання покарань України: поняття та запобігання їх реалізації на практиці» (2018 р.) [4].

У дисертації визначено зміст та сформульовано авторське визначення поняття «мотиви вчинення злочинів персоналом установ виконання покарань». Автором проаналізовано індивідуальні мотиви у змісті злочинної поведінки персоналу установ виконання покарань та класифіковано їх на: 1) службові; 2) загальні (загальнокримінальні); 3) змішані. З урахуванням змісту індивідуальних мотивів, дослідником побудовано типологію злочинної поведінки персоналу установ виконання покарань за двома основними критеріями – суб'єктивною типовістю підстав її формування та інтенсивністю.

Окремі проблеми професійної деформації персоналу місць позбавлення волі як одного з криміногенних чинників вчинення засудженими кримінальних правопорушень під час перебування в місцях позбавлення волі досліджено в дисертаційній роботі А. І. Богатирьова «Злочинність серед засуджених у місцях несвободи: кримінологічна характеристика та запобігання» (2020 р.) [5].

Автор зауважує, що проблема професійної деформації персоналу місць несвободи є перемінною та маловивченою, хоча і надзвичайно актуальною. В роботі досліджено особливості впливу професійно деформованого персоналу місць позбавлення волі на молодих співробітників. На думку дослідника, у процесі професіоналізації персонал відповідних органів й установ набуває не тільки специфічних умінь та навичок, а й особливого почуття причетності до цінностей, поглядів, правил поведінки, притаманних носіям певної професії, вирізняючи їх від решти суспільства у окрему корпоративну групу. Наголошується, що саме оточуючі працівники установи виконання покарання є джерелом цього негативного явища, його стимуляції та фіксації, у тому числі шляхом нав'язування негативних традицій та звичок.

Низку актуальних питань, пов'язаних з попередженням кримінально караного поведінки серед персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, досліджено в дисертаційній роботі Ю. В. Орла «Кримінально-правова охорона нормальної діяльності органів і установ кримінально-виконавчої служби України» (2017 р.) [6]. У роботі автор торкнувся питання кри-

мінологічної характеристики злочинності серед персоналу кримінально-виконавчих установ, виокремив основні соціально-демографічні, психологічні риси особистості співробітників, які вчиняють кримінальні правопорушення, а також низку специфічних характеристик, які впливають з їх службового статусу.

Комплексному аналізу проблем насильства в установах виконання покарань України присвячено дисертаційне дослідження О. Г. Михайлика «Насильство в установах виконання покарань: кримінально-правова та кримінологічна характеристика» (2020 р.) [7].

Автором визначено поняття насильства в установах виконання покарань та введено в науковий обіг три категорії такого насильства: насильство до засуджених з боку засуджених; насильство до персоналу з боку засуджених; насильство персоналу до засуджених. В контексті цього дослідження найбільший інтерес становлять доробки автора саме щодо третьої категорії насильства. В роботі досліджено стан і тенденції цього виду злочинності, окреслено певні детермінанти такого насильства, наведено кримінологічну характеристику особистості злочинця та віктимологічну характеристику потерпілого, запропоновано комплекс загальносоціальних та спеціально-кримінологічних заходів протидії насильству в установах виконання покарань, у тому числі й з боку пенітенціарного персоналу.

Певні аспекти девіантної в цілому і злочинної, зокрема, поведінки персоналу установ виконання покарань були предметом дисертаційного дослідження Л. Г. Якименко «Запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань» (2016 р.) [8]. У науковому дослідженні автор торкається питань стану, структури, динаміки цього блоку злочинності персоналу установ виконання покарань, досліджує особливості кримінологічної характеристики таких правопорушників, окреслює комплекс причин та умов, що детермінують протиправну поведінку представників таких органів й установ.

Протягом останнього часу опубліковано низку наукових статей вітчизняних вчених, присвячених окремим аспектам протидії злочинності серед персоналу органів та установ виконання покарань.

У роботі Т. А. Денисової «Детермінація злочинів, учинених персоналом кримінально-виконавчої служби» (2019 р.) [9] на основі теоретичних узагальнень та здобутого емпіричного матеріалу представлено результати вивчення детермінацій-

ного комплексу кримінальних правопорушень, що вчиняються персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України. Автором встановлено та систематизовано основні детермінанти правопорушень цієї категорії з урахуванням їх кількісно-якісних показників, аналізу основних мотивів вчинення та адміністративної й дисциплінарної практик Державної кримінально-виконавчої служби України.

Низку висновків та пропозицій щодо покращення стану правопорядку у Державній кримінально-виконавчій службі України наведено у роботах З. В. Журавської «Заходи протидії правопорушенням з участю персоналу установ виконання покарань» (2010 р.) [10], «Основні детермінанти протиправної поведінки персоналу виправних колоній України» (2013 р.) [11] та «Вчинення злочинів персоналом виправних колоній як один із чинників, що знижує рівень забезпечення особистої безпеки засуджених» (2014 р.) [12].

Проблеми визначення детермінант вчинення корупційних правопорушень представниками персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України досліджено й у працях О. Г. Бондарчука «Професійна деформація персоналу як передумова виникнення корупції в Державній кримінально-виконавчій службі України» (2012 р.) [13] та «Соціальна незахищеність співробітників кримінально-виконавчої системи як додатковий ризик корупції» (2012 р.) [14].

Ряд актуальних проблем з досліджуваної тематики розглянуто у роботі О. П. Доробальюка «Латентність злочинів, вчинених персоналом установ виконання покарань в Україні» (2014 р.) [15]. Автором досліджено причини існування феномену латентної злочинності в кримінально-виконавчих установах, проаналізовано правопорушення, що вчиняються найчастіше, виокремлено особливості несення служби та виконання службових обов'язків персоналом установ виконання покарань, надано пропозиції щодо зменшення рівня латентної злочинності цієї категорії.

Низку наукових досліджень вчених також присвячено загальним та спеціальним проблемам вивчення й корекції девіантної поведінки в цілому [16; 17; 18; 19; 20; 21; 22 та ін.].

Здебільшого такі дослідження проведено представниками психологічних та педагогічних наук. Зокрема, у цих роботах досліджуються проблемні питання щодо сутності, видів, форм та структури девіантної поведінки, чинників її виникнення, аналізуються індивідуально-психологічні механізми девіацій, способи виявлення

відхилень у поведінці осіб, методи психоконсультативної та корекційної роботи з особами, які виявляють девіантну поведінку.

Висновки та перспективи подальших досліджень за напрямом. Наведені напрацювання підтверджують багатоаспектність та складність вивчення феномену девіантної поведінки персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України як правового, соціального й психологічного явища.

Праці вищенаведених учених мають важливе наукове та практичне значення і становлять теоретичну базу дослідження проблем девіантної поведінки персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України. У той же час, ці дослідження об'єктивно не охоплюють усі актуальні на сьогодні аспекти досліджуваної проблематики, особливо з урахуванням нових положень кримінально-виконавчого законодавства, змін у структурі Державної кримінально-виконавчої служби України, а також оновлення форм та методів роботи з засудженими.

У зв'язку з цим, цілісне кримінологічне дослідження проблем девіантної поведінки персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України уявляється достатньо актуальним як для теорії правової науки, так і для потреб правозасосовної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ліховіцький Я. О. Кримінологічні засади запобігання злочинам, що вчиняються персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. К., 2018. 38 с.
2. Лопоха В. В. Запобігання злочинам, що вчиняються персоналом виправних колоній України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. К., 2016. 224 с.
3. Лисенко В. О. Запобігання злочинам корупційної спрямованості у Державній кримінально-виконавчій службі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Х., 2014. 19 с.
4. Руденко В. І. Мотиви вчинення злочинів персоналом установ виконання покарань України : поняття та запобігання їх реалізації на практиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2018. 21 с.
5. Богатирьов І. А. Злочинність серед засуджених у місцях несвободи : кримінологічна характеристика та запобігання : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь, 2020. 39 с.
6. Орел Ю. В. Кримінально-правова охорона нормальної діяльності органів і установ кримінально-виконавчої служби України : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Х., 2017. 36 с.

7. Михайлик О. Г. Насильство в установах виконання покарань : кримінально-правова та кримінологічна характеристики : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь, 2020. 39 с.

8. Якименко Л. Г. Запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2016. 20 с.

9. Денисова Т. Детермінація злочинів, учинених персоналом кримінально-виконавчої служби. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2019. № 4. С. 34-52.

10. Журавська З. В. Заходи протидії правопорушенням з участю персоналу установ виконання покарань. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1. С. 378-387.

11. Журавська З. В. Основні детермінанти протиправної поведінки персоналу виправних колоній України. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 296-300.

12. Журавська З. В. Вчинення злочинів персоналом виправних колоній як один із чинників, що знижує рівень забезпечення особистої безпеки засуджених. *Історико-правовий часопис*. 2014. № 2. С. 98-102.

13. Бондарчук О. Г. Професійна деформація персоналу як передумова виникнення корупції в Державній кримінально-виконавчій службі України. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2012. № 2 (6). С. 1-14.

14. Бондарчук О. Г. Соціальна незахищеність співробітників кримінально-виконавчої системи як додатковий ризик корупції. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право)*. 2012. № 4 (59). С. 156-161.

15. Доробалюк О. П. Латентність злочинів, вчинених персоналом установ виконання покарань в Україні. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2014. № 3 (45). С. 84-88.

16. Ківенко Н. В. Девіантна поведінка : сучасна парадигма. Ірпінь : Академія Державної податкової служби України, 2002. 240 с.

17. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки. К. : МАУП, 2006. 88 с.

18. Барко В. І. Профілактика адитивної поведінки у працівників органів внутрішніх справ України : навчальний посібник. К. : К.І.С., 2008. 142 с.

19. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К. : Либідь, 2011. 520 с.

20. Герасимов Т. З. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини : філософсько-правовий вимір : монографія. Л. : ЛДУВС, 2012. 420 с.

21. Психологічні механізми адаптації девіантів до сучасного соціокультурного середовища : монографія / за ред. Н. Ю. Максимової. К. : Педагогічна думка, 2015. 254 с.

22. Христук О. Л. Психологія девіантної поведінки : навчально-методичний посібник. Львів : ЛДУВС, 2014. 192 с.

REFERENCES:

1. Likhovitskyi Ya. O. Kryminolohichni zasady zapobihannia zlochynam, shcho vchyniautsia personalom Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy : avtoref. dys. ... dokt. yuryd. nauk : 12.00.08. K., 2018. 38 s.

2. Lopokha V. V. Zapobihannia zlochynam, shcho vchyniautsia personalom vypravnykh kolonii Ukrainy : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. K., 2016. 224 s.

3. Lysenko V. O. Zapobihannia zlochynam koruptsiinoi spriamovanosti u Derzhavnii kryminalno-vykonavchii sluzhbi Ukrainy : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Kh., 2014. 19 s.

4. Rudenko V. I. Motyvy vchynennia zlochyniv personalom ustanov vykonannia pokaran Ukrainy : poniattia ta zapobihannia yikh realizatsii na praktytsi : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Zaporizhzhia, 2018. 21 s.

5. Bohatyrov I. A. Zlochynnist sered zasudzhennykh u mistsiakh nesvobody : kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia : avtoref. dys. ... dokt. yuryd. nauk : 12.00.08. Irpin, 2020. 39 s.

6. Orel Yu. V. Kryminalno-pravova okhorona normalnoi diialnosti orhaniv i ustanov kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy : avtoref. dys. ... dokt. yuryd. nauk : 12.00.08. Kh., 2017. 36 s.

7. Mykhailyk O. H. Nasylstvo v ustanovakh vykonannia pokaran : kryminalno-pravova ta kryminolohichna kharakterystyka : avtoref. dys. ... dokt. yuryd. nauk : 12.00.08. Irpin, 2020. 39 s.

8. Iakymenko L. H. Zapobihannia pronyknenniu zaboronenykh predmetiv do ustanov vykonannia pokaran : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Dnipro, 2016. 20 s.

9. Denysova T. Determinatsiia zlochyniv, uchynenykh personalom kryminalno-vykonavchoi sluzhby. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. 2019. № 4. S. 34-52.

10. Zhuravska Z. V. Zakhody protydii pravoporushenniam z uchastiu personalu ustanov vykonannia pokaran. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2010. № 1. S. 378-387.

11. Zhuravska Z. V. Osnovni determinanty protypravnoi povedinky personalu vypravnykh kolonii Ukrainy. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2013. № 3. S. 296-300.

12. Zhuravska Z. V. Vchynennia zlochyniv personalom vypravnykh kolonii yak odyn iz

chynnykiv, shcho znyzhuie riven zabezpechennia osobystoi bezpeky zasudzhenykh. *Istoryko-pravovyi chasopys*. 2014. № 2. S. 98-102.

13. Bondarchuk O. H. Profesiina deformatsiia personalu yak peredumova vynyknennia koruptsii v Derzhavni kryminalno-vykonavchii sluzhbi Ukrainy. *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii «Pravo»*. 2012. № 2 (6). S. 1-14.

14. Bondarchuk O. H. Sotsialna nezakhyschenist spivrobotnykiv kryminalno-vykonavchoi systemy yak dodatkovyi ryzyk koruptsii. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy (ekonomika, pravo)*. 2012. № 4 (59). S. 156-161.

15. Dorobaliuk O. P. Latentnist zlochyniv, vchynenykh personalom ustanov vykonannia pokaran v Ukraini. *Derzhava ta rehiony. Serii : Pravo*. 2014. № 3 (45). S. 84-88.

16. Kivenko N. V. Deviantna povedinka : suchasna paradyhma. Irpin : Akademiia Derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy, 2002. 240 s.

17. Bondarchuk O. I. Psykholohiia deviantnoi povedinky. K. : MAUP, 2006. 88 s.

18. Barko V. I. Profilaktyka adytyvnoi povedinky u pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy : navchalnyi posibnyk. K. : K.I.S., 2008. 142 s.

19. Maksymova N. Yu. Psykholohiia deviantnoi povedinky : navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv. K. : Lybid, 2011. 520 s.

20. Herasymov T. Z. Pryrodni ta sotsialni determinanty formuvannia deviantnoi povedinky liudyny : filosofsko-pravovyi vymir : monohrafiia. L. : LDUVS, 2012. 420 s.

21. Psykholohichni mekhanizmy adaptatsii deviantiv do suchasnoho sotsiokulturnoho seredovyshcha : monohrafiia / za red. N. Yu. Maksymovoi. K. : Pedagogichna dumka, 2015. 254 s.

22. Khrystuk O. L. Psykholohiia deviantnoi povedinky : navchalno-metodychnyi posibnyk. Lviv : LDUVS, 2014. 192 s.

Стаття надійшла до редакції 05.05.2022

НОТАТКИ

ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

Збірник наукових праць

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Випуск 11

Літературний редактор – Муравицька Н. О.

Коректор – Мох О. П.

Комп'ютерний макет видавництва

Львівського торговельно-економічного університету

Електронна версія : <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law>

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 8,03. Ум. друк. арк. 7,67. Зам. № 0822/310

Підписано до друку 15.06.2022 року. Наклад 300 прим.

Віддруковано в друк. видавництва Львівського торговельно-економічного університету
79005, м. Львів, вул. Туган-Барановського, 10. Тел. 244-40-19. e-mail drook@ukr.net
Свідоцтво Держкомітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України
серія ДК № 5149 від 15.07.2016 р.